

BALASSA BÁLINT LEVELEI.

Balassa Bálint levelei közül eddig háromról volt tudomásunk. Időrendben az első az Athenaeum nagy irodalomtörténetében Beöthy Zsolt facsimilés melléklet gyanánt adta [I. kiadás. I. köt. a 198 laphoz.] Ez a levél Kapy Sándorhoz szólott s 1584-ből, december 28-áról, Szikszórról van keltezve. Eredetije és másolata a N. Múzeum könyvtárában a Múzeum oklevelei között van. Az *Irodalomtörténet* tévesen, 1589-re teszi, a mit az évszám utolsó számjegyének hibás olvasása magyaráz. Balassa 1589-ben hagyja el hazáját, ez évnek hiteles kronológiáját verseiből s egyéb forrásokból pontosan, mondjuk: meglehetősen pontosan ismerjük. Ez alatt az év alatt Bécsben és Pozsonyban jár, a bőjt alatt hagyja el Pozsonyt:

Kurta octáván, a sovány bőjtben
Pozsony városából kimentemben

a mint írja (LX. Szilády kiadása 95 l.) s emlékezik vissza bécsi mulatozására. Ugyanez év máj. 12-én eladja nagyszombati házát 1350 fiton, június havában Zsófiáról énekel, augusztusban a havasok alján bolyong, a hó végén bújdosásra indul és szeptember közepén csak egy lovon elhagyja hazáját és Lengyelország felé elbujdosik. Bujdosásából csak 1593-ban tér vissza, bár közben-közben megfordult is szülőtte földjén. Balassát a szegény és szemérem azonban 1589 őszén oly nagy mértékben égette, hogy ez év decz. 28-án semmi esetre sem lehetett Szikszóban, s onnan semmi esetre sem írhatta azt a rövid, magát mentő levelét, melynek sem hangját, sem tartalmát nem tudnók az 1589-iki eseményekkel igazolni. Ellenben 1584. decz. 28-áról kelt levele — s ez a helyes keltezés — rendkívül fontos nyilatkozatot tartalmaz házasságára. Ismert tény, hogy 1584. karácsony ünnepén tartotta esküvőjét Patakon

Dobó Krisztinával. Az esküvő s a vele kapcsolatos s a belőle származó események e pillanatban messze vinnének, de egy dologra meg kell állapodnunk, nevezetesen arra, hogy Bálint feleségét jó-hiszeműen, valamennyi püspökök és főpapok tanácsára vette el, hogy ő mint katona, nem tartván magát törvénytudónak, a főpapok tanácsát követte s a nyakába akasztott vérbűn vádját, a hamis tanácsadók szavára hajtvá, érdemelte ki. Ime egy dátum megjavítása Bálint életének milyen nevezetes mozzanatáról s mily értékes felvilágosítást von maga után.

A második ismert levelét *Hatos* Gusztáv közölte a *Századokban* (1876. 90. l.) Ez Szántón, 1585. július 22-én kelt és Sövényházi Móricz Balázshoz van intézve. Tudomásunk volt még egy harmadik magyar leveléről, mely a N. Múzeum oklevelei között van s Ujvárt 1588. márcz. 7-éről az előbb említett Kapy Sándornak szól. Ezt azonban még mindig nem találták kiadhatónak, mert néhány kifejezése csakugyan erős és a mai kor gyermekei előtt szokatlanul keményhangzású.

Balassa egyénisége már-már kezd kialakulni irodalmunk történetében s így nem csoda, ha minden rávonatkozó aktát örömmel fogadunk. Főként azonban levelei érdekelnek, s most három eredeti levelével kívánom ezt az érdeklődést szolgálni. Három ismeretlen levelét közlöm az alábbiakban, némely jegyzetekkel és felvilágosító magyarázattal, három levelét 1577 második feléből, tehát abból a meglehetősen homályban maradt időszakból, mely erdélyországi fogságából való kiszabadulása után következett. Mind a három elsőrendű irodalomtörténeti érdekesség. Azonban nem akarok e levelek elé vágni, eléggé beszédesek azok a magok nyelven is.

Balassa Bálintnak Balassa Andrásához írott eredeti levele Ujvár, 1577. júl. 20.

Éltig való szolgálatom ajánlása után: Myoltha itt vagyok, immár két levelét hozták ide kegyelmednek, az elsőre, hogy választ nem töttem, semmi egyéb oka nem volt, hanem hogy az mint kegyelmed és Sándorffy uram leveléből eszemben vöttem wala, ugyan fölöttébb tartott kegyelmed az suspitiótól és ehhez képest nem akarám, hogy kegyelmednek igazán és bátran való szabadását, ha [arr]ja kelne az dolog, hogy kegyelmed szabadni ¹ kellene, hogy sem magamat s[em le]velemet nem látta kegyelmed, addig

¹ *Szabadni*, quiritor. querutor sese excusare, sich beklagen, sich entschuldigen. Nyt. szót. III. 13.

mig császárral szemben nem [né]zek, ez én írássommal praecidálnám: de most úgy veszem [eszem]ben, az Pándynak irt kegyelmed leveléből, hogy diminuáltatott az az vanus timor kegyelmedben, kit én bizon még először [sem j]ovallottam. Ennekokáért, hogy ne láttassék ember az bűn nélkül valóo félelemmel, az falsum Crimen[ne]k nagyobb suspitióját magára hozná és mintegy conscientiát magáról mutatni, mert noha uram kegyelmed az végre művel, hogy az suspitiót elkerülhesse és jól es mieli kegyelmed, de [mi]érthogy az ludex partim malevolentia suffusus (így) partim natura ipsa suspicax est, nem magyarázza ő arra, az mivégre kegyelmed miveli, hanem arra érti az mitől ő fél és az miben mi büntelenek vagyunk. Oka is vagyon penigh, miért értheti ő inkább gonoszra ez féle félelmet, hogy nem mint arra az jóra, az mi végre mi miveljük. Mert ha én practicaban járnék, hát annak elfedezéséért és jobban való véghez viteléért ugyan azt kellene mivelni, hogy hanem először is szemben lenni s azután oztán az practicához kezdeni. Más az penigh, hogy embernek rokonával és úgy mint fiával, ki neki hagyatott és ki sok nyavalyából ki-menekedvén most jutott haza, szemben ne merni lenni vele: non est sine causa, de én mind egyben s mind másban azt cselekszem, az mi kegyelmednek tetszik, kegyelmed erről is megbocsásson és mit gondoljak, úgy írást ezt, nem hogy tanácsot adjak, kire én elég nem vagyok

Ruebernek is irt volt Pándy az kétszáz aranyért, kire tegnap hozának választ, mert azt írja, hogy ő azt a pénzt nicht von herrn B[alas]y sondern durch den Herrn Bekes vötte fel, azaz, hogy in tam perspicua causa nem is tagadja, de nem is vallja ezt, . . . azt gondolok, hogy ő azért irt, hogy nem reméllette, hogy én kijőjjek, és ha ki nem jöttem volna, gondolom, hogy az én adventusomra differálta volna az fizetést, vagy penig talám azt gondolta, hogy az obligatoria nincs Pándynál. Én magam irok (Pándyval szölván felőle) választ neki, de igen tisztességesen eszében is juttatván az szegény uram atyámmal való bruderschaftot és kérvén, hogy ő kegyelme küldje meg, mert én csak azt várom s menten megyek császárhoz ő felségéhez, jóllehet én azt nem várom, hanem ha Liberthey feljűne és az szálák készen lennének, hát szombaton elindulnék innen, mert igen bánom, hogy Bumfung nqhgh (Nyári is betért) vala. Az szállákat is, az kiket magamnak készítettem vala, is elvivé Nyáry uram etc.¹

Krusith urammal (de először Kubinyi urammal) szemben

¹ Az itt titkos írással adott szavakat adom eredeti írásuk szerint és (értelmüket megfejtve) E három levélben több helyütt használja; sem elhagyni és csak megfejtve adni, sem megfejtés nélkül adni nem véltem jónak.

A titkos írás kulcsát a következő betűsor adja:

a b c d e f g h i k l | m n o p q r s t u x y z
m n o p q r s t u x y | a b c d e f g h i k l —
melyben fönt az abc. alul a megfelelő egyenértékű betűk vannak.

leszek az szegény idvezült uramatyámmal való controversiák végett. Az mit Krusith én nékem mind az két levelében tanácsol kegyel-med az ygm[bu]m (leánya) felől, jól értem, gondoskodtam is felőle, de ha meg y[m]hca (látom), azután még ennél is jobban gondol-kodom felőle: bizony az én szegény állapotomhoz képest, én nekem per quam induribile volna, de most is uram csaknem megraboltam én azért, hogy meg nem akartam tmzmqcpb[u] (házasodni) s félek, hogyha abban ártom magamat hát esmét rám ter az szemfájdalom, vagy pedig inkább ugyan sohasem jű, ha reá megyek. Im már most arra az mire az előtt nem hajlottam és [az] miért az szemeim az előtt fájtak: tréfa nélkül uram, egyképpen én nekem igen hasz-nosnak is tetszik, miérthogy xfiguhbm (Krusithnak) vagy autho-ritását hallom az mostani udvarban és nem is esnék porban pecse-nyénk, de miért hogy csuda dolgok történhetnek az mint embereknek igyekezeti és az időnek változása nagyon, ha wonthatódhatnék négy esztendeig, igen akarnám. Mert ember pátriájának vagy rryqqgsq (felesége) atyjának szolgáljon inkább . . . [nem] [szakad]-hat el tisztessége fogyatkozása nélkül, sőt néha nagy kár nélkül is, nondum est explicata deliberatio.

Más az, hogy tmsuamgubq (Hagymásiné) sem igen idegen tőlem, mert az igb mzcbum (vén azonia) egy levelet írt vala az utolsó póstától Danczka alá, kiben erősen panaszolkodott, hogy ő rólok így elfeledkeztem, hogy soha sem irok sem izenek és mzcbucaug (azoniom is) csudálkozik úgy mond. Mely levelére én választöttem vala, ugyanakkor egy néhány barátim is irtanak vala onnat belől, de még akkor senki semmit ottbenn az uram atyám halála felől [nem] tudott, gondolom, hogy még yqiyqgf (leuele ér) engemet rövi[d] nap. Mert znotuumbcg (Zichi János), ki egy fő szolgálja hogy az levelet megadá, s megérté tőlem, hogy monda, hogy igen gondolja ő, hogy aggsiurzm bgxqyqggqxaqbbqa (meeg uizza ne kellessek mennem), de az okot soha meg nem mondta, hanem csak kére erőssen, hogy én meg-hagyjam, hogy ha ő törtinnék upgnčbu (ide iöni) és én tcbbga ygbbqx (hon nem lennék), hát čhgh (ötet) huhxcb (titkon) hmfotmx (tarchák) és énnekem mentől hamarább lehet hirrē adják. De miért-hogy ezekben mind incertitudo nagyon. Bezzeg hasznosb volna, azt gondolom ez, de én nem hihetem, hogy upq (ide)mpbm (adná), ezért pedig, hogy az mint étem bqaqtbxq (németnek) hmfhum (tartia), és igen vékony füstű konyhám is nagyon.

Et, quod caput est, hogy magát se hozza én miattam sus-pitioba és ne abalienálja az fejedelem gratiáját magától, de az Creditumot se veszejtse el én érettem, ki lengyel királyt szolgáltam és az erdélyi vajdának rokona vagyok, de erről coram plura etc. Az én kijövésemet gon[dolo]m, hogy némelyek csudálják s bizony én volnék az, ha más mijelné, csudálnám, hogy ifjú ember olyan m[an]suetus fejedelmet, jó urát elhagyja és attól az [jó] társaságtól, ki énnekem ott az udvarnál volt, mind király és királyné asszony

udvara népe közt, megváljon s magát ide gondra, suspitoria, és oly életre, ki timoris et periculi plena est, az nyugodalmas és gyönyörűséges életből és az sok . e . . iakból hozza; az költségtelenség pedig én magam jól [tu]dom, hogy ide nem kézerített jönni, sem az jószág osztálya, az mint nekik authumálják, kibén igen illő j]wtna nekem, sem valami leány szerelme, ki ifjú embert (s főképpen, kinek nincsen immár kitől félni) igen megszokott indítani, hát mi oka? semmi nem egyéb, hanem hogy az én szegény uram atyámon való hamis suspitiót elvegyem és az familiámot s főképpen kegyelmedet az reátok való vesze[delem ig]azé? Ez. Ezért magadnak bár kárt ne tőttél volna, ha valami bizonyos spessed [reményed]¹ volt előmeneteled dolgában, mert mi idehaza isten kegyelmességéből, ha a suspitiót nem is, de az veszedelmet ugyan eltávoztattuk volna. Erre az kérdésre, ha isten oda viszen, én magam szóval felelek meg, nem levelem által, mert nem igen tutum ez félét litteris mandari. És azt is megmondom, miért nem mentem R[ueb]erhez, noha még ottbenn létemben is az vala szándékom [hogy] addig haza se jőjje, míg őtet meg nem látom.

Az agáth, hanem ha egyebet mást akar kegyelmed benne, és ugyan parancsolja, ezt se mielteti kegyelmed velem, de bizony egyébképpen, ha adom, kegyelmed kyntelen es megmieltetheti velem. Ám lássa Isten, Atyafiság. Még uram atyámnak tetue sem holt meg (az mint az mag[yar] proverbium vagyon) s ő immár, még ingyen bizonyos sem levén benne, haza jövk-e vagy nem, ottan azt az vlnust kezdte refricálni, ki uram atyám idejében immár begyógyult volt és kiről immár ő is elfeledkezett volt. Hiszem is pedig, hogy kegyelmed meggondolja mind az én solitudomat s jövődő szolgálatomat, szegénységemet és azt is, hogy (miérthogy tartoztam is vele) Én kegyelmedet mindenkor feljebb böcsüllöttem s böcsülöm is inkább ezután, mint ő énnekem sem igyekezik káromra. Az agán pedig kezesség sok vagyon, kezet is fogok penigh vele, hogy haza jövk, s az többivel is, mert harminczkettőt, kettőt elüttetek az talpakon. Az mint látom, ők azt vélték, hogy az harmadévi borjút találtak, mindjára irának oda be. Kegyelmednek megszolgálom, üttesse ott is el kegyelmed az kezes uraimon vagy ottan, ha kegyelmed nem bánja, halaszsa az én odamenetelemre: Asszonyomnak örökké való szolgálatomat ajánlom, mint bizodalmas asszonyom anyámnak, hugaimnak is, mind az háromnak. Máriának az Zánd l vajdáné irnia akar vala, hogy [mi]kor elmegyek, hirrre adjam. Mert az levelet oda hoz[zám] küldi, de én bizony elfelejtém, mert Danczká[ból] valami lengyel barátim 7 mélyföldig Malburgig [ki]sértettek s az Conversatio miatt (az mint kegyelmed jól [tud]ja) én nekem nem hogy vajdáné asszcnym de még [h]ugom ő maga sem jutott eszembe

¹ Közlő.

Isten éltesse kegyelmedet! [Da]tum ex Újvár, Juli 20 1577. servitor perpetuus V. Balassy.

Itt egy könyvet szerzek, ahhoz egy fekete táskát, azt is ha lehet. Nem kevés diligentiával olvasom által, mint Cicerot.

Kivül: Magnifico Domino Andraee Balassi de Gyarmath etc. Zárlatán Balassa Bálintnak W. B. ellátott czímeres pecsétje.

Eredetije a Balassa család levéltárában.

*Balassa Bálintnak Balassa Andrásához írott eredeti levele.
Újvár 1577. szept. 29.*

Éltigh való szolgálatomath ajánlom kegyelmednek, mint Bizodalmas Uramnak Bátyámnak. Istentől kívánok kegyelmednek mindazokkal, az kikkel kegyelmed kívánja, minden lelki testi jó kívánásgoth. Haza jöttömben találám egy emberemeth elől, ki leveleket hoz volt utánnam. Az levelek között Istvánffy uram azt írja, hogy Thurzó Elek erőssen tudakozik az Cancelláriákon, ha Császár nálam hagyja-e Újvárat, vagy nem; s írja azt is, hogy gondolhatom, hogy nincs ok nélkül, annakokáért hogy gondot viseljek és résen legyen az filem, az mire gondolnom kell. Ez dologban én nem tudom, mit imputálhatna az Thurzó uram tudakozása minekünk. Mert ne találám ő nem tudja, hogy atyám halála után 12 esztendeig engede az fejedelem birnunk; azért ha mit kellene cselekednünk egyebet is, kegyelmednek megiszolgálom, Kegyelmed adja tudtomra, hogy mind ketten kárt ne valljunk. Ugyanazon ember hozta levelek között találám az Miskolczy Vincélérnek egy le[vele]th, melyben azt írja, hogy Kövér Ferencz az házat elbőcsültette és wizneket is elment foglalni. Minthogy sem Szénásy István sem az procátor semmit nem ír felőle, még én nem hihetem, mindezáltal ugyan Rosenberekről megírák Vadászának, hogy feljöjjön. Aláaküldöm, mert igön hetwenkötöte reánk az kövér kurvafi. Zolatit is aláaküldöm, hogy testimonialist vegyen reá, hogy az ménes elhajtásáért-e vagy egyebért megfogta és megverette volt. Csudálom, hogy mit miel az procátor azalatt, maga bizony elég borsosan szerzedött volt meg szegény atyám vele, 50 forintban, zabja, búzája és árpája nélkül etc. Az ffcrbqbm (rrófnénak, grófnénak helyett) szóló levele(t) elküldém Makhoviczára, azon tanolsággal, az mint kegyelmed megmondta vala. Isten vigye véghöz szent fiáért, amen Dunajeczben is az statutóriát. X f i g u h (Krusith) még sem jött haza, Markus is ott vagyon még Zólyomban, várja az mustra mestereket. Mert ők maguk hatták, hogy míg onnan felül instructiójuk jó, megvárja Zólyomba őket. Továbbá, Pándyt im be kell eresztenem Kameniczben, mert Kresának tegnap hozák egy levelét, kiben azt írja, hogy beküldjem Pándyt és az Kamenicztől való levelet is, me[lyet] amaz sidó, áruló, bestie kurvafi Szkharósy, nem tudom hova tett, ő azt mondta, szegény atyám hogy Kresának adta. Azért, [ha] kegyelmednek küldte volna, kegyel-

mednek megszolgálom, hamarsággal küldje ide kegyelmed, hogy küldhessem P[ándy] után. Ha a ki ez Mako[viczaban] volna i[mmá]r adják oda P[ándynak] etc. hogy hogy Bentkovith le akarná tenni Kamenicz[et] . . ! . . azért ha képes árendája lenne, ő örömet fölvenné. Meghagyám Pándynak, hogy alattomban megértse, mennyiben venné fel s ha többé akarná fölvenni, mint Benkovith, hát oztán tudunkra adja, talám jobb volna, ha ő birná (ha többet adna) és kevesb gondunk is volna reá. Az mint Pándy beszéli, úgy viselne Cresa gondját etc. Királynak is irok penig, hogy protectionalist adjon az szánoki ispánra-e vagy zsarosztára, hogy igazságunkban oltalmazzon, vagy supitio vagy nem, de abban egyéb nem lehet.

Az Kürtösyvel való dolgunk felől semmit nem tud consolálni Kubinyi uram, mig jobban meg nem informálják, annak okáért meghagytam, hogy Liberthey ő maga feljöjjön és ő maga vegyen tanolságot szemtől szembe tőle. Továbbá, minthogy az Hasszán aga dolgában csak cigánykodnak ott benn az törökök, nem híven az itt kin való kezes raboknak Hasszán agáért való gyötrelmeket, felette igen kérem kegyelmedet sőt ugyan könyörgök is kegyelmednek, mint bizodalmas uramnak bátyámnak, nem valami kegyetlenségnek ostentatiójából vagy rabokkal való bánásbeli eszességemből, hanem igen szivem szerint s boszúságomból és kárunknak eltávoztatásáért főképpen (miérthogy ottbenn csak az én ifjuságomra támaszkodtak, vélvén azt, hogy megszabadithatják ajándékon is tőlem azokat, az kik oda be vagynak) hogy azoknak, az kik Hászszán agáért kezessek, alól az harmadik záp fogukat vonassa [ki] és mindeniknek 75 az farán üttessenel kegyelmed három újjnyi temérdek pálczával, de az talpokat ne bántsák. Tudtam, hogy Sándorffy uram akaratjából nem miveli kegyelmed (mert ő neki mindéltig csak az pax tecum forog előtte) de ha kegyelmed most ebben kedvem nem szegi és az fogakat ide küldi, bizony megszolgálnék és olybá tartom (az én hitemre) mintha mindenik fog helye[tt] három három aranyat küldene kegyelmed. Az kezesek penigh ezek: Ali baba, Musztapha aga, Haydar, Hramadan az jancsar, csak ezek az négy, hiszem nem sokat teszen, már az, hogy énnekem annyi e . . . hasznom benne, mind kegyelmednek.

Az 12 fegyverderék felől is, megszolgálom kegyelmednek, ne feledkezzék el kegyelmed, hanem hozassa meg az 5. öt forintért, ha ide adja az jámbor, az Morvay mesterek, az legények mind meg mennek etc. Az szegény tósérek könyörögnek kegyelmednek, hogy mikor Szent Márton napjára Day Máthénál Helmezen az adóságot leteszi kegyelmed nekik, kegyelmed fizetne immár vagy fejr pénzze, vagy tallérral, úgy lenne hasznosb kegyelmednek is. Mert ők mindjárást Erdélben mennének az baromért az pénzzel, Erdélben penigh lengyel pénzt el nem w[esz]nek etc. Az apatikáriusnak hagytam azt, hogy [csinál]jon egynehány főtisztító pilulát [az milyeneket] csinált volth kegyelmednek, megszolgálom, Kegyel-

med küldje meg és [írja] meg azt is, mint kell élni vele etc. Thovábbá im irtam Estvánffy[nak] egy levelet es megirtam, hogy az paripát megküldtem neki, kegyelmednek megszolgálom, kegyelmed küldjön az én levelem mellett egyet neki, ha ugyan az Kornist akarja kegyelmed küldeni, hát a zaboláját oda ne küldje kegyelmed, hanem mást egyebet. De ha a ló tetszik kegyelmednek, az zabolája is, bátor kegyelmedé legyen. Isten éltesse kegyelmedet! Datum ex Újvár 29. Septembris Anno 1577. Servitor perpetuus V. Balassi.

Kivül: Magnifico Domino Domino Andreae Balassi de Gyarmath Comiti Comitatus Neogradiensis et serenissimi Principis Archiduci Caroli Cubiculario et Consiliario etc. Domino et fratri obsequentissimo confidentissimo. Zárlatán Balassa Bálintnak W. B. ellátott czimeres pecsétje.

Eredetije a Balassa család levéltárában.

*Balassa Bálintnak Balassa Andráshoz írt eredeti levele,
Zólyom, 1577. nov. 22.*

Éltigh [való szolgálato]m ajánlása után, bizodalmas uram bátyám [az kegyelmed levelé]ből megérttettem először az kegyelmed oda alá való [fáradtságának hiá]ban voltát, de miért hogy mi köztünk úgy mint [nem hamis atyafiak] között semmi simulationak és dissimulationak [nem illik lenni]. Akarnám nyilvánban megé[rteni], hogy ha minden [spessem elveszett-e] onnan, és mi az oka, hogy az aetas-e [csak, vagy más is] egyéb valami, jölle[het] (.....) istenért is kérem [kegyelmed megbocsát]hassa, ezt is gondolom, hogy [ta]tam] valami [jövendő gonosznak, (kit pretendált kegyelmed) eltávoztatásáért ingyen az dologhoz kegyelmed el közte is nem az] dolgot.

..... és ezt] az én örökké a meg kegyelmed az dolognak tar Czikelei [ha lehet és azt is] ha ugyan, voltam ha közlőtte-é az asszony valakivel s ért az mi az Krusith dolgát illeti, én bizony n] e [m]. moddom (mondom helyett) neki, nem vagyok, mint most, hiszen ek per parabolás megadják értenünk, az mihez kelljen magunkat tartanunk. [Nem akarnám] hogy esmég kidőlnék az kosárból: Hogy [asszonyom] ő kegyelme beteges, bizony bánom d[e] hogy megkönnyebbedett [igen örülöm] Isten gyógyítsa meg ő kegyelmét etc. Miért kívánja penigh azt kegyelmed én tőlem, hogy én most oda menjek, nem tudom sem gondolhatom egyéb okát az osztály dolgánál, de azt sem értem, mint kell azban többet traktálnunk, holott minemő erős hitlevél legyön köztünk, azt kegyelmed maga es jól tudja, kit még életünk elvesztésével is tartozunk tisztességünk és hitünk megmaradásáért megállani etc.

Azért kegyelmednek megszolgálom, kegyelmed írja meg, miokaért kívánja az én oda való menetelemet kegyelmed, hogy érthessem. Mert az hol azt írja kegyelmed, hogy talán még lélek-

ben érnők, úgy mond mi es, és az mi az magam dolgát illeti, bizonyos okát adhatnám úgymond, hogy hon nem voltam, hanem im csak most jutottam haza, úgymond, ezt én, isten látja, nem érthetem, mi dolog. Az szegény atyámtól is hallottam penigh, hogy kegyelmed azért ír ilyen obscure, miérthogy isten éles elmével szerette kegyelmedet, s azt gondolja kegyelmed, hogy más embernek is meg kellene érteni, az mit kegyelmed eszébe vehet. Ha arról mondja kegyelmed, hogy asszonyomnak kellene expiscálni az xfiguh yqmbum (Krusith leania) dolgát. Az lehet és én sem értem egyébre annál, de arra mi szükség nekem oda fáradnom. Valamit kegyelmed jobbnak ez dologban talál, annak én is állok; és miérthogy jobban is megtudja kegyelmed azt gondolni én nálamnál, nem szükség arra várni engemet, hanem az mi jobb, járjon abban el kegyelmed, meg szolgálom kegyelmednek. Asszonyomat, hova akarna kegyelmed egy hétig útra bocsátani, azt sem tudom.

Most én hanemha nagy szégyen[ben akarnék] forganom, úgy mehetnék el innen, mert csak az is aút várjuk mind én, semmint Korponaiak, [Chábrágiak es Bo]zókiak, Istennek kegyelmességéből valamit akarunk próbálni etc. De az Hosszútothi menyegzőjeig fölmegeyke Isten kegyelmességéből b[izonyny]al; addig isten[ért kérem kegyelmedet ma]radjon [békes]ségben az xfiguh (Krusith) dolga, hiszen Bischofensglück h [ve]rragt. Más az, hogy az körmünkre nem éget wgy mint az másik re én is reá küldtem, hogy egy és chismachia ha lehet l való dolog felől inspecie küldtem kegyelmednek Jánossal szólván irtam neki annak is küldtem cholatérth az istenért mondom ne keressük ellicitálják az auli[ca kamerán az h] sra s az Köwér Ferencz (törlés) az mint gam. S Kubinyi urammal meg ltam e Miklós deákot.

Az Ma törökét és az mienknek az [értékét] megküldte az pasa. Ludfit kéri levelében erőssen tőlem, kinek megíráram, hogyha az Hasszán agá[ra való] 2100 ft. megküldi ő nagysága, kész vagyok odaadnom Ludfit, de különben nem lehet én tőlem. Interponálta magát belé, az mint az rabok beszélnek, nem desperalok az Hasszán aga kezessége felől míg valami nem jüve az pasától, de mindennap várok etc. Isten éltesse kegyelmedet. Datum Zolii 22. Novembris Anno 1577. Servitor perpetuus V. Balassy mpr.

PS. Dobó Uram esmétt azt írja, hogy semmit itt fent nem késik hanem alá megyen esmég és mihent alájuth, ottan áttan adja az borokat, Radoszánénak, ki az ura után indulni akar (így) volt, megtartóztatám ispán uram tanácsából, marháját.

Kivül, mint az előbbin.

Eredetije a Balassa család levéltárában.

Mind a három levél eredetije a b. Balassák családi levéltárában maradt meg s azzal került örök depositumként a M. N. Múzeum családi levéltárai közé. Mind a három Balassa Andráshoz szól, Bálintnak unokabátyjához és úgyszólván tutorához. Bálint atyja János, és András atyja Imre testvérek, jó atyafiak és közösen vitt gazdasági s egyéb vállalataikban egymást értő felek voltak. Mikor Imre meghalt, János maradt a család feje s mikor János halt meg. András már felnőtt, rangbeli ember, vagyonos és nagy szerző úr volt, s a Balassák kemény fáját méltán képviselte. János különben vele is folytatta az atyjával megkezdett, közösen vitt vállalatokat, a melyeknek végső célja a pénzszerzés és vagyongyűjtés volt. András azonban kapzsibb és könnyebb gondolkodású volt, mint atyja, ármányosabb és fondorkodóbb, mint a többi Balassák és alattomosabb, mint Menyhért. A XVI. századnak kúfár üzletemberei között is az első között volt s Balassa János vagy nagyon rossz emberismerő volt, vagy kitűnő politikus, hogy árván hagyott családjá sorsát az ő kezébe tette le. Ez a kéz mindig csukva volt, meg csak akkor nyílt, ha *kapni* kellett, vagy ha pöreiben esküre emelte; ez a kéz mindig erőszakos volt, gyengéd csak akkor, ha valaki körül finoman szőtte hálóját; ez a kéz a kard markolatán vagy az aranyos láda závarján pihent s mindig azért dolgozott, hogy hatalmat gyűrjön és vagyont zsugorgasson gazdája alá. A Balassák közül alig ismerünk kimértebb, ravaszabb, számítóbb embert, s agyafúrtságát Bálint jellemzi a legtalálóbban, irván róla: »Az szegény atyámtól is hallottam penig, hogy kegyelmed azért ír ilyen obscure, miért hogy Isten éles elmével szerette kegyelmedet, s azt gondolja kegyelmed, hogy más embernek is meg kellene azt érteni, az mit kegyelmed eszében vehet.« De Bálint e jellemző nyilatkozattal naivul hozakodik elő, persze mert még ekkor nem látott át a szitán. Föltűnik ugyan neki is, hogy bátyja nem úgy viselkedik vele szemben, a mint jó atyafihoz illik, a ki majd csak nem tutorául hagyatott, de nem helyez magavisetelére nagyobb súlyt. Sokkal önzetlenebb volt és még nem tanulta meg ismerni a gyanakodást. Később persze, de már későn, épen András úr tanította rá. Mikor e leveleket írta, még mi sem zavarta atyafiságos viszonyukat.

Az unokatestvérek egymás iránt bizalommal viselkedtek, a mely Bálint részéről nyílt és őszinte volt, kevésbé volt azonban igaz András részéről. Mert Andrásnak nem csak tetszetős hanem

hasznát hajtó lévén, kívánatos is volt, hogy János árvái sorsát intézze s főként vagyonukat kezelje. Ezért Bálinthoz baráti és rokoni szeretettel fordul, de ez a vonzalom csak annyiban őszinte, a mennyiben leveleiben Bálinttal szemben kifejezésre jut. Annyira nem őszinte, hogy Bálinttal nyíltan szemben állani nem mer, mert fél, hogy azzal magát az udvar előtt gyanúba keverhetné. Titkon leveleznek s András igazgatja az árvák dolgait, gazdasági és vagyoni s egyéb ügyeiket. Találkozni nem mer, nem akar vele, de titkon küldött leveleit elfogadja s válaszait megadja. Ezekben tanácsokat ad neki, házasságra akarja vinni s úgy forgatja obscure irt leveleiben beszédjét, hogy még Bálint sem igen érti meg valódi szándékát. Ez a tartózkodás annál visszatetszőbb, ha eszünkbe jut, hogy Bálint a Békes-féle kalandnak balsikere után (1575) részint Erdélyben mint fogoly, részint Báthory István udvarában, mint menekült, részint otthon (1577. elején) mint bűjdöső folytonosan a legnagyobb bizonytalanságban élt. Egy felől a töröktől kellett tartania, mely Erdélyből nagyon erősen követelte annak idején »az Balassi János fiát,« más felől a némettől, mely az atyjának tulajdonított hűtlenség bűne miatt eleve bizalmatlan volt iránta s ő maga is rászolgált, hogy az udvarnál ne nézzék jó szemmel, hiszen a lengyel királyt szolgálta s az erdélyi fejedelem rokona.

Ezek a viszonyok némi felvilágosítást kívánnak.

Az erdélyi kaland, melyet Békes érdekében, Ruebernek titkos közreműködése által s 200 aranya fejében megkockáztatott, a mint ismeretes, majdnem vesztét okozta. Nem csupán a miatt, hogy az éjszakai harcban megsebesült s holt elevenként foglyul esett, hanem főként a miatt, hogy a török kiadását sürgősen, többször és mindig nagyobb erőszakkal követelte. Báthory nem adta ki, sőt később, mikor lengyel királylává lett, szívesen látta udvarában is, a hova lopva és titkon menekült. Annyira titkon, hogy még atyja sem tudott menekvéséről, hanem azt hitte, hogy Erdélyben van, sőt hihette azt is, hogy már kiszolgáltatták a töröknek. Kétségbeejtő helyzetében ajánlatot tett tehát az öreg Balassa; hogy fia váltságaért elhagyván császárá, a török hódoltság területére száll, ha ott megfelelő birtokot nyer. Ezt az ajánlatot besugták Bécsben s ettől kezdve Balassát és a Balassákat az udvar suspitiója követte, gyanakodása őrizte. Ettől félt András is, e miatt nem akart a hazatért Bálinttal nyíltan érintkezésbe lépni, s ez a gyanu kísérté

Bálintot magát. Helyzetét komolyabbá tette még az az eshetőség, hogy valamely török portyázó csapat hatalmába is kerülhet.

András jól ismerte Bálintnak e kétes helyzetét, s mint afféle nagy politikus, egy fogással, s mint katona, egy csapással, két ellenségtől akarta öcscsét megmenteni: feleségül ajánlotta neki Krusith János leányát: Ilonát. Krusith az udvarnál gratiában állott, veje bizonyos amnestiára tarthatott számot s a mellett, mint kitűnő vitéz vagy az alsómagyarországi seregben: vagy az udvarnál valami tisztességes állást is kaphatott volna. Így vagy úgy: András uram tovább intézte volna a Balassák vagyoni ügyeit s Bálint helyzete egyszerre tisztázva lett volna. András gondoskodását nem kell eszményítve fölfogni. Ő első sorban szerző, kuporgató, befolyást hajhászó főúr volt, a ki ily módon fölfelé is erősíthette volna posztóját, s nem kellett volna hirtelenében elszámolnia az árvák örökségével.

Terve Bálintnak is tetszetős volt. Aggodalmakat táplált ugyan, hogyan történhetnék meg ez a házasság s gondolkodott is felőle, de még nem határozott. Krusithnak nagy tekintélyéről, vagyonáról, az udvarnál birt erős helyzetéről tudott s úgy hitte, »nem is esnék porba a pecsenyéje«, de halasztani kívánta a dolgot vagy négy esztendeig, mert tisztán állott előtte a kérdés: hogy hazájának szolgáljon-e inkább, vagy felesége atyjának? Ugy volt meggyőződve, hogy hazájától nem szakadhat el tisztessége fogyasztása nélkül, sőt néha nagy kár nélkül is, s azonkívül bizott a csudákban, s időt kért, a mely alatt csudadolgok történhessenek. Azonkívül, hogy Ilonát még nem is látta, nem is ismerte, hogy aggodalmait eloszlatni nem tudta s naiv lelkével és égő szívével nem akart játszani: más körülmények is akadályoztatták abban, hogy bátyja tanácsát, s az abban felmutatott szerencsét, üstökénél fogva megragadja. Első sorban az, hogy szívét nem érezte szabadnak, azután, hogy szegény állapotját restellte, meg az, hogy neki Krusithnal leszámolni valója volt, azután meg, hogy egészségi állapotában nem bizott, s főképpen az, hogy atyja emlékét meg akarta tisztítani a rátapadt gyanú szennyjétől.

»Bezzeg hasznosb volna — írja — azt gondolom ez (t. i. házassága) de én nem gondolom, hogy ide adná, azért penig, hogy a mint értem, németnek tartja és igen vékony füstű konyhám vagyon«. Azonban lelkében talán mégis élt egy kibontakozatlan ábránd, melynek gomolygó s talán rózsaszínű felhői mögött Krusith

Ilona alakja lebegett. Ilonáé, ki szépségével ugyan meghaladta ama görög Helenát, kinek vezetéki nevét viselte, kinek két szép nagy szeme, nemes magaviselete, aranyszínű haja, kaláris színű ajakának édes mosolygása, rózsaszínű orcája és gyönyörű beszédének zengő szava, mélyebb benyomást tehetett rá, a mikor csakugyan megismerte. Mert hogy megismerte, kétségtelen. Először azért, mert András akarata rendesen erős szokott lenni, s ha ő egyszer Bálintot meg akarta ismertetni Ilonával, módját tudta ejteni, hogy a fiatalok találkozzanak, másodszer azért, mert Bálint nem csupán megénekelte, hanem egyik énekében (XXIII. kiad. 41 lap) valósággal le is írta. Leírta szépségében, aranyszínű hajának, csengő szavának, hónál fejeőbb kezének emlegetésével — vígkedvű szerelmét s olyan eleven szemlélet alapján, a mely csak megerősíti saját vallomását:

»Látván minapi napon hajad aranyszínű voltát« (29 sor)
S hogy András nem hagyta csak annyiban a dolgot: kiviláglik Bálintnak itt közölt harmadik leveléből. András sürgette Bálintot, hogy hozzá, talán Zólyomba vagy Makoviczára, elmenjen, Bálint nem tudja e sürgetésnek más okát találni, mint épen Ilonát: »Ha arról mondja kegyelmed — írja — hogy asszonyomnak (anyámnak) kellene expiscálni a Krusith leánya dolgát: az lehet és én nem értem egyébre annál, de arra mi szükség nekem oda fáradnom?« Azonban Bálint hiában vonakodott, engedett András szavának — s került alkalom arra, hogy Ilonát meglássa. Lobbanékony szíve visszasajdult bár egy pillanatra azokra, a kiket elhagyott érte — de lángra kapott s egy rövid időre loboghatott is Ilonáért. Éneke azt mutatja, hogy e föllobbanása szalmaláng volt csupán, melynek parazsa nem igen maradt. Ez az ének a többi szerelmi vers mellett csillogó, de hideg, inkább udvarias meghódolásra, mint szenvedélyes megadásra mutat. Lobogó szenvedélyességéből nem érzünk semmit ebben az énekében, ömlengése, vallomása inkább a trubadurnak csiszolt és megszokott frazeológiáját mutatja, semmint az Anna-daloknak csodás tüzet és gazdagon kitörő ömlését. Pillanatnyi hevülésének ez emléke inkább költői őszinteségének bizonyítéka, mint Ilona iránt érzett szerelmének tanúsága. Ez a költemény egyenesen tagadása annak, hogy Bálintban mélyebb érzés támadt Krusith leánya iránt.

Bálint Krusith Ilonával szemben jobb próféta, mint lírikus volt. Jól vette észre, hogy összeköttetésöknek száz meg egy

akadálya van s valóban megható, a mint aggodalmait mérlegeli, reménységét forgatja s a mint egyszerre abban hagyja rózsaszínű álmainak szövését, és komoly, nagy feladata megoldására tér. Eszébe jut, hogy nem azért jött haza, hogy egy leány szerelme megindítsa, hanem azért, hogy szegény ura atyja emlékéről a hamis gyanút, családjáról a veszedelem fenyegetését levegye, hozzátartozóit és magát tisztázza. Eszébe jut, hogy Krusithtal neki elintézendő ügye van, hogy a császárhoz kell mennie, a ki előtt Balassa Jánost még régi gyűlölködésük miatt főként Krusith fogta gyanúba. Ilonát sorsára hagyja, a melyet neki úgyszólván megjövendölt, mert csakugyan németé lett, 1581-ben Dietrichstein Miksa felesége, s maga is a saját útjára tér.

Ügyeit rendezi. Török foglyaival, kiket atyjától örökölt s Andrásnak szigorú kezében tud, érezteti, mintegy keserű kölcsönkép, a rabságot és a visszatörlesztésnek kegyetlen hatalmát. Pénzeit, árendáit sürgeti, Makovicza bérösszegét s azt a 200 aranyat, a melyet Ruebertől kötelezvénnyel biztosított magának az erdélyi kaland előtt, mikor Békes segítségére lovasaival elindult.

Otthonát csinosítja, fegyver és fölszerelési szükségleteiről gondoskodik s vissza-vissza gondol mansuétus jó fejedelmére Báthory Istvánra, a kit oda hagyott, hogy atyját a suspitiótól megmentse. A császárral akar szemben lenni, hogy atyját és magát tisztázza. Hivatkozni atyja érdemeire, szolgálataira, hűségére, vitézségére és a saját maga viseletével czáfolni meg az ellenők keltett rágalmakat. Mert ha praktikában járna, hát annak elfedezéséről és jobban való véghezviteléről ugyan azt kellene mivelnie, hogy titokban tisztázni a helyzetet s mikor már ügye annyira elő volna készítve, hogy veszedelem nem fenyegeti, akkor kellene szemben lenni és csak azután a praktikához kezdeni. Ő azonban nyíltan akart cselekedni. Bécsbe készült, hogy a császárt mindenről fölvilágosítsa, hogy atyja nem volt hűtlen s ő maga is a Békes-féle expedícióban a császár ügyét szolgálta és szenvedte. A császáért került fogságba s kockáztatta életét, a mikor a török kiadatását követelte. Tudjuk, hogy beszélt a császárral, atyját tisztázta s magának visszaszerezte az udvar kegyét, minek következménye lett, hogy 1578-ban Eger várában nyert szolgálatot. Bálint jellemének ezt a szigorú és határozott vonását életének más körülményei is igazolják. Igaz, hogy egyszer-másszor következetessége megőrzése érdekében szinte csökönössé lett, de vasakarata mindenkor

inkább megtört, semhogy meghajlott. Ezek azonban már későbbi dolgok, melyekről leveleink nem emlékeznek s így velök nem is foglalkozunk.

Foglalkoznunk kell a helyett életének egy más, ez időre eső epizódjával, Hagymásinéval folytatott viszonyával.

Megint vissza kell térnünk Békés-expeditiójára. Ennek történetéből csak arra kell visszaemlékeznünk, hogy midőn Bálint Békes csapatai után Erdélybe be akart menni, előbb Kornis Gáspár, utóbb Hagymási Kristóf csapataira bukkant s foglyul esett. »Mikor egy szolga — írja Szalay L. — az Balassi fiát megfogta, egy bottal ütötte volt agyon, kibe megsüketült és az kórság is gyakorlatossággal üti el, úgy annyira vagyon, hogy sem élhet, sem halhat, elvajdult.« A holt eleven Balassa Báthory, illetőleg Hagymási fogságába jutott, s a mint tudjuk, Báthory, bármennyire követelte is a török »az Balassi János fiát« — nem adta ki őt, mert nem akarta, hogy szidalmas legyen neve a magyar nemzet közt. Valószínű, hogy Báthory a beteg Bálintot, mikor már a török nagyon követelő kezdett lenni, udvarából, a hol inkább szem előtt volt, valahova éjszakabra internálta, minden valószínűség szerint Huszt várába, a melynek kapitánya ugyanaz a Hagymási Kristóf volt, a ki Bálintot elfogta. Itt ismerkedett meg Hagymási feleségével, Sanyiki Krisztinával. Az a megkülönböztető tisztelet, a melylyel róla Báthory megemlékezik, valószínűvé teszi, hogy a mint bent az udvarban, kint Huszton sem részesült keményebb bánásmódban. A daliás levente, kit költői nimbusa még jobban kiemelt — Hagymásiné előtt sem soká maradhatott érdektelen. Tény az, hogy Hagymásiné még Lengyelországba is küldözgette utánna leveleit, s nem volt tőle nagyon idegen, s erősen panaszkodott, hogy Danczka alá küldött levelére nem válaszolt, a mint Bálintnak első levelében olvassuk. Hagymási, Gyulafi Lestár följegyzése szerint, 1577. április 6-án halt meg s Gyulafehérvárott annak a hónapnak 20-án történt eltemetése. Az özvegyi fátyol alatt ir tehát Hagymásiné Danczka alá a kint mulató Bálintnak, a miből nemcsak azt kell kiolvasnunk, hogy hamarosan vigasztalódott, hanem azt is, hogy e hamaros megvigasztalódásnak egy régebbi, még mindig élő vonzalom volt a tulajdonképeni oka. Hogy ez a vonzalom mikor támadt — hozzávetőlegesen megmondhatjuk: 1576 tavaszán, mikor Bálint Huszton, Hagymási Kristóf várában, mint odainternált fogoly, Hagymásinéval közelebbi viszonyba lépett. Föltevéseinknek valószínűvé tételére emlékezetbe idézzük

Balassának II. sz. versét, mely a kiadás 4—5 lapján olvasható s *Christina* nevére iratott. Ezzel a költeménnyel *Szilády* nem tudott mit csinálni. A vers a *Lucretia* nótájára megyen. *Szilády* e vers forma fejlődését s benne a középrímek használatát fejtegetve, mondja a többek közt: »Ha ebből arra lehet következtetni, hogy a középrím nélkül írt négy ének (II. XII. XIV. XXI.) s ezek között a Cristina nevére írott is Eurialus és Lucretia históriája után nemsokára készült, akkor ez jóval korábbi időből származik 1584-nél, a mikor Balassa nőül vette Dobó Krisztinát; vagy lehet, hogy ez a Christina más valaki, nem későbbi felesége.« Mind a két föltevés valószínűséget, sőt bizonyosságot nyer, ha a II. sz. éneket Hagymásinéra, született Sanyiki Krisztinára, vonatkoztatjuk. Ezt pedig minden merészség nélkül megtehetjük, eszmélvén először is a külső körülményekre, azután fölgondolva a költeménynek belső vonatkozásait.

Nevezetesen, kétségtelen, hogy Hagymásiné, leány néven Krisztina, és Bálint között állandóbb viszony fejlődött ki, melynek emléke még 1577 nyarán is elevenen él Bálintban és Krisztinában különösen benne, a ki férjének úgy szólván ravatala gyertyáinál íratja levelét Danczka alá, Bálint után. A versfők *Christinája* jóval 1584 előtt, és Hagymásiné leánykori nevének találkozása nem véletlen. A Radvánszky-kódexben a versek egymás utánja bizonyos kronológiai sorrendet mutat, melyet a kiadás is lehetőleg megtartott s a melyet éreztet is. Már most a kronológiai sorrend legelején álló II. számú költemény és Krisztinája szükség szerint másra, az előzmények alapján Hagymásinéra mutat, s nem későbbi feleségére. Magában a költeményben is találunk megszívlelésre méltó, benső okokat. Ha figyelmesen arra gondolunk, hogy Balassa e költeményt rabságában írta: a költemény szövegében közömböseknek látszó frázisok, mintegy jelentőséget, az egészen alanyi vonatkozás jelentőségét, nyerik. Ilyenek: »elmémben, mint *várban* vigyázván, vér-rasztó herdóját...« »szép kertek tömlöcznek tetszenek...« »mint régi rab szabadságnak eről, elszaladván fogságból...« »tülem, rabjatul elvett...«, a melyek mind rab-életének önkénytelenül meg-megvillanó költői kifejezései, helyzetéből szükség szerint folyó reminiscentiák. A költemény maga forró szerelmi vallomás, szerelmének hatásaiban való bemutatása, ajándékozásokkal bensőbbé vált s minden régi szerelmét feledtető viszonyuknak dicsérete, boldogságának hálája ama Krisztina iránt, a kinek nevét a versfőkben

megőrizte, a ki őt rabságában, magányában, előbbi szerelmének inségében megvigasztalta, fölemelte és boldoggá tette. E vallomást szülő érzelemnek mindent feledtető hatalma, a költő lelkét eltöltő egyetemes volta és bőséges ömlése nagyon jól illik ahhoz a szenvedélyes és szerelemre termett, fogsága által fokozott indulatokra kényszerített Balassához, a ki költészetének egyik legjellemzőbb vonását, a közvetetlenséget, az őszinteséget itt is oly nyilvánossá teszi. Ez alapon határozottan Hagymásiné Sanyiki Krisztina emlékére kívánjuk a kiadásnak II. számú költeményét revindikálni. Való ugyan, hogy lírai versből életrajzi vagy tárgyi mozzanatokat kihálászni vagy kihámozni mindig rendkívül kényes, igen gyakran lehetetlen, de a II. sz. költeménynek külső erősségei belső vonatkozásait oly erősen igazolják, hogy belőle az itt elmondott föltevést igazolni alig szükséges.

Ez a költemény egyben emléke Bálint erdélyi fogságának, mondjuk mulatásának, melyet annyi *virág* tett előtte feledhetlenné. Vajjon csakugyan azzá tették-e? Borbála, Kata, Judit és Krisztina, még a hűséges Krisztina is, futó, ellobbanó lángjai voltak, emlékük elhalványodott. Csillagok, a melyek homályba merülnek, ha föl kél a királyi nap s fényes és égető sugarait kibontja, ilyen csillagok voltak mindazok az erdélyi szépek, a kik a fogoly költő szívét meg illették s egy-egy alkalommal hevesebb dobogásra készítették. Ilyen csillag volt Ilona is, a szépséges Krusith-leány, a kit nem neveltek magyar leventének. Bálint napja Losonczy Anna, valamennyit elhomályosította, a mikor 1578 elején Egerbe, katonai szállására visszatért. Egerben azután, a hol egyetlen komoly szerelme föltámadt, a hol egy igen rövid ideig Annáját ismét színről-színre láthatta: Sanyiki Krisztinának fekete fátyolos alakja, mint egy-egy távoli látomány, mihamar szertefoszlik és feledésbe megy. Bálint nagyon szerette Annát, Krisztina, Ilona, meg a többi, kegyes — szerelme történetében csupán epizód szereplők, s emlékük egy-egy költemény, a mely Bálint lirájáról elhangzott.

Ezek az elhangzó költemények Báthory Istvánt is dicsérik, Erdély fejedelmét és később Lengyelország királyát, a ki meg mentette írójukat s utóbb lengyel udvarában vendégeül látta. Bálint hálás lelkének rajongásával csüng ezen a fejedelmi jó baráton, atyai jóakaróján és atyafiságos szeretetű rokonán. Visszagondol elhagyott udvarára, annak királynőjére, szépeire, mulatságaira s életének egy válságos helyzetében felesége és fia gondozását bizza

reá. Ezek a tények a Toldy-örzötte traditio erejét igazolják, a mely szerint Balassa II. János király udvarában apródoskodott. Abban téved a hagyomány, hogy ápródja lett volna Erdély fejedelmének, de abban, s ez a fő dolog, igazat mond, hogy Balassa hosszabb időt töltött Erdélyben, nem II. János, hanem Báthory István és Kristóf udvarában. A hagyomány magát a tényt megőrizte, de összezavarta a személyeket s a kronológiát, a mint ez már szokásává lett. Összezavarta I. Bálintot gróf Balassa Bálinttal, a másik Balassa Bálinttal, s II. Jánost Báthoryval, összezavarta Bálint fogságát II. Bálint apródi mivoltával. Azonban nem érdekes-e ebben az esetben is a hagyomány erejét színről-szinre látni?

Leveleink 1577 jul. 20. szept. 29. és nov. 22-én keltek, Ujvárról és Zólyomról. Bálint 1577 tavaszáig Lengyelországban volt. 1577 végén Pozsonyon keresztül Bécsbe ment, a császárhoz. Mikor volt tehát Sárospatakon, hol Eurialus és Lukreciát irta volna? Sajnos, hogy erről a kérdésről leveleink hallgatnak, s e hallgatásban mégis mintha beszédes tanuk volnának az ellen a fölfogás ellen, hogy Balassa 1577-ben Sárospatakon huzamosabb időt töltött s ott fejezte volna be irodalmunknak ezt a szép verses regényét. Eurialus és Lucretia szerzője ime megint ismeretlen, vagy legalább meg van ingatva az eddig szellemesen vitatott Balassa szerzősége.

Irodalmunk története ezzel szegényebb lett ugyan, de viszont gazdagodott Bálint életének ez időből való pontosabb ismeretével, a melyre leveleink tanítottak. Ezek a levelek, a melyeket a véletlen vagy a fatum András pörei között és András gyűlölködő lelkének tanui és emlékei között őrizett meg Bálint dicsőségére. András életében elpörölhetette Bálintnak földi javait, de siron túli dicsőségét meg nem homályosíthatta, sőt leveles ládjában maga tartotta fenn öcscsének leveleit, pöreiknek iratait, Bálint ellen folytatott praktikájának bizonyosságait. Az önzetlen utókor csak ezért az egy tetteért lehet hálás András ur iránt, mert ez adott módot arra, hogy Bálintot színről-szinre megismerhette.

ERDÉLYI PÁL.

PROTESTÁNS ISKOLADRÁMÁK.

Második, befejező közlemény.

A hibásan második könyvnek nevezett első könyvben¹ három színdarabot és egy dramatizált vitatkozást találunk. A darabok: Turnus, Florentina, Naso; a vitatkozás: Thetis és Lieus vetekedése. Az elsőnek címlapja ez:

LOSSONCZI GYMNASIUMBAN PRODUCALT TRAGEDIA.²
TURNUSNAK AENEAS ÁLTAL LETT SZOMORÚ TÖRTÉNETE.

Beszéllő Személyek.³

Prologus	Satyra	Jupiter
Drances	Követ	Junó
Turnus	Iris	Jupiter
Satyra	Junó	Juturna
Latinus	Iris	Aeneas
Satyra	Satyra	Turnus
Turnus	Aeneas	Epilogus
Satyra	Követ	
Latinia	Latinus	
Satyra	Satyra	
Turnus	Juturna	

Prologus (1—20) szokás szerint a közönséghez fordul:

»Régi Nemes vérből eredett s ide gyűlt Uraságok
Tiszteletes Rendek virtusnak útjára vezérink
És kegyes Aszszonyaink meg mondom mire tzelzunk.«

¹ Itt az ideje, hogy a hibásan szót megfajtsuk. A II. könyvnek lapja 1—97 illetőleg 106-ig vannak számozva, az elsőé pedig 98—251-ig. A látszat azt mutatja, hogy egyiknek a másikhoz mint folytatáshoz nincs köze, pedig van. A II. könyvet a másoló ugyanis előbb csak 1—97-ig számozta és mivel a következő darabnak, Phaédranak számára kevesellette a hátramaradó hat levelet, azt üresen hagyta s így vitte át a számozást folytatólag 98—251-ig. Később kánikulai nagy szomjúhozásában a másoló avagy talán ezúttal inkább szerző vagy fordító a tisztán maradt hat levelet Thetis és Lieus vetekedésével töltötte meg.

² Látszik az eredetiben, hogy a »k« betűt kivakarták. Egy későbbi kéz a »Tragédia« szót »Tragico Coméd.«-ra javította.

³ A személyek annyiszor vannak megnevezve, a hányszor fellépnek.

A tárgy: Aeneas és Turnus párviadala. Pár sorban oda veti az előzményeket is. Turnus serege lankad s nincs más hátra, mint hogy a vezérek párviadalban döntsék el a viszályt, mire különben Turnust fogadása is köti.

És Turnus »tüzesíti magát, s mérgébe bolondul.«

Drances az első szereplő (21—32) gúnyolódva szólítja meg Turnust:

»Bezzeg Turné minap köpted a' markodat

Régen vár Eneas a fekete lére

De már mikor kéne a dolgot végtére

Hajtani; jéggé vál a Legényke vére

Az Úrfi, ha magát csak ekkép fojtatja

Lavinia szűztől bizony el mosdatja

Eneas, neki lesz Latinus az Atytya.«

Turnus erre (33—44) büszkén válaszol:

»Kész vagyok ellene pontba ki szálni

Turnus az a' kire fog ma találni«

s mintha Aeneas kerülné a viadalt, így folytatja:

»A puha Trojai Nép nagy urának

Állani kelletik a parolának.«

Kéri Latinust, hogy kössön Aeneassal fegyverszünetet; hadd váljon el a dolog, kire derül a nap »deli fénye«.

Satyra is megjelen (45—46), de már nagyon színtelen a beszéde:

»Turnus sebes tűzét valyon ki oldhatja

Talán meg nyerheti bölts szívvel az Attya.«

Latinus király Turnushoz (47—85) intőleg fordul:

»Nagy szívű nemes Ifjú« »Országom szeme fénye

— — — — — ved be tanátsom.«

Vegyen mást feleségül. Lányát nem adhatja, mert Jupiter Aeneasnak szánta. Ő és felesége jobban szeretnék Turnust, de hogy szavát Turnusért megszegte és Aeneas ellen harcol, azóta örökös baj és veszély fenyegeti mindkettőjüket. Ha egyszer Turnus is elvész, majd a Rutulusság és az olaszok szemében ő lesz a hibás, mert lányának kéréjét a gyilkos keze közé adta. Kéri, tekintse apját, ki Ardea földén érte kesereg.

Satyra (86—87) jelzi a hatást:

»Ezen fontos szókra Turnus nem enyhüle

Sőt ez orvosságtól sebe öregbüle.«

és valóban Turnus (88—99) arra kéri Latinust, hogy ne epeszsze magát érette. Bízik fegyvere életben, célra találó nyilában. Hiába takarja el Aeneas ezúttal anyja homálylyal, hiába fut; dárdája el fogja érni.

Satyra most (100—101) Latiniához fordul, hogy könnyével tartsa vissza Turnust. Latinia (103—114) zokogva esdekel Turnusnak, — kit megöszült árva feje gyámolának nevez s kire az olasz trón és Lavinia vár — hogy az nap ne csapjon össze a trójaiakkal, mert vész fogja érni. Turnus válasza előtt ismét Satyra (115—123) emel szót. Rátereli a figyelmet a valószínűleg anyja mellett álldogáló Laviniaira, értesít elpirulásáról, mikor anyja ráczélt s a hallgatók helyett megjegyzi:

»E' gyönyörű remeket Turnus jobb volna ne látná.

A' szerelem tüze hogy ne ragadná a viadalra.«

Turnus (124—149) biztatja Latiniát. Ne könnyezzen érte s ne forgassa előtte a veszedelmet, mert ő ki akar szállni csatára. El is küldi követül Idmont, hogy hívja fel Aeneas másnap hajnalban párviadalra. Majd buzogányához fordul:

»Kész segedelmem erős buzogányom

Földre leverve lesz a' kire hányom

Jöszte segítsd Eneast ma le verni . . .«

Szeretné Aeneas fejét annak háta megé tenni.

Turnus után újra Satyra (150—155) okvetetlenkedik, szűkségtelenül leírván Turnus harci dühét s azt a vérontásra készülő »szilajos bikához« hasonlítván.

A következő 15 sorban (156—170) Idmont, Turnusnak követét állítja a szerző elébünk, a ki a »trójai sántz közepén« író szeretőjétől levelet kapott s azt most felolvassa. A szerelmes levél ugyancsak szárazon tudósítja Idmont, hogy Aeneasnak nagy kedve van Turnust agyon verni, mert bízik Jupiterben és hogy a trójai vezér küldött is hét követet Turnushoz a »frigy tetszése felől«. A levél első és végső sora jellemző mutatványul álljon itt:

»Kedves Tiszteletes és nekem esmeretes!

— — — — —
Ezzel pontot adok, s hív szeretőd maradok.«

Idmon után Iris (171—180) áll elő szintén tudósító gyanánt. Elmondja kilétét s értesíti a közönséget, hogy Juno egy heggyen állva szemléli Latinus és Aeneas táborát s Turnusnak nénjét Juturnát magához hívja. A következő pillanatban pedig magát Junót halljuk Juturnához beszélni (181—208). Fájt ugyan az istennőnek mikor férjével, Jupiterrel a nympa kedvére nyugodott, de még sem óhajtja, hogy Turnus horogra akadjon. Kéri azért Juturnát; tüzelje, bátorítsa Turnust s ösztökéli, hogy, ha öcsce

lankad, segítsen rajta szószegéssel is, ő megfelel mindenért. Szavait így végzi:

»Mit keseregsz látod hogy vár lankadva barátod

Élte veszélybe forog nekie hányva horog

— — — — —

Meny szaporán ne heverj sok gyülevészt ma le verj

— — — — —

Veszen ezer Regement tsak legyen élete ment«

Iris most (209—232) ismét átveszi tudósítói tisztét.

Előbb Junóhoz fordulva megjegyzi, hogy Juturna hiába megy segíteni, mert Turnust akkorra földhöz ütik, aztán a nézőkhöz beszél:

»Lássák Asszonyomék ott vagyon egy hegyen

Latinus kotsiján négy lovakon megyen

— — — — —

Két szép szürke tsikó Turnus Urat viszi« stb.

Leírja Latinus, Turnus és Aeneas kivonulását a viadal színterére, szól a párbajt megelőzőtt áldozásról s mondókáját így végzi:

»Látják esküszik is Enea már maga

Mindjárt érzetik itt a viadal szaga.«

Satyra ízetlen megjegyzése után (233—234) egyszerre csak az áldozók állanak előttünk. Aeneas (235—258) a napra, holdra, csillagokra, Jupiterre, Junóra, egyszóval minden szentre esküszik, hogy, ha Turnus győz, a foglyok visszaadtnak, a trójai had elvonul.

»Hogy ha pedig enyim lesz az arany alma

Melyet engedjen a Jupiter irgalma

Nem lesz az Olaszon Trojának hatalma

Nem kel sem országa sem nyoltz köves malma

Inkáb azt akarom hogy egygyek légyenek.«

Maradjon Latinus királynak, ő majd népével várost épít a lányának: Laviniát.

Itt az író egy érthetetlen Satyraféle megjegyzést szúr közbe, szájába adván azt egy követ nevű vagy hivatalú szereplőnek, talán Idmonnak:

»Alo jó Bajazom nézd miként esküsznek

Job lesz ha mind ketten surgeryára feküsznek

Azon jót alusznak mint egy juhász bunda

Mert sokat esküdni illetlen és sunda.«

E kis félbeszakítás után Latinus esküdözik (263—282) az »Aeneastól említett szentekre« és a többire, kiket az elfeledt, hogy hitét meg nem rontja s elég lendülettel erősíti:

»Bár a száraz Föld a Tengerbe fakadjon
A tenger szárazzá légyen s el száradjon
Bár az Ég Pokolba zuhogva szakadjon
Csak hogy fogadásom illendő maradjon
Mint e' páltza többé élő fa nem léssen
Magára zöld ágat s levelet nem vészen

— — — — —
Ugy akarom hogy az Eneas mondása
Állandó legyen ne essen változása.«

Turnus — Satyra szerint (283—286) — annyira fél, hogy alig talál helyet az oltárnál s az érte aggodó Juturna (287—300) elkezd feddni a rutulokat, hogy Turnust magára hagyják. Eszökbe juttatja a szolgaságot, ha Aeneas győzne s felhívja őket, hogy kardot ragadva kövessék.

A párbaj félbeszakításáról s az azt követő harczról Satyra tudósít bennünket (301—316). A végén Jupiterhez esd:

»Oh Jupiter e' két népet már tekintsd meg
Feleségedet is haragjáról intsd meg.«

Erre Jupiter (317—332) csakugyan megintí Junot, hogy ne ellenségeskedjék, hiszen úgyis tudja a végzetet. Az a trojaiakra való örökös leselkedés nem is illik egy Jupiter nejehez és ha eddig ő engedett is:

»— — — Legyen végbe vihetted
Ennél többre se ásíts, mert már ellened állok.«

Junó (333—346) »bár nehezen«, de megadja magát. Leteszi fegyverét, mert szereti Jupitert, csak azt az egyet kéri:

»Troja nevét ved el s az Olasz nemet ó ne temesd el!
— — — — —
Légyen olasz vérből minden Albani gyökérből
A koronát viselő számos időkre kelő.«

Jupiter megnyugtatta nejét (347—357):

Oh szép Angyalom és Feleségem
Enyhüljön tüzesült haragod már
Mely gerjedt bakatella dologból
Immár készvagyok a mire kértél
— — — — —
E két népnek olasz neme léssen
— — — — —
Meg lásd téged örökre imádók.«

Most az istenek elhagyják a színpadot s átadják a tért Juturnának (358—371), ki elhagyatva Turnus jövőjén kesereg.

Keserűen kifakad Jupiter ellen: mért tette halhatatlanná; mit vétett, hogy el kell veszíteni testvérét. Majd a földet kéri, hogy vegye be őt is mélységes keblébe. Juturna siránkozása után a párbajozók állanak szemközt. Aeneas (372—379) gúnyolódva kérdi Turnust, miért fut, úgyis Pilatushoz jut ebédre. Végül nagy hangon kérkedik:

»Bár a Csillagokba rejtsenek tégedet
Mégis ki kergetem belőled lelkedet.«

Turnus (380—383) adonisi szakban válaszol. Nem Aeneas ijeszti őt, de az istenek vannak ellene.

Itt következik legügyetlenebb része a színdarabnak. Érdeemes, hogy a maga klasszikus rövidségében ide iktassuk:

»Szaladnak Olasz falhoz: Epilogus.
El megyek én magam is meg látom hogy mire mennek.
Meg ölé: Eneas.
Meg öltem már Turnust ott fekszik lássátok
Nymphák, és Nénnyei ott van sirassátok
Ha nem hiszik itt van kardomon a vére [követhez Idmonhoz]
Te is mit fénteregsz lodulj innen fére.
Epilogus.
Mindenenket láték és mindeneket le beszéllek. stb.«

A két küzdő tehát nem is viaskodik, csak egyszerűen elszalad s midőn a nézők elől eltűntek, Epilogus úr baktat elő, hogy nézze, mit csinálnak. Aeneas azonban gyorsan visszarúgtat, eldicsekszik véres tetteivel s a nem tudni hogyan oda cseppent Idmont elkergeti. A párviadal bővebb leírását Epilogus (389—442) veszi át, ki ezzel egyúttal be is zárja a színdarabot. Foglalatja ez. Aeneas nyíllal Turnust czombján megsebesíti. Turnus lerogy, minek láttára az olasz legénység iszonyún felsikolt. Daunus fia elismeri, hogy érdemes a megöletésre, de kéri Aeneast, tekintse vén apját. Aeneas már eldobja vas buzogányát, de ekkor:

»Látá hogy szép Pantallér vagyon Turnus nyakába

— — — — —
Hogy ettől Pallánst fosztotta Turnus az Embertelen«

A hős újra felharagszik, spadélyával átszúrja Turnus mellét. Utolsó négy sora:

»Ily szomorú vége lett Turnus életének
Eneast fogadá a király vejének
Igazgatója lett Latium földének
Itt vége a Musák szomorú versének.«

Az ötödik színmű egy teljes moralitas. Hol játszották, ezúttal a címnap nem mondja meg.

DISZES-KOMEDIA: FLORENTINA.¹

A' FÉRFIAKNAK ÉS ASSZONYI RENDEN LEVŐKNEK HISTORIÁJA.

Jádszó-Személyek:

A' Férjfiak Patronusa	A' király
Az Asszonyok Patronaja	Úri Ember
Tréfás Szolga	Katona
Florentina	Kereskedő kalmár
Szűz Leány	Részezes Ember
Esthera	Özvegy Ember
Susánna	Musák
Judith	Bé rekesztő Személyly

A szokástól eltérőleg Prologus nincs, de a nézőknek szokott megszólítása most sem marad el. A Férjfiak Patronusa, az első szereplő így kezdi beszédét (1—36):

»Egy Lelket viselő igaz Atyafiak
 Díszes tekintetű tündöklő Urfiak
 Kik ide gyűltetek s vagytok hazafiak
 Ékes ábrázatú Leányok s Ifiak.
 Legyetek kis korig beszédemre készek
 Terhetek sokáig bizonynal nem lések
 Csak míg előtökbe egy nagy kérdést tések

— — — — —
 A' kérdés ebből ál a mely fel tétetik
 E széles világon a mi szemléltetik
 Mi legszeb ékeseb a' mi teremtetik.«

Sokan törték ezen már fejöket, de hiába; a kérdés rámaradt. Ő tehát körülnézván a föld kerekességét, a kinyílt rózsánál, gyémántnak, aranynak, ezüstnek fényénél, liliomnak fejérségénél szebbnek találja a térfi ékességét:

»Mert nézd meg a Legény testének állását
 Nézd meg gyöngy szemei fénylő ragyogását
 Nézd meg lábainak gyönyörű járását
 Bizony e világon nem találod mását.«

Az Asszony Patrona (37—64) elismeri »A szép Férjfiaknak deli ékességét«, de ha körülnézi a világot, legszebbnek az asszonyi szépségét itéli. Nincs olyan remek munkája Istennek, mint a nő. A férfi csak 18 éves koráig szép, azután bajusz és szakál csúfítja el. A Férfi Patronus (65—68) ugyancsak kifakad ellene:

¹ E szó: »Florentina« későbbi írás a címlap többi részénél. A betűk szétfolytak, a papiros ránczot vet, másféle betűknek nyomai láthatók; szóval minden arra mutat, hogy Florentina helyén valami más állott.

»Hol vetted magadat Férfi gyalázója

— — — — —
Hogy lehetz te annak ily rút motskolója
Hisz ebből vett téged tested formálója.«

Az indulatossá váló vitatkozást a Tréfás Szolga (69—80) vágja ketté, ki — nevetségessé akarván tenni az asszonyok Patronáját — elmondja, hogy ő kegyelme azért gyalázkodik annyira, mert egy férfi jól eldöngette s ő viszont a férfit egy dézsa moslékkal öntötte le. Ezért a virtusáért azután a nők elsőnek tették.

A férfiak Patronusa (81—88) jó ízűt nevet a nagy pártfogás miértjén s az asszonyi szépséget okolja sok derék ifjúnak, a hős Hectornak és Trojának vesztéért is, de az asszonyok Patronája (89—100) hazugságnak mondja mindazt, a mit azok ketten reá fogtak. Nem áll el attól, míg csak vére buzog, hogy a kegyes asszony legszebb a világon. Végül Florentinát, a világ ékességét hívja fel, hogy beszélje elő a jó kegyes asszony anygali szépségét. És Florentina nem is hagyja cserben, széltében-hosszában (101—172) leírja »az ékes Asszonyt.«:

»Mert nézd körül mely szép teste sistemája
A' Fülemülének nints oly szép nótája
Mint az; hogy hangítsál arany színű szája
Ne légy hát szépsége motskoló vargája.«

Ábrázatja anygali, szeme gyémántos, válla szebb a skofium-kötésnél, haja aranyszál, ajaka Venus oltára, homloka fehérebb a liliumnál, nyaka elefánttetem, szemölde szívárvány, keze fehér márvány.

»Szájából ha beszél lépes méz költözik
Mind két ajakába kedvesség öltözik

— — — — —
Tiszta Saphirus kő mellye illatozik
Fejér gyöngy virággal a mely virágozik

— — — — —
Márvány kőnél szebbek mind a két lábai

— — — — —
Karbunkulus kövek térde kalátsai
Tiszta arany drótból állanak inai
Két szép arany almák nőttek kebelébe
Egy-egy gyémánt bimbó ezek tetejébe
Nints oly fene Tigris kinek a kezébe
Ha akadna: hogy ne örülne szívébe

— — — — —
Egy szóval valami gyönyörködtetheti
A' szívet, a' szemet örvendeztetheti
Igaz szeretetét szívbe gerjesztheti
Mind azt az Asszonyban ki ki meg lelheti.«

Ehhez járul még a virtus: az alázatosság és a kegyesség, melyekért méltán dicsérik a nőket a muzsák,

Florentina után a Szűz Leány áll elő (173—184) azzal a régi argumentummal, hogy:

»Ha hát a Férfiak olyan igen szépek

— — — — —
Mint a szép asszonyok, mért a férfi képek
Kéretik a Leányt; nem a fejr Népek.«

Lám, ő még csak 14 esztendő, már is sokan kérik. A kis szűznek dicsekedését a Tréfás Szolga veti vissza tréfásan (185—188):

»Ejnye kő születte tífira kis Dámája
Ne hidjetez neki, hazug ennek szája
14 esztendőst ki venne hozzája
Férhez adná magát pedig nints párnája.«

Most következik a Férfi Patronus (189—208), ki inkább hallgatná — mint mondja — a róka csevegését, mint e rút dicsekvést:

»Bolond mi a szépség? tsak köd és dög s pára
A leg szeb virág is meg aszik sokára.«

A piros arcz ránczos lesz, karcsú derékra púp nő, mosolygó szem elhomályosul, klárisajak elhalaványul s

»A Vénusból gyakran vén hús folyamodik.«

Az igazi nemességet, a soha el nem vesző kedvességet a jó erkölcs, istenfélelem, bölcsesség és vitézség, a virtus adja meg.

A vádra, mintha a szépség mit sem érne, megfelel a bibliai Esthera (209—236). Elismeri, hogy a virtusnak nincs szükségére szépségre, de szép testből az is több ékességet mutat. Lám az ő szépsége is meghódítá szoros ellenségét Asverus királyt és noha árván maradt, mégis sok népen uralkodott. A szépség nagy Isten áldása, főleg ha kegyesség járul hozzá. Nem jól folyik annak vére, ki az asszonyi szépséget nem dicséri.

Susánna (237—264) nem szépségével hanem szűzességével dicsekszik. Elmondja, hogy neve »Liliomot téssen«, hogy »két átkozott bírák«, kiknek buja szerelmére nem hallgatott, lator gyanánt ítélő székre vitték, de Dániel által

»Akadt mind kettőnek horog a nyakára«

Ebből az a tanuság, hogy senki »Hamis bizonytságot más ellen ne tégyen« s az asszonyok tanuljanak tőle szűzességet, melylyel a férfiak felett állanak.

Judith (265—296) nőket a gyávaság vádja ellenében védi. Drága kincs a szűzesség, de a vitézség felette áll:

»Ez által sok szegény legény méltóságra

— — — — —
Sok Betyár sok Juhász ment nagy uraságra.«

Sok példát tudna idézni, de most csak magát említi. Holofernest ő egyedül segítség nélkül győzte meg s nem volt férfi, ki vele (Judithtal) harczra mert volna kiállni. A férfiak csak szájhősök, otthon hízelkednek s a korcsmákon verik az ellent:

»Holott ha kel menni reszket a pofájok.

A' mely miatt gyakran tele a gatyájok»

Az ő gyenge keze nem kardra vagy kapára termett, hanem »a drága szép ruhák varására«, mégis kiállott a csatára.

A vádoló és védő beszédek elhangzása után következik a szavazás, mikor is a különböző rangú és rendű férfiak hosszabb vagy rövidebb mondókával indokolják álláspontjukat.

Első a Király (297—320). Neki nincs főbb gyönyörűsége, mint az ő drága szép kincses felesége. Benne van reménysége, dicsősége, élete:

»Nem bánom bár felét híres országomnak

Elenség hajtsa el s felét jószágomnak

Csak hogy békét hadjon az én Galambomnak

Mert úgy vígasztalást nem lelek magamnak.«

Bölcs Salamon is azt mondja, hogy az asszony a férfinak ékes koronája. Ne bántsa hát senki feleségét, mert kardja »rá mégyen«.

A Szűz Leánynak (321—324) ugyancsak tetszik e beszéd s mindenben szolgálatjára ajánlja magát a királynak.

Másodiknak az Úri Ember tesz (325—340) tanúbizonyságot. Szerinte is:

»E világnak minden fényes boldogsága

Csak köd hamu pára, nintsen valósága

Kinek Felesége van jó kegyes drága

Annak vagyon leg szeb s leg drágáb jószága.«

Nem akar sokat dicsérgetni, de asszonyok nélkül a világ nem sokára végére jutna.

Harmadszor a Katona 341—352) szól fel:

— — — — —
»Be jártam nagy részét ez széles világnak

Minden szegit lyukát nagy Magyar Országnek

Qvartélyosa voltam a kisebb Kunságnak
— — — — —

De azt most nem mondom; mondok valóságot

Hogy soha se láttam oly drága jószágot

Mint az ékes Aszony sem oly boldogságot.«

A Tréfás Szolga (353—356) gúnyosan hitetlenkedik:

»Ritka hiti hid el biz a Katonának

Hazugságal telyes ne hidj a szájának.«

Negyediknek tanuskodik, illetőleg szavaz a Kereskedő (357—376), de nem ám az asszonyok, hanem a férfiak patronusa mellett. Csodálkozva hallgatta a sok dicséretet s gyanúsítja az eddigi szavazókat:

»Talám az Szűz Leány fogta el szíveket:

Ő maga keservesen panaszkodik:

»Mert nekem meg vallom hogy a Feleségem
Nem segítség hanem fele ellenségem

— — — — —
Mint bibort úgy tartom a Feleségemet
Még is mint kellene nem szeret engemet.«

Futással, járással szerzi kenyerét s mindent megtett, a mit csak neje kívánt s az mégis megcsalta. Keserűségében katonának készül.

Az elbúsult kereskedőt Részezes igyekszik vigasztalni (397—404):

»Kedves édes Komám ne rontsd el magadat

— — — — —
Fel hozza még az Úr ragyogó Napodat
Meg hal Feleséged, s nyered világotat.«

Igaz, hogy az övé nem költ ruhára, de annál többet borra. Csak akkor örül:

»Ha a Csutorásné a kutzkóba hía:

Ha onnan hazajő »dunnog dunnog bolondozik az urát motskolja«. Azért ő mindenkinek azt javasolja, meg ne házasodjék. Ha pedig már »unalomra egyé párosodott«:

»Korbáts szígyártónál mindenkoron ott ál
Vágd mint lovat s feljen rajta a' szoknya vál.«

A két nőgyalázó után újra pártját fogja az asszonyoknak az Özvegy Ember (405—428). Szemrehányólag fordul a Kereskedőhöz és a Részezeshez:

»Azért hogy egy kettő olyan taláztatik
A ki részezesnek s egyébnek mondatik
A többi olyannak azért nem tartatik.«

Szomorúan megvallja, hogy mióta felesége megholt, oda minden öröme, dicsősége, mert — így kiált fel —:

»Nints is szeb áldása itt az Embereknél
A' mennyei Úrnak a Feleségeknél.«

A vitatkozást és szavazást a Király rekeszti be (429—432.) Megszámlálja a voxokat s a férfi elleneseket háromszorta többnek találja a férfpártolóknál. Erre a Férfiak Pátronusa (433—444) szégyenkezve jajgat:

»Ah nyavajás Fejem imé mely tsúffá lett,
Mert nekem a kotzka imé vakot vetett.«

Csodálja a nők mellett harczolóknak esztelenségét és a késő bánatra emlékezteti őket. Florentina azonban (445—448) közbevág s röviden kiadja neki az utat:

»Meg mondatott neked hallod e te ne szoly
— — — — —

Nints rád semmi szükség meny előlünk oszoly.«

Még erélyesebb a tennivágyó, harczrakész Judith hangja (449—452):

»Nem kel Komám Aszony vélek 'sémberélni
Az eb születteket ki kel pemetélni
Ha pedig ki nem megy környül kel metélni.«

Ekkor a Férfiak Patronusa (453—456) egy tréfás felkiáltás után:

»Ejnye kutya szette vette puldi piti
Né! a szegény Legényt mint betsteleníti.«

megijedve az asszonyok tizágú fegyverétől hőiesen elszalad. Hű társa mint a vitában, úgy a futásban is a Tréfás Szolga (457—460), ki azonban még futtában így fenyegetődzik:

»Köszönyétek hogy a golyobis falatunk
El fogyott s be fagyott a kard markolatunk
Mert most meg mutattuk volna hogy hol lakunk.«

Midőn ekképen megtisztult az asszonyok főmocskolóitól a levegő, Florentina (461—468) vígalomra hívja fel a nők mellett tanúskodott férfiakat:

»Jertek vígadozzunk fogjatok kezeket
— — — — —

Legyen nagy örömbe ki ki most közülünk
Együnk igyunk és majd Játékra kerülünk.«

Utolsó sorában a Musákat köszönti fel, kik alatt valószínűleg a női erények személyesítőit: Esztert, Judithot és Zsuzsánnát érti. Szavait az utána szóló Király is (468—484) a Musákhoz intézi a férfiak nevében:

»Mi is vig Musáink ide kíváncztunk
— — — — —

Szép Szűzek hozzátok juttunk ohajtoztunk
— — — — —

Tudjuk Személyünket ti is kívánjátok
Peretz s borotokat tőlünk nem szánjátok.«

És mintha eddig más nevében szerepeltek volna mindannyian, elég ügyetlenül kiált:

»Hátha még nevünket s rangunkat tudnátok
Tudjuk szívesebben hogy minket látnátok
Seregünkben Király s Úrfi találtatik« stb.

Beszéde végén így áradozik:

»Oh mely gyönyörűség lészen már életünk
— — — — —
Minthogy oh szép Musák véletek lehetünk.«

Aztán iszik s felköszöntője ez (485—486):

»Egéséssel Musák Erzsébet Susánna
Sokáig éljete, éljen szép Diána.«

Utána az »Urfi iszik« (487—488):

»Én is azt kívánom szívből ő utánna
Hogy sokáig éljen Esther Judit Ánna.«

A két felköszöntésre az Asszonyok Patronája válaszol (489—492):

»Mi is azt kívánjuk szívünk rejtekéből
Leg mélyeb helyének éppen fenekéből
Az Úr élteteket maga szent székéből
Őrizze s áldja meg az Egek Egéből.«

Utoljára iszik az Özvegy Ember s ezt a Musák köszönik (493—496).

A színmű végső személye nem Epilogus ezuttal, hanem az Asszonyok Patronája, ki is a következőképen concludál:

»Mindnyájan látjátok nagy nyájasságunkat
A' musákkal való mulatozásunkat
— — — — —

Edig olyak voltunk mint az árva madár
— — — — —
De boldogok vagyunk a' mint látjátok már
De mi úgy értük el ezt a boldogságot
Hogy fel magasztaltuk az Asszonyi ágót.«

Kéri az asszonyokat, hogy a nagy dícséretért »Ember szollással« ne fizessenek a játszóknak, a legényeknek pedig azt comendálja, hogy házasodjanak, mert feleség nélkül az élet csupa unalom:

»Mert mitsoda kérlek a Világ szépsége
Megmondtuk a kegyes Aszony szelidsége
A' ki ere szert tett derül annak Ége
Mi mulatságunknak vagy on itten vége.«

A hatodik és utolsó színdarab — mert Thetis és Lieus inkább csak párbeszédes elmefuttatás — Ovidiust a száműzött nagy római költőt veszi tárggyul. Főleg merész anachronismusa miatt érdekes. Nemcsak visszajuttatja Násot, Augustus kegyelméből Rómába, de Losoncra is elviszi s a diákokkal komáztatja,

mi által egészen korfestővé válik. Azonban hadd beszéljen a darab magáért. Czímlapja:

LOSSONTZONN PRODUKÁLT TRAGÉDIÁ.¹
NASONAK SZÁM KIVETÉSE, VISSZA HÍVATÁSA, S OKA.

Jádszo-Személyek.²

Prologus	Cupido
Augustus Császár	Ovidius két Barátai
Két Consul	Két Geták
Négy Consiliarius	Két Losontzi Deákok
Ovidius Naso	Notárius
Ovidius Felesége	Morio
S. Leánya Perilla	Novem Musae
Venus Isten Aszszony	Epilogus

A színművet Prologus (1—24) nyitja meg, mint Florentinát kivéve valamennyit, és szól, mint máskor is, előbb a közönséghez:

»Atyák kik ez helyre fel gyülekeztetek
Aszonzóságok, s kedves szűzek le ültetek«

aztán adja tárgyát a darabnak:

»Egy híres vers szerzőt siratni jöttetek
Mi e jó Poétát siratva sirattyuk

— — — — —
Augustust magát mint Bírót mutatjuk
Osztán Tanátosít sorba meg mutatjuk

— — — — —
Azt is elől adjuk egy kis jelenésbe
Hogy Naso Losontzon volt számkivetésbe.«

s ezt a meglehetősen nagy anachronismust Vergilius példájával menti:

»Dido Eneással nem volt szeretésbe
Még is Virgilius tette egyezésbe
Talám e szabadság nekünk meg adatik
Kik közt ditső Naso könyve olvastatik.«

A végső két sora ezen versszaknak ismét olyat ígér, a mi ellenkezik a történeti igazsággal:

»Végre a Scithák közt Naso nem hagyatik
Hanem hazájába vissza hívatatik.«

Az első szereplő, ki Prologus után két consulával a színpadra lép, Augustus, a nagy császár, ki — saját szavai szerint

¹ A »k« betű kivakarva.

² Az eredetiben tévedésből »J« helyett »Z« áll.

(25—69) — reszketve hordja vállain roppant birodalmának terhét s óva inti a közönséget a csalóka külfénytől:

»Ugy nyuljon akárki királyi páltzához
Hogy ezernyi ezer bajt kötöz bajához.«

Elsorolja mennyit kell küszködnie a németekkel, ráczokkal, pártosokkal, médusokkal, pannonákkal stb. Törvényt is adott, hogy a város megmaradását biztosítsa és lakosságát a bujaság ellenében megóvja:

»Még is ama tiltott szeretet Mestere
Sok fertelmességet versekbe kevere
Sokat kiket edig ellenség fegyvere
Nem fogott; el rontott s Venusnak meg nyere.«

Naso a római katonák elsatnyulásának az oka:

»Veszen hát ki ez a pokol Pozdorjája
A ki a szüzesség emésztő rosdája
Legyen a Geták közt lakása s hazája
Fertelmes szerelmét azoknak diktálja.«

Az első Consul (70—90) megnyugszik a császár kegyes rendelésén:

»Mert a ki így rontya meg az Ifjúságot
— — — — —
El fajtalanítja a katonaságot
Halált is érdemel — — —»

Egy hajdúval mégis előhívhatja Ovidiust, ha netán »szólhatna meg maradására.«

A második Consul (91—122) már hosszabb mondokával és dühösebben támad az előhívatott Ovidiusra:

»Előne állottáll hazánk veszedelme
Mond meg mi vesztség és bolondos elme
— — — — —

Mi vitt rá hogy írál ily undok verseket
— — — — —

Ha ezt szenvedjük oda a szüzesség
Oda a' tisztaság s a szemérmesség.«

Hogy Ovidius versei »lábra állhatnának,« nagy kárára lenne a nemzeti vérnek, mert sok nemtelen fattyú csúszna közibe. Már is sok bajt szerzett:

»A gyenge Leányok szerelem nótákat
Danolnak, s a' Férfi nézi a Dámákat
— — — — —

Hogy hát a bujaság el ne terjedhessék
— — — — —

Ovidius Naso számki vettettessék.«

A consulok után a consiliariusok beszélnek még terjedelmesebben és példákkal is illusztrálják Ovidius verseinek rossz hatását. Így az első Consiliarius (123—186) keserves bánatjára saját fiát hozhatja fel például:

»Volt egy jeles fiam virágzó fényében
Kedves kívánatos vala természetben
Ragyogott a Virtus szeme kerekébe.«

Szeliden nevelte fiát s Phaebusnak vagyis a tudománynak szentelte, hanem egyszer azt vette észre, hogy:

Pirosló ortzáji sárgába borulnak
— — — — —

Pénzem emésztette javam vesztegette
Kur—ját szerette gusztusát követte
— — — — —

Nasot kedvelte, s Attyát meg vetette
Kártyázott koczkázott hált szeretőjénél.«

Mikor kérdőre vonta, hasznos könyve nem volt egy sem, csak Naso »volt kintse s fő jószága.« Hiába intette s ütögette somfa bottal is' a rossz útról csak nem tudta letéríteni. Végre mikor kitagadta:

»Le vetette nyakkal magát a Toronyból.«

Igy járhat idővel minden jó fia Rómának, de még a lánya is, mert:

»A Gavallérok sok szűzet meg rontanak
Sok házi kötést is rútul fel bontanak.«

Mindezt persze Naso okozza s véleménye nem is lehet más, mint:

»Menyen a Pontusra Naso Hajózonak.«

A második Consiliarius (187—250) a saját lányát siratja el Augustus előtt. Lefesti szépségét, szűzies szemérmét, a tanulásban Minervának szolgálatát. De ez is úgy jár, mint az első consiliarius fia:

»Egykór sárgúl sápad hanyatlik ortzája
— — — — —
Szerelmes notákat énekelgét szája.«

Szeme buján ragyog, sokszor kijárkál. Apja intésére:

»Akarván engedni nem mert világosan
De a titkos munkát folytatta titkosan
A sok harapás volt ortzáján bokrosan
De a kendőzéssel titkolta okosan.«

Később, hogy apja nem ereszti hazulról, »szerelmes kinyába« belehal és párnája alatt Ovidius verseit lelik. Az apa már nem is bánkodik leánya holtán, ha már »íly meg veszett vala«, de kívánja:

»Mint hogy Naso ilyen szörnyű gyászt okozott

— — — — —
Veszen ki Romából hamar az átkozott?»

A harmadik Consiliarius (250—286) általánosságban kel ki a római nők ellen. Az asszony utálja férjét, pénzért adja-veszi a szerelmet. Az utczára cziprón kiöltözik:

»Mázolja ortzáját piros festékével
Szűk farát neveli abróns mértékével.»

Nem gondol gyermekével, a gazdasággal, csak az adósságot
»neveli férjére.« Oka ki volna más?

»Mind Naso tsinálta az ily Aszonykakat

— — — — —
Ne nézd el hát Roma az ilyen hibákat
Öld ki Ovidiust büntesd a«

A negyedik Consiliarius (287—330) példákat idéz a buja szeretet rossz végére. Felhozza Cleopatra és Antonius, Páris és Heléna, Cereus és Progne, Eneas és Dido, Thisbe és Pyramus, Clytemnestra és Aegisthus, Laodamia, Capaneus és Evadne esetét, végül Nasonak nyakába varrja ilyképen:

»Naso mind ezeket versbe szedegette

— — — — —
A buja szűzeket ekkép ketsegette
És így az Ifjakat mind meg vesztegette
Mélto hogy meg vályyon kedves Hazájától.«

Most jut szóhoz Ovidius. Hosszú mondókával (331—390) menti magát, hogy ő nem vét, mert a természetet írja le. Feltette versei elé, hogy »Jány ne olvassa,« de szemök elől el nem rejt-heti. A vers nem rontja meg a szűzies gondolkodókat, csak a bujákat. Igaz, hogy írt szerelmes verseket, de írt »orvosló reme-
ket« is. Azután Vergilius, Horatius, Propertius, Sappho és Tibullus szerelmes stropháival igazolja magát, a kik ezért még sem bűnhöd-tek. A templomok is csábíthatnak bűnre s az asszony:

»Ha nézi Jupiter gyakor szerelmeit
Nem oltja meg hanem gerjeszti tüzeit.«

A meglett dolgok írói is tele vannak buja szerelmekkel s a theatrumok is rontják a szűzeket. Augustus azonban (391—392) nem bocsát meg neki és a két Consulnak (393—398), továbbá a négy Consiliariusnak (399—412) rövid repplikái után, így szól a »Sententia«:

August. Csász.
1-ső Consul ismét.
A 2-ik Consul.

Szám kivettetessék
Ekként büntetessék
Ki rekesztetessék

1-ső Consiliarius.	Fel jegyeztettség
2-ik Cons.	Versét meg égensék
3-ik Cons.	Gallyára küldessék
4-ik Cons.	Scithákhoz vezessék.«

A kissé humoros ítélkezést Augustus fejezi be (420—427). Kimondja Ovidiusnak Scithiába száműzetését, jó hajókázást kíván neki a Pontuson s gúnyosan felhívja, hogy a beszélni sem tudó Sarmatáknak legyen »Mesterek«.

Itt valószínű, hogy a császár és tanácsosai eltávoznak s Ovidius is hazamegy bucsuzni, de ezt csak gyaníthatni az alábbiakból, mert a színműben erre utalás nincs.

És »Ovidius — elég férfiatlanul — sír« a színpadi utasítás szerint és feleségéhez fordulva (428—439) jajgat »siralmas ügyükön«. Kéri nejét, könyörögjön érte a császárnál. Felesége (440—459) nagy siralommal és szóáradattal válaszol az ő »szerelmes Pajtásának«. Megigéri, hogy könyörögni fog Augustusnak és leányát, Perillát rögtön is viszi magával. A császár előtt aztán előbb Ovidius Felesége (460—487) esedezik férjének kegyelemért, Istenhez hasonlítván Augustust, majd lánya Perilla (488—523) rimánkodik atyjáért, kiemelve, hogy atyja könyve ugyan telve szerelemmel, de dicséri ám több helyütt a császárt is. Kéri Augustust, tekintsen ártatlan személyére és ő érte kegyelmezzon meg Ovidiusnak. Augustus azonban (524—527), a mit kimondott, meg nem változtatja, Nasonak tehát menni kell a Géták földjére.

Most Venus és Cupido jelennek meg a császár előtt, hogy megmentse kedves poétájakat. Venus (528—567), mint illik, előre bocsátja, ki ő és »hóval vetekedő gyenge fejérsége« mennyire győzhetlen; aztán haraggal fordul Róma ellen, a hol kinevetik és Nasot, a ki »egyedül valami« köztük, még meg is büntetik. Hálátlanság, hogy az ő oltára ellen járnak, holott Róma is az ő segélyével épült. Hogy Ilium elpusztult, hogy Lavinia Aeneast megszerette, hogy Marstol Silvianak két fia született, hogy a sabini szüzeket elragadták:

» — — — azt a sok sebhető tüzeket
Mellyek szaporítták Vitézeiteket.«

mind ő szerezte, okozta és mégis ellene és Ovidius ellen állnak. Cupido (568—591) hatalmával dicsekszik, melyhez hasonló csak Ovidiusnak van, ki és írásai neki nagyon tetszenek. Felindulva kérdi, hogy merték azért megbüntetni Nasot, a miért inkább jutalommal tartoznának és megfenyegeti őket, ha végzésüket vissza nem vonják.

Augustus (592—611) kérőleg fordul az istenasszonyhoz. Mindnyájan készek ők Venust tisztelni, de Naso verse nem szolgál a tisztaság és nyájas barátság istennőjének becsére, mert a rút fajtalanságnak gerjesztője. Ha Ovidius Rómában marad, elvész a város, melyet fegyver meg nem ronthat.

Venus erre (612—615) szépen megadja magát. Ha hát Naso versei ártnak Róma szűzeinek, maradjon a végzés.

Ovidius pedig — elhagyatván istentől és embertől — »barátit szánja« vagyis sajnálja és tőlük pár sorban (616—623) búcsút vesz. Ovidius Felesége és Perilla rövid felkiáltásai után (624—627) a költőtől két barátja válik el hosszabb mondókával. Közülök az első (628—655) a sors gyakori változásával vigasztalja Ovidiust s kínjainak bátor viselésére inti. A második (656—675) levelet kér elváló barátjától és figyelmezteti, hogy írjon a császárnak is, mert kegyelmes fejedelem az még az ellenséghez is, nemhogy a hazafihoz.

»Ovidius indul« és fogadkozik (676—677), hogy barátjainak tanácsa szerint fog cselekedni; majd, miután Barátai (678—679) szerencsés utat kívántak neki, mentében (680—683) Helicon szűzeihez esd, hogy sirassák meg. A Musák csakugyan ott teremnek és a bujdosó poeta nyomában búsan éneklük:

»Szemünk ki tsorgó essői, Gyászos Naso követői
 Ortzáinkon fojdogálnak, Alattunk tótsával álnak
 A Pimpla hegye teteje, Gyászba borult sík mezeje
 Naso szám ki vettettetik, Tőlünk mesze üztettetik
 Vajon ugyan mit véthetett, hogy eként meg büntettetett
 Egek kínját tekintsétek. Fájdalmaik enyhítsétek.«

Itt változik a színtér. Ovidius már a Géták földén jár-kel. »Két Géták beszélgetnek« (690—705) s nézegetik a »néma Németet«, a ki nem tud velők szólni. Jellemző és jóízű párbeszédük így hangzik:

»1-ső. Komám Uram lát kend egy néma Németet
 Az minden szó nélkül tölti az életet.
 2-ik. Látom Komám. Felel tsak tsupa nézéssel
 Vagy feje hajtással vagy pedig intéssel.
 1-ső. Az a hazájába tán kőre tétetett,
 Hogy ide jött hozzánk mint szám kivettetett.
 2-ik. Ugy kel lenni itt is a szépet keresi,
 Mikor menyen hozzá titkon tsak azt lesi.
 1-ső. Ej üsse kő koma töltünk egy pipára,
 Vonuljunk be ide egy kis pálinkára.
 2-ik. Gyerünk éppen falu gyűlése most leszen,
 Itt lesz a törvény szék ez a kortsma készen.
 1-ső. Én is Bíró vagyok kend a Tanátsbeli,
 Most sok bűnös vagyon a' butykos lesz teli.
 2-ik. Jobb is szolgáztatni így az igazságot,
 Csak így bolondítsuk a paraszt világot.«

Ovidius szeme szintén megakad a két emberen s latinul szólítja meg őket, mire azok magyarul felelnek és köztük a következő tréfás szóváltás támad (706—723)

- »Ov. State Getae torvi scitisne Latine?
 1-ső. A mi helységünkbe nem lakik Platine.
 Ov. Hospitium date vos profugo viro.
 2-ik. Mi dolog van velem? Én vagyok a Biró.
 Ov. Nullus Jupiter est tam fero fors ponto.
 1-ső. Kevés most a széna nem kapsz itt forspontot.
 Ov. Proxus non viget hic lingua Latialis.
 2-ik. Hová mennél rajta ha szinte kapnál is.
 Ov. Ducite exulem in diversorium.
 1-ső. Nints itt Szilvorium tsak Gabonorium.
 Ov. Fertne vestra terra generosum vinum?
 2-ik. A' mitsodás biz az nem is igen finum.
 Ov. Jubete pro nummis epulas ferendas.
 1-ső. A' mitsodást főzhet Isák az árendás.
 Ov. O dulcis Patria Musarum o' Schola!
 2-ik. Losontzra igyekszik ott van az Oskola.
 Ov. O! urbis Domina divum domus Roma!
 1-ső. Nem arra van Losontz erre meny jó koma.«

És Ovidius csakugyan eljut Losonczra és pedig mire oda ért, már megtanult magyarul is, mert a losonczy diákokat (724—737) e nyelven szólítja meg. Beszélgetése a diákokkal annyira érdekes és korfestő, hogy terjedelme daczára (723—763) is megérdemli a teljes közlést:

»Ovidius Losonczon De ákokhoz.

- Ov. Sok jókat kívánok Humanitástoknak.
 1-ső. Deák. Mi is kívánói vagyunk azoknak,
 Ov. Hallottáké hírét Naso Poétának?
 2-ik. Hallottuk Rómából a kit ki hajtának.
 Ov. Jól meg nézzen kentek mert én magam vagyok.
 1-ső. Oh áldott szerentse kintseid mely nagyok.
 Ov. Én szám kivetttem Róma Városából.
 2-ik. De ugyan kinek az görbe hatalmából?
 Ov. Császáréból. Kentek mely Jupitert félnek?
 1-ső. Igen jót. De Kentek valyon miként élnek?
 Ov. Bizony pénz dolgából tsak szűken beszélnek
 S a Borért jószágot mind el vesztgeélnek.
 2-ik. Maradj itt hát Naso Losontz Városába
 Innya majd el megyünk estve kis karsába.

(Ovidiusnak bort hozatnak.)

- 2-ik. Inas! eregy hoz bort innen a' kortsmárol.
 Inas. Kend is tsak iszkogál nem gondol magáról.
 1-ső. Jőszte jőszte pattogsz boszorkány születle.
 Inas. Tegnap hoztam most is adós kend érette.
 2-ik. Kináld pajtás Nasot had köpjön egy kitsinyt,
 Majd tán el felejtí a rajta esett kint.

- 1-ső. Tessék innya kérem szépen kigyelmedet
Ov. Ejnye a véremmel egybe egyeledett.
2-ik. Tudnále most verset mondani egyszerre?
De szomján nem vagy most alkalmatlan erre!
1-ső. Tehát áld meg e' mi kitsiny Oskolánkat
Kegyes Tanítónkat, s jól tevő Dajkánkat?
Ov. Éljenek sokáig a kik tanítanak!
Azok is a' kik itt Deákot tartanak
Kő falaitokba békesség lakozzon
Kitsiny Oskolátok szépen virágozzon.
Ov. Olvassátoké ti a jó Poétákat?
2-ik. Nem igen szeretik itten a Musákat.
Ov. Borba kel be adni majd tán meg szeretik.
1-ső. Hiyába a Tótok a' verset nevetik.
Ov. Ugy de a Magyarok talán tanulgatják?
2-ik. Bizony ők is ettől magok vonogatják.
Ov. Hiszen a Poësis nagy recreatio.
1-ső. Ugy de üres hasznak rossz consolatio.
Ov. De én meg mutatom a míg itten lések,
Hogy még a Tótból is jó Poétát tések.»

Hogy-hogy nem Losonczirol egyszerre Romában termünk s Morióval találkozunk, ki ezuttal postás szerepet kapott. Ovidius levelével köszönt be legelőbb is a császárhoz (764—767):

- »Kivánok keteknek szerentsés jó napot!
Nem szoktam le venni a' siros kalapot,
Ovidius küldött egy pár hitván tsapot,
E' levélbe írta hogy van az állapot.«

A levelet (768—795) a Notárius olvassa fel és benne Naso, mint gondolható, kegyelemért könyörög. Tulajdonképen nem is a császárhoz fordul, hanem a levélhez, mint élő személyhez intézi kérelmét: menjen Augustushoz s mondja el szenvedéseit, miket 9 évi száműzetése alatt kiállott.

Ugyancsak Morió útján jut levélhez Ovidius Felesége is (796—801):

- »Édes jó Aszonyom egy levelet hoztam
Násotól, a kivel együt mulatoztam,
Hej a kend Urának rongyos a Gatyája,
Hat holnapja van csak hogy nem volt tisztája.
Varga kasza kéne szakállát el vágni
Tüzes vassal szokta néha-néha rágni.«

A költő (802—821) kéri nejét könyöröggön érte a császárnál. A felolvasó persze itt is Notárius uram.

Perillához így állít be Morió (822—829):

»Egy levelet hoztam húgom Aszonykának
 A számkivettett Naso leányának.
 Naso azt ígerte Hugom kigyelmednek
 Halván kigyelmelek hogy szerelmeskednek,
 Ne bolondozzon kend job lesz ha tanulgat,
 Mint magát pengozza s tükörbe bámulgat.
 Hej kend milyen tizfra, de tzudar ám Naso
 A Pontus tengeren rongyos hajókázó.«

A levélben (830—853), melyet ismét a Notárius betűz ki, a gondos apa arra inti leányát, ne czifrálkodjék, ne bámuljon a tükörbe, hanem tudományyal, kegyességgel szepítse lelkét.

Es a levelek nem hiába járnak. Ovidius felesége (854—857), és lánya (858—861), majd első és második barátja (862—869) egymás után instálnak a császárnak, hogy Ovidiust ereszsze haza. A négyes kérelem végre meglágyítja a két Consul (870—873) és miután »A 4. Consiliarius reá áll« (874—877), Augustus sem ellenkezik (878—881):

»Ha már meg egyeztek s teszték itéletet
 Per gyalog küldjeteK érte egy követet.«

A Notárius megírja az absolutiot (882—889) és Ovidius — mintha csak Marconi találmánya sem volna új a nap alatt — rögtön búcsúzik a Deákoktól (890—893), tanácsul adván: tiszta verset szerezzenek, hogy úgy ne járjanak, mint ő. A Deákok is elkövetkeznek a költőtől (894—897) és pedig azzal az ígérettel, hogy Ovidius itt létét versekbe rendelik.

Hazafelé indultában (898—909) üdvözi Naso hazájának ékes kőfalait, fellegekbe nyuló tornyait, a császárt, a tanácsot, feleségét, leányát és áldozatot rendel az Istennek, hogy haza segítették.

A Musák is örülnek és örömeüknek egy dalban adnak kifejezést, mely a Tied vagyok nótájára megyen:

»Félre bukor had ugorjak örömembe,
 Naso visza jöve kitsiny seregembe.
 Uttzu kurutz durva Tanáts ludá lettél
 Meg tetszik hogy eh¹ gyomorra szappant ettél.
 Talán a Pálinkás butykost emeltétek,
 Mikor e jó Poétát megbüntettétek
 Tót a Bíró, Tót a Tanáts s a Polgárok
 Részeg fővel nem tudhatják hol az árok.
 Semmi, holnap reggelig ki józanodnak,
 A mikoron megént újra ittasodnak,
 Ha fel önthet a Garatra tsak tántorog,
 Azt állítja ha le nézhet a föld forog.

¹ Az eredetiben: »ég« valószínűleg tollhiba.

Üsse guta hadjunk békét a Tanátsnak,
 Nyelét meg rezelték már a kalapátsnak,
 Naso velünk igyál, egyél, vígan legyél,
 Ha gyenge vagy éjtszakára vígan egyél.»

A színmű végén Epilogus szolgál jó tanácscsal (926—981). Naso példája megtaníthat minden ifjút, hogy a Musa nem szereti a »fertelmeket.« Nem kell tehát »űzni szerelmeket«, »gyakorolni a titkos helyeket« és »olvasgatni a buja könyveket.« Fő-fő kötelesége az ifjúnak a bölcsességre jutás. Rút dolog az éjjeli járkálás, a szerető tartás. Lám Heléna és Troja, Piramus és Thisbe, Leander és Hero példái mutatják, mily rontó hatalom a szerelem. Sokat visz pokolra is, a kik onnan, mint hajdan Hercules, nehezen jöhetnek ki. Azután Ovidius nejének hűségét, barátnak állandóságát, »ékes Perillának virtusait« dicséri és ez utóbbit teszi »például sok Kis Asszonykának«, mivel apját siratta és a »könyvek olvasását tartá fő gondjának.« A losonczy bírakat sem felejtí:

»A Géta Bírák is kik itt beszélленek
 Kérem ne a butykos mellett ítéljenek.«

Végszava a közönséghez:

»Már meg állott a' mi Poëtai vérünk,
 Mához esztendőre többeket ígérünk,
 Kivált ha töb időt Oskolánkba érünk,
 Most pedig töletek engedelmet kérünk.«

Időrendileg a legutolsó a második, illetve első könyvnek 98—106. lapjain olvasható kis dialogus:

THETIS ÉS LIEUS

AVAGY A'

VÍZ ÉS A' BOR KÖZÖTT AZ ELSŐSÉGRŐL VALÓ VETEKEDÉS

Iratott Lossontzonn 1793. diebus Canicularibus.

Ennek ismertetését azonban, minthogy nem szorosan vett színdarab s különben is a megkerült és kevésbé hozzáférhető eredetivel együttesen szándékunk kiadni, — ezúttal elmellőzzük és a protestáns iskoladrámák ezen első csoportját, melyet nyomon követend a második, egyelőre befejezzük. Ismertetésem kissé hosszúra nyúlt, azonban szándékosan nyújtottam ily hosszúra, mert ezen eleddig teljesen ismeretlen, sőt sokak által egyenesen megtagadott XVIII századi protestáns iskoladrámának lehetőleg hű képét akartam nyújtani. Akadnak, meglehet, a kik — mint eddig is többen — kétségbe fogják vonni e színműveknek protes-

táns voltát, de én mindazoknak megnyugtatóására előre is kijelent-
hetem, hogy részint magokból a drámákból, részint máshonnan
vett egykorú adatokkal be tudom és be fogom bizonyítani állí-
tásomnak helyességét. Tervem volt ez ismertetéssel összekapcsolni
érveimet és bizonyítékaimat, de minthogy azok a protestáns isko-
ladrámák számával együtt egyre erősödnek és sokasodnak, cél-
szerűbbnek láttam az értekezést — bővebb és lehetőleg helyszíni
kutatások tétele végett is — ez ismertetéstől külön választani.
Annyi már az eddigiekből is látható, hogy a protestáns puritanis-
mus nem volt ellensége az ifjúság efféle nemesebb szórakozásá-
nak. Nemcsak Patak és Losoncz, de kikéri a maga igaz jussát
Debreczen s a kies Erdély is és a protestáns iskolai színmű iro-
dalom nem sokára elfoglalja méltó helyét a hazai katolikus szer-
zetesrendeknek effajta elmetermékei mellett.

BERNÁTH LAJOS.

HORATIUS ÉS VERSEGHY.

(Második és befejező közlemény.)

III.

Ezt a tudatos utánzást bizonyítja azoknak a költeményeknek megválasztása, melyeket mestere műveiből magáévá tesz. Horatiusnak, mint ódaköltőnek ere négy forrásból buzog: a szerelem, a barátság, a horatiusi értelemben vett bölcselkedés forrásaiból s ezekhez negyedikül járul az a hódolat és bámulat, melylyel mint udvari költő Augustus személyét és intézkedéseit dicsőíti. Verseghy azon költeményeinek eredetijét, melyeken Horatius hatása érzik, egynek kivételével az első vagy harmadik csoportban találjuk meg, bizonyságául helyes ítéletének. Tudta vagy érezte, hogy bármily erős volt is a baráti szeretet, mely Horatiust korának társaihoz fűzte, már azok a személyes motívumok, melyek az ilyen költeményekben elkerülhetetlenek, csak ártanak az érzés általánosságának. A szerelem és a philosophia, ha az emberi érzelem és elmélkedés kvalitása változik is évszázadok leforgása alatt, örökre megmaradnak, örökre mozgásban tartják lelkünket, de a barátság nyilvánulása, ha át meg át van szöve specialis vonatkozásokkal, a mint távolodunk tőle térben és időben, veszít erejéből, színéből. Fínom ítélő képessége vezette akkor is, mikor azt a Horatiust, a ki a császár eszméinek költője tolmácsaként szerepelt, nem utánozta. Van sok szép óda ezen udvari költemények között (p. o. Carminum III. 1—6), de mindezek olyan szoros kapcsolatban vannak Augustus korával, politikai és vallásos fölfogásával, hogy átalakításuk, magyaráztatásuk vagy értelmetlenné vagy üressé, szóvirágos declamatióvá vált volna.¹ Már pedig Verseghy nemcsak utánozta Horatiust, de az idegen tartalomba magyar szellemet akart hozni.

Költői eljárásának részletes magyarázatát adja Analyticájának

¹ *Berzsenyi* ugyan épen az említett költemények egyikének nyomán (II. 6) írta legremekebb ódáját. Talán az, hogy az előbb említett veszedelmet *Berzsenyi* teljesen elkerüli, szintén bizonyítja, hogy A magyarokhoz mégsem himvarrás az Ad Romanosról, mint a szigorúan ítélő *Erdélyi* gondolja (Pályák és Pálmák 78. l.). Ha az volna, nem lehetne »csudált és remek« költemény.

III. részében a 39. §-ban.¹ Elmondja Sulzer elvét és fejtegetéseit elfogadja, hogy az utánzás háromféle lehet: gyermekes, szolgai és szabad. Az imitatorum servus pecus, a kiknek nincs egy eredeti gondolatuk sem, úgy utánozzák a nagy költőket, mint a majmok az embert, mint a gyermek játékaiban a felnőttek komoly munkáit. Vannak azután olyan írók, a kik maguk is gondolkodnak — ime Verseghy mint tudós sem említi az érzést — föltaláló, alakító tehetségük is van, de mégis utánoznak, mert tudják vagy érzik, hogy így könnyebben érik el céljukat Ezeknek is két osztályuk van: a szolgai és a lelkes vagy szabad utánzók. Az előbbiek mereven ragaszkodnak mintájukhoz, nem tekintenek arra, hogy minden apróság, minden mellékes vonás alkalmas-e céljukra vagy nem, az utóbbiak megfontolják, hogy mit használhatnak föl céljukra, azt utánozzák, a többit, a fölösleges dolgokat elhagyják vagy pótolják saját gondolataikkal, így utánozta Terentius a görögöket, Terentiust Molière.

A lelkes utánzás abban áll, hogy a classikus költők művészetét, költői elveit alkalmazzuk, ha a mi szempontunknak is megfelelő, tanuljunk tőlük, a mint ők tanultak a természettől, de ne vegyük át műveikből a mi a korukra, környezetükre vonatkozik, még kevésbé a szeméiyes motivumokat. Ekkor az utánzás eredetivé változik. A ki szabadon utánoz, annak szelleme idegen szellemnél fog lángot, de a láng, melylyel ég, ezután már az övé, a saját lelkesedésének tüze, melege. Az ilyen munkában van szellem, még pedig eredeti szellem, míg a lelketlen utánzatok, mint p. o. a korában nagyon elterjedt Horatius-utánzatok, csak másolatok, minden szellem nélkül szükölködnek, ugyanolyan célból készültek, mint a gyermekek homokból emelt várai, csak játékok, üres játékok.

Ezeknek az elveknek világításánál kell Verseghynek Horatius hatása alatt keletkezett költeményeit vizsgálni, ő maga ismerteti meg velünk célját s ez a cél szabja meg az átdolgozás eszközeit is.

Mint említettük, összesen kilencz költeményét írta Horatius nyomán, ezenkívül egy-kettőn érzik még hatása.² Kettő közülök nem is utánzás, hanem határozottan fordítás, avval az eltéréssel, mely Verseghynek, mint theoreticusnak, a fölfogásából következik, hogy a mythologiai vonatkozásokat és célzásokat elhagyta és megfosztotta a költeményeket a classicus életből és világnézetből vett mataphoráktól. Később elméletileg is kifejti nézetét: « Personificatione allegorica et mythologica poeta risum potius movet, quam adcommode ad propositum suum illudit. . . . Quid nobis hodie

¹ Analytica III. 147—151. V. ö. Sulzer. Allgemeine Theorie der Schönen Künste von Johann George Sulzer, Neue vermehrte zweyte Auflage. Leipzig Weidmannsche Buchhandlung 1792. 4 kötet. Nachahmung (III. 486—490a hasáb.)

² Fejér Adorján, ki Horatius hatásának nyomait kutatta a magyar classicus kor költészetében (Bajai ciszt. főgymn. értesítője 1889/90 1—29. lapon) említést tesz Verseghyről is, hét költeményét idézvén, egy részüket teljesen közli is.

cum Dryadibus etc. et Nymphis, quibus a grege poetantium nova etiam nomina Hungarica solícite conflantur?»¹ Verseghy hű is maradt a gyakorlatban elméletéhez. Még magyarosabbá teszi a költeményeket az által, hogy a vocativust, Horatius barátjának nevét, a kihez az odát írta, elhagyja és ez által a költeményt megtisztítja a személyes jellegétől. Van-e joga a fordítónak ily módon elbánni az eredetivel: vitás kérdés, de mindenesetre helyesebb eljárás mint a kortársaié, a kik még eredeti verseiket is teletömik, a kor divatja szerint, ó-kori metaphorákkal és metonymiákkal. Vagy nem rí-e ki Berzsenyi *Az élet' dele* című magyar versformában írt költeményéből a »lágy Etézia«, a *Bucsuzás Kemenes-Aljáról* címűből a »Thesszali virulmány«, a »Boreász« mely Kemenes fölött zúg és, hogy a legjellemzőbbet idézzem, az egész »Bacchus-hoz« írt bortal, különösen első versszaka:

A te rettentő karodat Lycurgusz'
Veszte, és Pentheusz letörött királyi
Polcza' s vad Rhaecusz' szomorú halála
Hirdeti, Éván.

Annyira idegenszerű és a legtöbb olvasóra nézve egészen érthetetlen, hogy érzelmet, rokonszenvet maga iránt nem kelthet, nem szerethetik, mert nem értik.

Verseghy ellenkezőleg, mikor lefordítja Horatiusnak »Rectius vives« kezdetű Liciniusra írt ódáját (Carminum II. 10) »A közép-szerűség« címén² egy jelző kivételével (summi montes-t elég szerencsétlenül negédes bérce-czel fordítja) egyéb változtatást nem tesz, mint hogy az »informes hiemes« mellől elhagyja Jupitert, a ki »teleinket« meghozza és elűzi s az ötödik versszakot

. . . Non, si male nunc, et olim
Sic erit: quondam cithara tacentem
Suscitat Musam neque semper arcum
Tendit Apollo . . .

magyarban megfosztva a classicus vonatkozástól így fordítja

Hogyha most szenvedsz, ezután nem úgy lessz.
Nem dörög mindég az Egek' haragja,
'S a' setét szélvész ragyogó derülés
Szokta követni.³

A másik fordítás, »Klárrikához«⁴ Horatiusnak Chloe-ra írt

¹ Analytica III. 766—767 lapon. V. ö. Sulzer i. m. Mythologie (III. 483, 484) és ugyancsak tőle Fragmente über die neuere deutsche Litteratur (3. gyűjtemény 123. lap).

² Magyar Aglája 91 l.

³ Az utolsó versszakban előforduló »turgida vela contrahere« kifejezést teljesen félreértve úgy fordítja . . . s vonogasd fel önnkint a' vitorlákot. . . .

⁴ Magyar Aglája 94 l.

kedves verse (Vitas me . . . Carminum I. 23), melyhez a róma költő maga is Anakreonból (51) vette a képet és az alapgondolatot. Remegve fut a kis Chloe a költő elől, mint az anyját elvesztett szarvas gím az erdő zajától. A költő biztatja az ifjú leánykát, kéri, ne remegjen és

Tandem desine matrem
Tempestiva sequi viro.

Helyes érzékkel választotta ki Verseghy ezt a kis költeményt, nincs benne semmi specialisan római (azaz görög), a képnek üdesége még ma is, kétezer évvel keletkezése után, megmaradt teljes erejében s hogy a Chloe helyett Klárikát tett, evvel az egy változtatással egészen modernné lett a költemény. Kár hogy az utolsó, főntebb idézett két sorban nem érezte az appositionnak (tempestiva) művészi jelentőségét és föl nem ismerve két mondatra bontja a gondolatot:

. . . Szűnny meg anyád után
Siránkozni! Az érett
Szűzhöz férjfiak illenek,

s evvel megrontja a hangulatot, úgy hangzik ez a utolsó sor, mint valami rideg igazság, mint valami józan tanulság.

A mint azonban olyan költeményt utánoz, melyben több a classicismus, akkor nagyobbak lesznek a változtatások és több olyan mellékes vonást fődöz föl, melyek, hogy saját szavait idézzük, az ő czéljának nem felelnek meg. Ezeket tehát pótolni kell, hogy műve ne legyen utánzás, hanem eredeti.

Horatius látja a Soracte hegyét, melynek tetejét csillogó hc fődí, s e természeti kép elvezeti a mulandóságnak gondolatához. Olyan rövid az élet! Élünk tehát legalább addig vígan, míg élhetünk, ne törődjünk a jövővel, hanem élvezzük fiatalságunkat. Ezt a Taliarchushoz írott ódát (Carminum I. 9), melyben a természet rajza és a hangulat Alcaeus egyik költeményével egyezik meg (34), Verseghy is utánozta »A tél« címén.¹

Ebben a költeményben már közeledik ahhoz a képhez, melyet Analyticájában a szabadon utánzó költőről festett. Nemcsak abban, hogy Taliarchusnak és Soractenek, a faliscusok földjén Rómához közel fekvő hegynek, nevét elhagyta, hogy sabinumi bor helyett hegyaljairól, s a latin költészetben divatos cypressus és ornus helyett a mi földünkön ismeretesebb hársfáról beszél, hanem hogy megtoldja egy hetedik versszakkal, mely egészen beleillik a horatiusi hangulatba. Azt az Apellesnek tulajdonított mondást (Nulla dies sine linea), a mi már az ókorban szálló igévé vált (ide vág Titus császáré is: diem perdidit) hozza bele költeményébe, alkalmazva a Horatius rajzolta helyzethez:

¹ Magyar Aglája 45 l.

Áldozz naponkint, hogyha kitelhetik,
a' bölcs örömnék. Most simogassa le
nyájas barátod homlokodról
hornyait a' szomorú magánynak.

És még egy változás: azt a magyar közönség előtt talán érthetetlennek, vagy legalább is nem jellemzőnek tetsző versszakot:

... Nunc et campus et areae
Lenesque sub noctem susurri
Composita repetantur hora

pótolja egy másikkal, melyről ugyancsak kitetszik, hogy jobban illik a magyar költő céljához mint az eredetié, melyet pótol:

Most járj koronként víg remegéseinn
a' szös koboznak nemzeti táncokat,
friss pörgetéssel megtepesztvén
a' veled ölbekapó menyecskét.

Ez az utolsó kép — maga is Horatius hatása alatt keletkezett, ő mondja az 5. versszakban: »nec sperne choreas« — magyaros és plasticus s méltó befejezése a horatiusi odának, mely a természet jelenségeitől, az egyszerű, mindennapi élettől általános eszméig emelkedik (Quid sit futurum cras, fuge quaerere) és innen ismét leszáll a mindennapiságba, az élet múlt örömeinek festéséhez. Hogy Verseghy a magyar nemzeti táncot, a benne való gyönyörűséget szintén ezen örömek közé sorolja, abban nem vét Horatius szelleme ellen, de annál inkább szól a magyar olvasó szívéhez.

Érdekes az az átdolgozás, melyben Horatiusnak Maecenas atavis . . . kezdetű (I. 1.) odája részesült. Horatius odáinak első gyűjteménye elé írta ezt a verset prologusnak, Maecenas nevét viseli az élén, hozzá van írva, mint a Carminum libri tres-nek bevezető verse. A költőnek nincs egyéb vágya, mint hogy költő legyen, hogy Maecenas őt igazi ihletett költőnek tartsa. Verseghy is egy gyűjteménye elé teszi ezt az ódát, a Magyar Agláját evvel az *Ajánlás*-sal nyitja meg,¹ de átalakítja, nem valami pártfogójára vonatkoztatva, hanem nemzetére, az egész magyar nemzetre, neki ajánlja verseit, tőle várja az elismerést. Horatius csak egy ember dicséretére törekszik, megelégszik Maecenas buzdító szavával, Verseghy több érzékkel méltóbb bíróhoz fordul. Megtartja az egész költemény alaphangját, szerkezetét, de változtat a gondolatokon, a mint az újkor más eszmékért, más ideálokért hevül, úgy változnak azok a célok is, a melyeket a költő szerint az emberek kitűzhetnek maguk elé. Csak azt hagyja meg, a mi állandó emberi, a mi az ókori és modern embereket egyaránt lelkesítette.

¹ Magyar Aglaja 25 l.

Maecenas atavis edite regibus,
 O et praesidium et dulce decus meum,
 Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
 Collegisse iuvat, metaque fervidis
 Evitata rotis palmaque nobilis
 Terrarum dominos evehit ad deos;
 Hunc, si mobiliū turba Quiritium
 Certat tergeminis tollere honoribus;

Hűn vérből eredett hajdani Nemzetem,
 mellynek törzsökiből zsengeni fő dücsöm!
 vannak, kik ragyogó tisztviseléseket
 óhajtván, szeretik tolni segíteni
 a' kormány' kerekét, 's nagy jövedel-
 mekért
 a' köz jót ügyelik. Másik az özvegyet
 's a düsztől maradott árva leányokat
 oltalmokba veszik 's a' legügyetlenebb
 úrnak jussaival' zengtetik úntalan
 a' törvénypalotát, hogyha reményeket
 a' gazdag jutalom nyájasan íhleti.

A költő erős magyarsága mindjárt kitör a második sorban. A mint Kölcsey örömmel mondta el magáról: »Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak,« ő is büszkélkedik, hogy annak a nemzetnek fia, mely Attila véreből ered. Horatius ezután megkezdvén a sorát az emberiség ideáljainak, eszményeinek, mindjárt hibát követ el: a rómaiakra alkalmaz egy specialis görög vonást, átviszi Rómába a görög ifjú legnagyobb álmát, legszebb reményét, az olympiai pálmát. Verseghy nem esik ebbe a tévedésbe, s a két görög-római ideál helyett a mai ember lelkének két uralkodó vonását emeli ki: az ambíciót a politika terén és a gazdagodás vágyát, mely szeret az ember szeretet köntösébe öltözni. Majd így folytatják:

Illū, si proprio condidit horreo,
 Quidquid de Libycis verritur areis.

Ez csak csüreinnek szenteli gondjait
 szomszédságaiból számtalan életet
 szedvén, hogy sok ezer városi naplopót
 a' szükség' idején köz nevelő gyanánt
 gyámollyon kegyesen fő nyereségéért.

Verseghy kibővíti a gondolatot. Horatius nem bírja az egyes életcélokat, Verseghy, hogy annál jobban kiűnjék a költészet magasztos volta, az ő subiectív világításában mutatja be nekünk őket egyenként. Talán a köznépet megvendéglő és játékokkal gyönyörködtető római aedilisek szolgáltatták az alapot e gondolatokra, melylyel e harmadik életcélban, úgy mint az előbbi kettőben, fölismeri az emberi lélek önzését, nem magát a kapzsiságot állítja elének, hanem a lelketlen uzsoráskodást, a mely visszaél embertársai szerencsétlenségével. Ezután:

Gaudentem patrios findere sarculo
 Agros Attalicis condicionibus
 Numquam dimoveas, ut trabe Cypria
 Myrtoum pavidus nauta secet mare.
 Luctantem Icaris fluctibus Africum
 Mercator metuens otium et oppidi
 Laudat rura sui; mox reficit rates
 Quassas, indocilis pauperiem pati.

Krózus' kincseivel sem veszed azt reá,
 hogy terhes szekerenn vagy födeles hajónn
 kül földekre vigyen bel szüleményeket
 más kalmár szereként, a' ki ekéivel
 túrván őseinek szűk hagyományait,
 bővelkedni tanult kis jövedelmiből.

A kép elmosódottabb, halványabb a magyar költőnél, talán mert a magyar tengerpart akkor csak a térképen volt a miénk,

de a gondolat mélyebbre hat. Akkor vesszük ezt különösen észre, ha összevetjük e sorokat Verseghynek egy másik költeményével: *A magyar hazának anyai szózatjával*. Dicséri itt a kereskedést és ipart s szemükre hányja honfitársainak elfogultságukat, hogy ezek »mind alacson munkák a magyar íze szerint« pedig »a nemesek . . . miért ne lehetnének kalmárok s mesterek?»

A sor ezután az életüket vidáman élvezőkre s a katonákra kerül (Verseghy megfordítja a sorrendet).

Est qui nec veteris pocula Massici
Nec partem solido demere de die
Spernit, nunc viridi membra sub arbuto
Stratus nunc ad aquae lene caput sacrae.
Multos castra iuvant et lituo tubae
Permixtus sonitus bellaque matribus
Detestata.

Ez nem hall örömet, csak hadi trombitát
mellynek rettenetes harczercegeit
átkozzák az anyák s' marha gyanánt
repül
tajtékzó paripánn dárda halál közé,
hogy halmokra szabott emberi testekenn
feljusson koszorús fővel az áltató
hírességnek ama' büszke tetőire,
hol soknak csak azért fénylenek érdemes
lelkek között neveik, hogy sokat öltenek.
más dőzsölni szeret vig borozók között
sűrű gallyak alatt; vagy jövedelmeit
kártyás asztalokon füstnek eresztgeti;

Itt megint Verseghy az, a ki több színnel dolgozik. A dőzsölés mellé fölveszi a modern társaság egy olyan szórakoztató eszközét, mely sokszor vétekké fajul: a kártyázást. A háborúskodást, a miért hideg szavaiból következtetve Horatius sem lelkesedett, ő sem tartja igazi életcélznak, a dicsőség igazi forrásának, mert hiszen ölni nem érdem. Az utolsó foglalkozás, a miről a két költő megemlékszik, a vadászat:

. . . . Manet sub Jove frigido
Venator tenerae coniugis inmemor,
Seu visast catulis cerva fidelibus,
Seu rupit teretes Marsus aper plagas.

Még a' fúrge vadász, hogy ha kutyáival
felvert egy remegő dämvadat, asszonyi
társának szomorú várakozására
nem hajtván egyedül tölti az éjszakát,
's prédájára vigyáz a' hideg ég alatt.

A két költemény itt egy nyomon marad, csak Verseghy végez szokása ellenére igen kegyelmesen a vadászszal, az elkerüli a subiectiv ítéletet. Itt következik a fordulat: Horatius magára tér át. Verseghy is követi csakhogy elhagyja a classicus ízü sorokat.

Me doctarum hederæ præmia frontium
Dis miscent superis, me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
Secernunt populo, si neque tibias
Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesbom refugit tendere barbiton.
Quodsi me lyricis vatibus inseris,
Sublimi feriam sidera vertice.

Engem' megkülönböz lantom az agyaltan
lelkektől, kik üres fényre sovárganak
másnak káraival, mint amaz ügytelen
néptől, melly alacson szívvel az emberi
elmének nemesebb díszeiről lemond.
Ily dics nekem elég! és ha Te Nemzetem!
készséggel befogadsz énekesid közé,
kik híven művelik hajdani nyelvedet:
tartsák meg szomorú bajkoszorúikat
vagy más béreiket mások! az én nevem
szent oltalmazd alatt égig emelkedik.

A mint látjuk Verseghy az elhagyott részeket pótolta olyan gondolatokkal, melyek tulajdonképen csak összefoglalásai, következményei az előbbieknél.

Vajjon sikerült-e az átalakítás? Tagadhatatlan, hogy a költemény ezen formájában jobban illett a Magyar Aglájára élére, mintha Verseghy egyszerűen lefordította volna a Maecenas atavis-t, tagadhatatlan az is, hogy az Ajánlás mélyebben jár mint eredetije, de azt hiszem ez a mélység nem vált az átdolgozás javára. Horatius nem élesíti ki az ellentétet a költészet és a többi élethivatás között, mindegyiknek meghagyja az érdemét, úgy annál nagyobb az ő dicsősége, hogy mégis a költészetet választja. Verseghy annyira megfosztja minden magasztosságától a többi, hogy választása egészen természetesnek tetszik. Az ellentétnek kiélesítése az a — hogy ne mondjuk — megvetés minden iránt, s mi nem költészet, sok helyen durvává teszik a költeményt (szűk hagyományokat túrni, marha gyanánt repül), itt, s a mint majd látjuk többször is, nem fogott Verseghyn annak a Horatiusnak a tanítása, a ki büszkén hirdette az »odi profanum vulgus et arceo«-t s kinek a Parca megengedte, hogy megvesse a rossz indulatu tömeget.¹

Ugyancsak a Magyar Aglájában olvasható² Verseghynek *A' Tavasz* című költeménye, melynek legalább bevezetése Horatiuson keresztül a görög anthologiabeli epigrammákra vezethető vissza. Horatius *Solvitur acris hiemps* kezdetű dalának átdolgozása ez abban az értelemben, a mint Verseghy fölfogta az átdolgozást, nagyjából úgy, mint az Ajánlásnál láttuk. Megtartja egészen Horatius gondolatmenetét: Megjött a tavasz! A természet és az élő lények felszabadulnak a tél dermedtsége alól. Ideje, hogy kisiessünk a zöld mezőre és élvezzük a természetet, előbb-utóbb úgyis a halál zsákmányai leszünk, a mikor már nem gyönyörködhetünk borban, szerelemben

A költemény azonban tele van görög-római mythológiával. A természet megújódását, a halálnak borzalmait a régi vallás isteneivel személyesíti meg, az életnek különböző mozzanatait mint az istenek működéseit mutatja be, azokkal hozza összeköttetésbe. Ezt Verseghy, híven elvéhez, nem használhatta. Az ő poetikai fölfogása szerint a magyar olvasó nem érti meg a tavasz kellemét, ha csak azt hallja, hogy Venus tánczra vezeti holdfénynél a gratiákat és nymphákat, hogy Volcanus cyclopsaival fűti a műhelyeit: de megérti ha látja, a mint a »falu kaczagó szépei friss cziczára gyűlnek, s a kovácsok pörölyükkel vékonyítják a vasdorongot« (ehhez ugyan a tavasznak semmi köze!) A római ember a természet ébredése alkalmával Faunusnak áldozik, a modern is fölkeresi a hús ligeteket, de nem áldozni az isteneknek, hanem

¹ Parca dedit malignum spernere volgus (Carminum II. 16.)

² 111. lapon.

hogy egyénisége szerint más-más foglalkozásban töltse kedvét: a szenvedők borba mártogatják gondjaikat, a szerelmesek párosan sétálnak, a polgárok gyomrukat tömik s a tisztecske habzó sört állít asztalára. Milyen ellentétes a halál rajza a két fölfogás szerint! A boldog Sestius nemsokára Pluto országába vándorol, hol örök az éj és a mesés Manok veszik körül, a hol már nem teszi a sors »rex bibendi«-vé s nem csodálhatja a szép Lycidast. Sívár és rémületes evvel szemben a keresztyén fölfogás a halálról, s Verseghy nem hogy enyhítené, realismusával még borzasztóbbá teszi, sötét, de találó színeivel festői, ijesztően festői képet varázsol szemünk elé. Egyenesen az olvasóhoz fordul, ez által még hatásosabb, megrendítőbb lesz:

Téged is elhínak hörgései
a' hideg halálnak
a' cziinteremnek gödrös udvarába;
hol setét sirodba szorulsz

A bor, a Tokaj híg aranya¹ bennünket is elhagy, de a szerelem helyett nekünk az énekről és tánczról kell lemondani:

nem fogsz énekeket harsantani,
sem zomok karokkal
a' czimbalomnak pelypegése mellett,
víg lakodalmakban nem fogatod
által izzadásig
a vőlegénynyel pillogó menyasszonyt.

E jelenet plasticitas tekintetében meghaladja még azt a másik, hozzá hasonlót is, melyet föntebb A' tél-nél láttunk. E pár sorban sok mély megfigyelés, sok igaz vonás van, de — nem illenek a költeményhöz. A leírás nagyon is realis, a mi magában épen nem volna baj, ha tárgya, az »általizzadásig« tánczoló ifjú, itt aestheticus volna. De e magasra emelkedő költeményben csak mosolyt kelt a jámbor erőlködés, mialatt a menyasszony a vőlegényre kacsintgat. Mennyire megrémülhetett ezen Kazinczy elfinomult érzékenykedő ízlése!

Igy kevés szószzerinti egyezést találunk a két költeményben. Annyit kellett megváltoztatnia Verseghynek, hogy átvételre kevés alkalma maradt. Mindazonáltal, a hol lehetett, követte Horatiust. Mindjárt a következő képekben:

Solvitur acris hiemps grata vice veris et
Favoni
Trahuntque siccas machinae carinas,
Ac neque iam stabulis gaudet pecus aut
arator igni.

Érkezik al szelekenn a zöld tavasz;
olvad a' komor tél,
s a' nyílt folyókorn dúzs hajók le-
begnek.
Omlik az aklokból a' víg barom;
elsiet tüzetűl
a' lomtalan rétekre a' parasztság.

¹ E metaphorát Vörösmarty később igen szépen használta »Rosz bor« című költeményében: híg arany, mely nyakba önthető.

¹ Magyar Aglája 32 l.

Ezt a filosofiát ülteti át magyarba Verseghy. Nem forditás, de nem is eredeti. Sok benne, a mi a magyar költő föltalálása, de ezeket az elemeket olyan helyesen tudja a költemény hangulatához képest megválasztani és beilleszteni, hogy a költői folyamatosság és nyelv nem szenved vele s nem szenved az egésznek gondolatmenete, hangulata sem. Csak a bevezető sor nem sikerült, melynek az a hivatása, hogy pótolja Horatius plasticus képét, a költőt, a mint a csészéből áldozó italt önt:

Szünny már meg egyszer buzgani ellenem
trágár Irigység!

Nem sikerült, mert a költő az irigység motivumát rögtön elejti s az a másfél sor idegenül, összefüggés nélkül marad a költemény elején.

Mellőzzük most azokat a gondolatokat, melyek születésüket Verseghy phantasiájának köszönhetik — bár ezeken is fölismerszik Horatius gondolatkörének hatása — csak a közvetlen egyezéseket mutatjuk be.

Verseghy »nem« kér »dúzs rakást a vertt aranyból,« a mint Horatiusnak sem vágya az »aurum«; nem bánja:

Öntessen őszkor száz halom életet
Csűrőbe a Dúzs.

valamint Horatiustól is:

Premant Calenam falce quibus dedit
Fortuna vitem, . . .¹

s a mint Horatius tovább így folytatja

. . . . divcs et aureis
Mercator exsiccet culullis
Vina Syra reparata merce

Verseghy is utána zengi

Szürcsölyye kristály serlegiből borát,
mellyet Tokajnak szőlői hoztanak,

nem a kereskedő, hanem a parvenű, a kit »pór szugolyból úri polczra felvezetett az agyas szerencse.« A horatiusi

. . . . Me pascunt olivae,
Me cichorea levesque malvae

elveszti a magyar átdolgozásban az egyéni szint, de a mellett kibővíti és pedig nem szerencsétlenül:

¹ Verseghy a római költemény első versszakában lévő »Non opimae Sardiniae segetes feraces«-re gondolva tett a szőlő helyébe gabonát.

Én szűk szobámban kegytelen éhemet
egy-két falattal, szomjamat édesen
megcsillapítom hűs vizekkel . . . »

Épigy bővül ki kívánságainak positiv része; míg Horatius csak arra kéri Latoet

. . . . precor integra
Cum mente, nec turpem senectam
degere nec cithara carentem

Verseghy többet óhajt: érzékeny asszonyt, friss levegőt, jó barátokat és

Gondatlan elmét . . .
meglett koromban férfi szívet
's víg kobozomnak örök virágzást.

Az ebbe a körbe tartozó átdolgozások közül legszabadabb, az eredetitől legjobban eltérő az *Őrsikéhez* című.¹ Ráismerhetnénk ugyan az eredetijére Horatiusnál, a carmenek I. 5. darabjára (Quis multa gracilis . . .), ha maga Verseghy az *Analyticájában* nem is emlitené azok között, melyeket Horatius hatása alatt írt, de minél pontosabban vetjük össze, annál kevesebb egyezést találunk közöttük, mert a részletek, a mibe az összehasonlításnál el szoktunk merülni, nagyon eltérnek egymástól. Verseghyé majdnem mégegy-szer olyan hosszú és teljesen meg van fosztva a római íztől.

Horatius gúnyosan kérdi egyik volt kedvesétől, ki az a szerencsétlen ifjú, a ki most a barlangban teszi neki a szépet. Menynyire szánja e szegényt! Nem sokára be kell e szegény ifjúnak látnia, hogy csalódott Pyrrhájában, mert minden esküvése ellenére megcsalja őt minduntalan. A költő szerencsésebb volt; megszabadult a hajótöréstől s ennek öröme képet festetett a tenger istenének s fölakasztotta hála-áldozatul nedves ruháját a falra.

Verseghy megtartotta a helyzetet s a három személyt, a kik között az események lefolynak, meg a gúnyolódó hangot, a melybe azonban ő is bele vegyíti azt az egy árnyalatát a fájó örömnél, a melyet Horatius annyi művészeivel enged sejtetni, hálaáldozatának bemutatása közben. Ezt a festői jelenetet Verseghy nem tudta lefordítani: félt, hogy a magyar olvasóra érthetetlen lesz a »votiva tabula«; pedig megtehetette volna; a magyar tengerparton ma is divat, hogy a hajótöréstől megmenekültek megtestetik a hajótörés jelenetét.² A Verseghy használta kép különben elég ügyes. Egymás mellé állítva a kettőt:

. . . Me tabula sacer
Votiva paries indicat uvida
Suspendisse potenti
Vestimenta maris deo.

. . . kik . . . mint én . . .
legfőbb kincseiket csalfa vizek közé
elhányván szaporán, egy darab ágason,
a' már régen óhajtott
partot jókor elérhetik.

¹ Magyar Aglája 174 l.

² P. o. a tersattói kápolna fala tele van hasonló »votiva tabulá«-kkal.

Szószerinti egyezést alig találhatni a két versben, bár a legtöbb, szélesen rajzolt kép megvan már, ha egy-egy vonással is, Horatiusnál. Csak egy példát idézek, ez szóljon a többi helyett is. Horatius egészen röviden így jellemzi Pyrrhát:

Cui (t. i. puero gracili) flavam religas comam,
Simplex munditiis?

Verseghy a »simplex«-et gúnynak tartja, s a »munditia«-t részletesen kifesti:

Egy karcsú ifiút látok enyelgeni
Óránkint aranyos tűköreid között;
látlak czifra ruhában
kint szállongani karjainn.
A' tánczos palotánn csak vele szédelegsz¹
a' játékhelyekenn csak neki pillogatsz . . .

Nagyobb és pontosabb egyezés tulajdonképen csak egy van:

Heu quotiens . . .
. . . . flebit et aspera
Nigris aequora ventis
Emirabitur insolens,

Hányszor fogja szegény sírva panaszo-
lani,
mint a' dőre hajós, kit nevető szelek
a' majdmajd habozó mélyre kicsaltanak,
kormos fellegeket lát.

Ilyennek képzelte Verseghy a »libera imitatio«-t, pedig ez nem tartozik a legsikerültebb átdolgozásai közé. Igaz, hogy eredeti látszatát kelti föl bennünk, de nem kiváló eredetiét, a terjengősség és a gondolatok kiélezése elveszi a költemény közvetlenségét.

A következő csoportba két versét foglaljuk Verseghynek. Mindakettő majdnem szószerinti fordítás és mégis kevesebb közöt-tük és mintájuk közt a rokonság, mint akár az Örzsikéhez címűben. A költő ezeknél nem változtatott az eredeti formáján, megtartotta nagyjából az egyes gondolatokat, sőt még az egésznek a tartalmát is, hanem megváltozott a költemény alaphangja. Már pedig minden művészeti alkotásnak az a célja, hogy hangulatot keltsen bennünk, gondolatokat ébresztszen, és természetes, hogy az élvezők hangulatai a költőnek, a költeménynek hangulata nyomán fakadnak, s a gondolatok is, melyek a vers egyes képzeteihez kapcsolódnak, nagyon megváltoznak az élvező hangulata szerint.

Itt tehát a lényege, a legfontosabb eleme változott meg az eredetinek, ezért tekintjük ezeket még inkább Verseghy saját alkotásainak, mint azokat, melyekről föntebb volt szó.

Egyike ezen költeményeknek a *Gliczerá*-hoz című.² Fordítás (a mai értelemben véve a szót) Horatius carmenének I. könyve 13 darabja után (Cum tu, Lydia, Telephi), egy-egy kifejezést meg-

¹ A tánczot szerette Verseghy, a nagy muzsik, behozni verseibe!

² Magyar Aglája 192 I.

változtat s két versszakot pótol: egyiket tulságosan erősnek találta (a mint az örvöngő fiú megharapja Glycerát), a másikat, hogy a magyar közönséget ne terhelje a szerelem classicus képével. Egy-más mellé állítva a kettőt:

Cum tu, Lydia, Telephi
Cervicem roseam, lactea Telephi
Laudas brachia, vae meum
Fervens difficili bile tumet iecur.
Tum nec mens mihi nec color
Certa sede manet, umor et in genas
Furtim labitur, arquens
Quam lentis penitus macerer ignibus.
Uror, . . .

Ammint barna szemöldököt
Dámonnak, Gliczerám! vagy deli
termetét
áttiltve magasztalod,
jaj! hogy duzmad epém! hogy löki vére-
met
a' szív! Meghalaványodik
töstént arczolatom, háborodott eszem
elhágy; nedvesedik szemem
's gördülő könyeim, bárha tagadgyam is,
árulják fene lángomat.
Égek

Itt következik a két versszaknyi pótlás, majd megint egyezően:

Felices ter et amplius,
Quos inrupta tenet copula nec malis
Divulsus querimoniis
Suprema citius solvet amor die.

. Boldogok
kiknek szent kötelek szívhabozásikot
végzik, 's kiknek az eggy halál
hosszas kéjek után oltya szerelmeket.

Verseghy itt nem tartotta meg a szereplőknek nevét, de azért idegen nevet adott nekik (máskor is p. A' Tavasz című költeményében). Fontosabb ennél, hogy iparkodott a költemény alapjául szolgáló érzést nemesebb színben föltüntetni. Horatiust testi-lelki kór gyötri, mert kedvese mások hódolatait is szívesen látja, sőt még dicsőíti is a költőnek versenytársait. Verseghyt meghatották Horatius szenvedélyes panaszai, de az erkölcsi alapot nem találta elég szilárdnak, ezért az ő Glycerája sokkal szelidebb, sokkal nőiesebb, nem szerető, inkább csak szeretett, a kihez a költő tiszta szerelemmel vonzódik, ezért esedezik hozzá így:

. . . Jaj! ne halaszd tovább
eljegyzésemet!

Ime a hangulat változása. Lydia új kedvesének rózsás nyakát, hófehér karját dicséri, de azért eltűri, hogy alabastrom vállait elrúttítsák a borozás közben viszálykodó udvarlói, Glycerá csak szemöldökét és természetét magasztalja Dámonjának, még pedig »áttiltve«, »nyájasan esdekel« szerelmeséhez: a római költő érzéki szerelméből ideális, eszményi szerelem lett a magyarnál.

A római leány a heves érzésnek levegőjében él, az ő tüzetől Ribbeck szerint valószínűleg még Horatius is tüzet fogott,¹ a magyar, ha ugyan Glycerát magyarnak lehet tartani, nyugodtabb, érzelmesebb, de a költő mind a két versben egyformán heves érzékies. Ezért nem tarthatjuk szerencsésnek Verseghy változtatását. Hora-

¹ Ribbeck i. m. II. 148.

tiusnál jól illik össze az érzéki költő s érzéki kedvese, Verseghy-nél az ellentét dissonans.

Annál sikerültebb a második átdolgozás, sőt Verseghy mindazon költeményei között, melyekre az ihletet Horatiustól vette, ez a legkiválóbb, legbecsesebb. A »*Horatiushoz*« irottat értem,¹ melynek forrása a híres *Integer vitae* . . . kezdetű költemény (*Carminum* I. 22).

A szeplőtelen jellemű embernek, írja Horatius barátjának, Aristius Fuscusnak, nincs szüksége fegyverre. Őt sem bántotta az a farkas, a melylyel az erdőben Lalagéjéről énekelve találkozott. Akármilyen elhagyott vidékre kerül is, ott is csak Lalagét fogja szeretni.

Alig változtatott valamit e költeményen Verseghy. Két versszakot elhagyott s pótolta őket egy újjal, de ebben a kevés változtatásban nagy műérzékéről tesz tanuságot és finoman megnyilatkozó költői tehetségről.

Horatius egy általános tétellel kezdi ezt a kis dalt, Verseghy sokkal határozottabban, bár költőtietlen kifejezéssel egy emberre, Horatiusra vonatkoztatja

Belmocsok nélkül ragyogó Igaznak
elhíszem, Flaccus! hogy epés nyilakkal
töltt tegez nem kell. . . .

Igy ez az elvont igazság jobban szívünkhöz szól, egyéni szint kap és elmaradt a prózai *namque*, a mint Horatius magára alkalmazta a tételt. (*Namque me lupus fugit inermem.*)

De egyébként is emeli a költemény hatását. Horatius, hogy fokozza a veszély nagyságát, melyben forgott, így jellemzi a fenyegető szörnyet:

Quale portentum neque militaris
Daunias latis alit aesculetis,
Nec Jubae tellus generat, leonum
Arida nutrix.

Szép ez a költői túlzás, de nagyon merész, annyira merész, hogy azt a bizonyos mesgyét, mely a fönségest a nevetségestől elválasztja, talán már át is lépte a költő. Érezte ezt Verseghy s elhagyta az egész képet s helyette így énekel:

Ámde más törvény van az embereknel!
Emberek voltak, kik irigyen engem'
Laura' karjából idegen helyekre
messze ragadtak.

Evvel a szerencsés toldással megjavította a római költeménynek legnagyobb hibáját, a melyet már abból a tartalomvázlatból is

¹ Magyar Aglája 189 I.

ki lehetett érezni, melyet főntebb adtam. A vers két egymástól mereven elváló részre oszlik (1—4 és 5—6 versszakok), a melyeket épen hogy összefűz a Lalage neve. De ez a kapcsolat is milyen esztelen. A költőnek épen akkor kerül utjába a farkas, mikor kedvese neve zeng ajkán s az utolsó két versszak csupán a név kapcsán associalódik az előbbiekhöz, a kapocs külső, nincs a két gondolat között semmi oki összefüggés.

Verseghy evvel a négy sorral nemcsak szorosan, lényege szerint fűzte össze a két részt, hanem arányossá is tette, a forma rhythmusát még kiemelte a gondolatok arányos elrendezésével. Az első két szak Horatiusnak van szentelve, a kit, mint igaz lelkű férfit, még a fenevad sem bánt, az utolsó kettő magáról szól. És milyen logikusan következik a gondolatok egymás után e forduló szak betoldása által. Horatiust a vadállat is megkiméli, őt, a magyar költőt, az állatoknál is lelketlenebb emberek¹ kinezák, mikor szeretett Lauráját kiragadják ölelő karjából. De hiába, az irigység nem győzi meg az igaz szerelmet: örökké Laurát fogja szeretni.

Ime igazabb, mélyebb, hatásosabb lett a költemény, s ha a formában, a kifejezésekben és képekben nem is nyilatkozik meg annyi költészet mint az »Integer vitae...«-ben, compositiója tökéletesebb, a hangulata, a mit az olvasóban kelt, egységesebb, zavar-talanabb.

Ezek a költeményeinek kívül van még egy pár darab a Magyar Aglájában, mely többé vagy kevésbbé magán viseli Horatius erős egyéniségének nyomát. A *Klárihoz* címzett kis versében² »barátnéját« ép úgy meghíja magához, hogy emlékünnepet üljenek, mint Tyndarist vagy Neaerat Horatius (Carminum I. 17 és III. 14.), a »Barátnémhoz«³ és »Laurához«⁴ címűből pedig ugyanaz a hangulat árad felénk, a mely Horatius elmélkedő költeményeiből, azokból, hol az élet mulandóságára gondolva, int bennünket, hogy használjuk föl jól azt a kis időt, a mit az irigy sors kiszab. Sies-sünk élni, mint Virág mondotta Horatius után. (I. 4; I. 9; I. 11; II. 11; III. 29; IV. 7 és Sat. II. 6: 96. Ep. I. 14: 13). A rózsá, mely ma még virít, holnapra már elhervad, szakítsuk tehát még ma le, hogy élvezhessük az illatát. Ha holnapra halasztjuk, ki tudja élünk-e még, hiszen a jövővel a véletlen parancsol, csak a perc, a muló, elillanó jelen a miénk. A hangok Horatius lantjáról szólnak hozzánk, ha sokszor nem is tudjuk kimutatni pontosan azt a helyet, mely Verseghyt

¹ Az emberek gonozsága és irigysége Verseghynél nem mesterkél, kere-szett mozzanatot. Itt ő egy költeményt »Kutyám' dicsérete« czímen (Mi a' poézis 1793. 79. 1.) s azt tette a cím alá: Lehet az emberek' barátságára írt szati-rának is nevezni. Magyarország akkori hercegprímásához, Batthyány grófhöz, beadott folyamodványa (1792 nov. 3. Prímási levéltár: 94. PE; P. III.) szintén tele van erőshangú kitérésekkel a gonosz emberek ellen, a kik ellene áskálódnak.

² Magyar Aglaja 157 l.

³ Ugyanott 157 l.

⁴ Ugyanott 152 l.

megindította. E két költeménye egyedül áll abból a szempontból, hogy Verseghy tudtán kívül utánozta bennük mesterét, az elsőben csak mestere szellemét, az utóbbiban egyes mordásait is.¹ Ha szabad elemeire szétszednünk e kis dalt (Laurához), megpróbáljuk kimutatni egyes gondolatainak forrásait. Az első szak

Töltsük Laura! kedveinket;
múlnak napjaink.
Holnap tán már esteinket
fűzik sorsaink.

a Carminum I. 11. és IV. 7. hatását mutatja:

Carpe diem, quam minimum credula postero
és

Quis scit an adiciant hodiernae crastina summae
Tempora di superi?

a második versszakon

Nézd a' rózsza, mely kertében
tegnap csillogott,
A' kegyetlen dél' hevében
már elhervadt.

a II. 11. ismerszik meg:

Non semper idem floribus est honor
Vernis

IV.

Verseghy utánzásában főtebb (I. rész) kiemeltük a tudatosságot. Ha már a lyricus Verseghynél ilyen fontos szerepet játszik ez a tudatosság, mennyivel megokoltabbnak tetszik, ha Verseghy mint tudós követi az aestheticus Horatiust. Az *aesthetica* még abban az időben úgy Horatius, mint Verseghy korában tételes tudomány volt. Megállapították, vagy legalább azt hitték, hogy megállapítják, a művészetek célját, meghatározták a szépet és ebből deductive levonták a következtetéseket, az *aesthetica* tételeit és törvényeit. Nem célunk bírálni eljárásukat, csak hivatkozunk e tudomány körére és módszerére, hogy világosnak, természetesnek tűnjék föl az a hatás, melyet az *Epistula ad Pisones* (Horatius *Epistularum* II. 3) Verseghyre gyakorolt. Ha költeményei nem bizonyítanak is, ennek a költői levélnek hatása elegendő mutatná, hogy Verseghy nem *öntudatlanul*, mintegy megigézve a horatiusi

¹ Már Bartal Antal említette, hogy e két költemény gondolatainak forrása Horatius (találkozások a classicus és modern költészetben, Egyetemes Philológiai Közlemény. XVIII. 646).

költészettől, hanem belehatolva, *megértve* mesterét haladt azon az úton, melyen mestere.

Megértette, elfogadta az Epistula ad Pisonesben kifejtett elveket, föl villanó gondolatokat és iparkodott azokat érvényre juttatni a magyar irodalomban, hozzá alkalmazva a magyar viszonyokhoz.

Az első műve, a melyen ez a tanulmány hatása megérzik: *Mi a' Poézis.*¹ Bár Engel² és Sulzer³ munkái után készült, sok nyomát mutatja e hatásnak. Már külsőségekben is. Jelmondata Horatiusból van véve (Ep. II. 3. 304–308), ajánlása Horatiusnak »az eliziumi mezőkön mulató Lelkéhez« szól és a könyv harmadrészt a pisói levél prózai magyar fordítása teszi. Irodalmunkban nemcsak kor szerint első fordítása az Ars poetica-nak, hanem egyike mai napig is a legmagyarosabbaknak, e mellett hű, s mint Gulyás István mondja, a ki a pisói levél összes fordításait ismertette,⁴ »látszik philologiai jártassága . . . prózája emelkedett s van benne méltóság«.

De az a mély megilletés, melyet Verseghy Horatiustól vett, nem csak e fordításban nyilatkozott meg, hanem az értekezésén is. Az Ars poetica rá is szolgált, hogy Verseghy tanuljon belőle. Ma már gyakran szólnak bizonyos kicsinylő hangon Horatiusnak erről az alkotásáról, s mert az újabb aesthetikai törekvések a régi műszabályok érvényességét lerontják, a történeti szempont mellőzésével megtámadják magát a művet is. Eredetiségét már régen kétségbe vonták. Streuber kimutatta, mit vett át Aristoteles poetikájából, Porphyrio szerint a parosi Neoptolemos legokosabb tanításait foglalta össze a levélbe: mellékes, tagadhatatlan, hogy korának aesthetikai fölfogását élesen visszatükrözteti munkájában s úgyessen, ha rendszertelenül is, összefoglalta a poetica egynehány elvét, a költői alkotás egynehány szabályát. Nem rendszeres »Ars poetica«, de nem is akar az lenni, s ha a mai megváltozott aesthetikai fölfogás még kevésbbé akarja annak ismerni, nem baj: nagy becsű mint történelmi emlék és úgy fogalmazott meg egy pár örök érvényű poetikai igazságot, hogy tekintélye fönn fog maradni, mikor dicsőítőinek, gáncsolóinak, utánzóinak és ellenségeinek nevét régen homály fogja fődni.⁵

¹ Teljes czímén: *Mi a' Poézis?* és ki az igaz Poéta? Egy rövid elmélkedés, Mellyben a' Költésnek mivolta, eszközei, tzéllya, és tárgya, a Magyar Rythmisták' hangeggyeztetésének helytelenségével' egygyütt előállítatnak. Megtoldva: Horátziusnak Pisóhoz és ennek Fiaihoz írt Levelével, melly Költőmesterségnek is neveztetik, és egynehány Költeményes Enyelgésekkel. A' Bétsi Tsászo. Király. Censúra' Engedelmeivel. Budán, Landerer Katalin' betőivel és költségével, 1793. (A szerző neve nélkül.)

² Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten von J. J. Engel, Berlin, 1783 (befejezetlen).

³ J. m.

⁴ A pisói levél magyar fordításairól, Budapest, 1892. 10 l.

⁵ Hasonlóképen vagyunk *Aranynak* szintén kitűnő tankölteményével, a Vojtina Ars poetikájával. Ebben azonban több a költészet, a tudományos igazságok sokkal poeticusabb külsőbe vannak rejteve.

Verseghy szorgalmasan tanulmányozta ezt az ő korában még hiresebb tanító költeményt.

Meglátszik rajta, hogy a könnyen folyó hexameterek nem maradtak az ő szemében pusztá szók, hanem mint mély értelmű igazságok áthatották egész lelkét. Ha Horatiusra hivatkozik, nem tekintélyt akar maga mellett idézni, hanem idézi, mert ugyanezt szabatosabban fejezi ki, a mi az ő lelkében is él, mert Horatius fölfogása sok tekintetben egy az övével. Elmélkedésének célját a pisei levél hatása alatt tűzi ki, Horatius szabályaira és törvényeire építi tanításait.

Egy a céljuk. A pisei levél céljáról ugyan eddigelé igen különböző véleményeket lehetett hallani. Quintilianus óta Wielandig költészettannak tekintették, majd belátván, hogy a levélben sok becses tanítás van ugyan a költésre vonatkozólag, de rendszer annál kevesebb, az ellenkező végletbe estek s L. Calpurnius Pisohoz és fiaihoz intézett magán levélnek tartották, szintén helytelenül. Horatius állítólag a fiatal Pisokat akarta visszatartani a költészet nehéz és fáradalmas mesterségétől. Nem hiszszük, hogy Horatius ilyen negatív ethikai célt tartott volna szeme előtt,¹ nem kecsegtethette magát avval a reménnyel, hogy a nehézségek költői föltüntetése elrettenti majd a Parnassustól az ifjú Pisot, mint hivatlant. De kérdés, tudta-e ő, vagy, a mi fontosabb, tudta-e maga »a maior iuvenum«, hogy hivatlan?

Nem; a Pisok csak olyan szerepet játszottak a költői levél keletkezésében, mint Taliarchus a Carm. I. 9-nél, mint Fuscus az Integer vitae kezdetű dalban, hozzájuk intézi szavait, hogy közvetlenebb legyen, de »az egész római közönséget szeme előtt tartotta, a kikkel aestheticai elveit nem száraz, rendszeres módon, hanem élénk formában akarja közölni, abban a formában, melybe gondolatai a pillanat hatása alatt öltöztek«.²

Szerintünk kettős célja volt e levélnek: polemicus és tanító. Hirdetni körömszakadtáig a harcot a művészietlen költők ellen és evvel kapcsolatban rámutatni a költői alkotás egy pár fontos követelményére. E második irányát a horatiusi levélnek igen tömören fejezi ki Ribbeck³: »... a görög minták ajánlása (éjjelnappal tanulmányozni kell őket) és szigorú, lankadatlan szorgalom követelése az alpha és omega mindenben, a mit Horatius költőkről és költészetről írt. Nyelvet és verset a legfinomabb művészettel kell kivésni, csiszolni és kisimítani...« Ezt tanulta el tőle Kazinczy,⁴ míg Verseghyre első sorban a polemicus cél hatott.

¹ Az e fajta törekvések (melyek, hogy a modern irodalomra hivatkozzunk, egyaránt jellemzik a francia romantikusokat és naturalistákat) nem is szoktak sikerülni, p. o. *Zola* regényei, bárme nyire hangoztassa írójuk ethikai célzatukat, nem igen tartják vissza az embereket a bűntől. Jogosan kételkednek abban, hogy a *L'assommoir* egy embert is kigyógyított a fálínka szenvedélyéből.

² Munk, *Geschichte der römischen Litteratur* II. 102.

³ Ribbeck i. m. II. 208, 209.

⁴ Lásd Beöthy i. m.

Azonban Verseghy is azt hitte Horatiusról — és bennünket első sorban nem maga Horatius érdekel, hanem a Verseghy fölfogásában élő Horatius — hogy a római műbíró a polemiájával jó útra akarta terelni a megtévelyedetteket, hogy meg akarta őket javítani, levezetni a Parnassus erdős lejtőjéről. De Horatius jobban ismerte a »genus irritabile vatum«-ot, ezt az örvöngő csapatot, melylyel nem ő, hanem a Parnassus legmagasabb csúcsán székelő Apollon sem bírt volna, mintsem erkölcsjavítónak csapott volna föl, nem, ő csak ki akarta mutatni törekvésük hiúságát, nevetségessé iparkodott tenni azokat a költőket, kik azt hiszik:

Nanciscetur enim pretium nomenque poetae,
Si tribus Anticyris caput insanabile nunquam
Tonsori Licino commiserit¹

Innen a gúnyolódó hangja, mert a ki nevet, annak van igaza, s Horatius azt akarta, hogy a közönség neki adjon igazat a művészietlen költőkkel szemben.

Mint mondtuk, bennünket jobban érdekel az a világítás, a melyben Verseghy Horatiust föltűnteti. Éles ez a világítás, kiemeli a színeket, de néha meg is hamisítja:

Nem Te valál? ki midőn a' római népnek akármelly
Ostoba, vagy tsemegés ízlésű tagja, kezébe
Vévén a' tztitarát, szabados kedvére rőfögte
Lábtalan énekeit, sanyarú feddésre fakadtál,
Hogy veszedelméből kiragadgyad az isteni Költést?
Nem Te valál? ki az elmefogyott és bénna beszédű
Verskoholók' nyáját, az üres kordékkal enyelgő
Majmokot, a' trágár szatirust, lyukaikba rivasztád?
'S míg az igaz költést, míglen felséges aránnyát,
Szent hivataljának súlyosb akadállyival együtt
Fejtegetéd; azokat, kik nem dalolásra születtek,
A' Helikon hegytől Mársnak mezejére, az ország'
Gondviseléséhez, 's a' földművelésre vezetted?

Verseghy szerint tehát Horatiusnak az volt a törekvése a pisei levéllel, hogy a nem dalolásra születettekben praktikusabb életcélzt ébresztszen, meg akarta őket győzni, hogy a hazának is, maguknak is több hasznot hajtanak, ha katonákká, törvénytudó-sokká s gazdákká lesznek.² Ez az ő célja is, ezért fordul Horatiushoz, kéri őt, segítse nagy munkájában.

¹ Ep. II. 3: 299—301.

² 14 évvel később, mikor megismerkedett a kölföldi tudósok ítéleteivel, már másként vélekedett az Ars poeticáról. Analyticájának III. részében a 153 §. (591 lap), »Horatius mint költő írta az ars poeticát, de törvényhozói hangon.« Tehát már nem a küzdőlelem, a jó útra térítés a legfőbb célja, hanem a tanítás, törvényhozás!

Nyisd meg az észet ennek: hogy lássák isteni tisztét,
 Tsendes Apollónak; hogy lábas hanggal az elmét
 Édesen érdeklő lanttyán mértéktelen újjal
 Őszve ne szaggassák a' húrokat; és hogy eszetlen
 Szószaporítás közt öcsetét bűdös írba ne mártsák.

E közös céltól azonban — legalább Verseghy fölfogása szerint — mindaketten eltérnek. Horatius levelének a legnagyobb részét a dráma szabályainak fejtegetésére és történetének vázolására fordítja,¹ Verseghy értekezésének első felében szintén elméletivé lesz, megállapítja Engel tanítására támaszkodva a Poézis és az Ékesen szólás között a különbséget, keresi a költészet lényegét, tárgyát, célját és azokat az eszközöket, melyekkel ezen cél elérhető. Elmélgésének VI. legterjedelmesebb részében azután rátér tulajdonképeni tárgyára, a heves küzdelemre a rím — nála hangegyeztetés — és a hangegyeztető költők ellen. E fejtegetések eredményét levonja a VII. fejezetben, mely ennél fogva megfelel arra a kérdésre is, ki az igaz poéta, igazábban, ki nem igazi poéta: »a' kik verseikben a' szorosb lábmértékre nem sokat vigyáznak és . . . a' kik írásaikban bűdös vagy fajtalan tréfálkodásra fakadtak«² — egyszóval ugyanarra az eredményre jut, a mit az Ajánló levelében hirdetett.

Verseghy tehát Horatius vezetése alatt ugyanabba a hibába esett, mint Kazinczy. Akármilyen mélyen jár bevezető elmélgésében, a mint ez elvek alkalmazására kerül a sor, nem foglalkozik egyébbel, mint a külsőségekkel. A mérték és a kifejezések pallérozottsága: ez a földolog, néha-néha mélyebbre is ereszti ugyan bontókését, de mintha megbánná tettét a következő pillanatban ismét az epidermist metszi-vágja, s az élő húst megkiméli. Kazinczynál ez nem volt hiba, mert következetes maradt önmagához, elveihez: Verseghynek más volt tudománya, műveltsége, ő nem a nyelvet tartotta a legfontosabbnak a költészetben, nem a kifejezések puszta formájában kereste csak a művészt — példákat még ebből a művéből is idézhetünk — mégis elfogódott bennük, ekkor még, 1793-ban nem mert vagy nem akart tovább menni.

De ebben is csak Horatiust követte. Ez utóbbiról mondja Ribbeck:³ A legmélyebbre ható fogalmak egész sorát . . . alig felületesen érinti, míg egyebet, *mi a gyakorlati fölfogáshoz közelebb feküdt* . . . előszeretettel tárgyalja. Így járt el Verseghy is.

Horatius hatása tehát az egész munka alap gondolatában, céljában, a költészet eszközeinek megítélésében nyilvánul. Későbbi munkájában, az Analyticában, inkább egyes gondolatokat találunk

¹ Munk szerint (i. m. i. l.) valószínűleg azért, mert a dráma terén az újabb törekvések nem vittak ki olyan határozott győzelmet az archaicus költők fölött, hogy a régi írók műveit leszoríthatták volna a színpadról.

² Mi a' Poézis? 46 l.

³ i. m. II. 205.

Horatiusból, itt bár alkalmazza a római költő egyes mondásait is, a levél szelleme az inkább, a mi rá hatott.

Ez a hatás első sorban egy nagy tévedését magyarázza meg Verseghynek. Azt írja Horatius (i. m. 263):

Non quivis videt inmodulata poemata iudex

azaz, a mint még Verseghy helyesen gondolja, támadja azokat a költőket, a kik nem ügyelnek a szótagok hosszúságára és rövidségére, a kik tehát nem törődnek a rhythmussal. Azonban Verseghy nem ismervén, a magyaros verselés természetét, azt gondolja hogy azok a költők, kik nem szedik görög-latin mértékre verseiket, a szótagok egyenlő számában és a rímben találják a rhythmust.¹ Természetesen ő, a ki már Sulzer munkájában megtalálta a rím hibáztatását,² még művészi hallásától és aesthetikai fölfogásától támogatva³ nem lehetett megelégedve avval a rhythmussal, a mit a 12 szótagú, csak végső szótagjaikkal összecsengő vessorok adnak, kárhoztatta a magyar verselést, első sorban a rímes verselést. Hogy miért első sorban a rímet, mért nem inkább a rhythmustalanságot, annak egyszerű pszichológiai oka van: Verseghy, nem lévén fogalma a magyaros ütemekről, csak a rímben kereshette a rhythmust, és mert nem talált benne, azért fordult hevesen ellene, nehogy a rímes verselés háttérbe találja szorítani az antik classicus verselést, melyet a görögök és Horatius olyan tökéletességre fejlesztettek.⁴

Ráillik Verseghyre ebben a tekintetben Berzsenyi mondása (Döbrentei Gáborhoz)

Igy a' 'Tudósok' tarka serge is
Bizarr agyakkal rakva, tömve van.
Az egyik a' 'szent régiség' barátja,
S utálja mind azt a' mi új s nem ó:
A' 'Himfy' verse néki konyhadal,
Akárki mit mond, mert cadentiás.

Megtámadja tehát a rímes verselést, mert elhanyagolják érte a metrumot. De a metrumot gyakran elhanyagolták a római költők is, ő ellenük írja Horatius epistulájának 263—268 sorait.

¹ A mint például, hogy a legjellemzőbbet idézzem, rímes verseiben Berzsenyi sem volt egyébre tekintettel.

² Sulzer i. m. Reim című szövege alatt IV. 80—86b hasábjai.

³ A szép az egység a sokaságban.

⁴ Később, Analyticájában (III. 155 §.) sokkal helyesebb nézeteket vall. Bár a magyaros verseléssel még mindig nem tud megbarátkozni, már elismeri, zenei alapon, hogy a római-görög metrumok nem illelnek a magyar vers muzsikájához, ezért az éneklésre szánt dalokban a mértékes rímes verseket ajánlja (684 lap). A »Mi a' Poézis« megjelenése előtt is másként gondolkozott. 1791-ben megjelent munkájában »Rövid értekezések a' Muzsikáról« nem a rím, hanem a rhythmustalanság, a caesura meg nem tartása ellen kel ki: »... a cadentiás verseknek ellensége nem vagyok.« (XIII. lap.)

A római aestheticus dicsően visszaverte a rossz metricusok támadásait. Verseghy tehát egyszerűen, idézőjelbe téve, lefordítja mestere szavait értekezésének 47. lapján.

Sőt még fallaciával is él. Horatius kijelenti, hogy vannak kisebb hibák, a miket szívesen megbocsáthatni a költőnek, ha nincsenek nagy számmal. Verseghy ezt a kijelentését,¹ szándékosan-e, öntudatlanul-e szintén fölhozza a rímek ellen, azt magyarázván ki e sorokból, hogy Horatius a latin versekben véletlenül előkerülő rímekre czéloz. (20 l.)

De Horatiusnak egyéb mondásait is szívesen átalakítja, hogy a hangegyeztetők ellen érvet kovácsoljon. Az *Ars poetica* megtámadja azokat a költőket, a kik »csupa ragyogásnak okáért egy-két skárlát fótocskát« (purpureus pannus) ragasztanak fontos és nagyokat ígérő kezdetre.² Verseghy szemében ezek a skárlát fótocskák — a rímek,³ s az a rossz poéta, kin csodálkozva nevetünk, ha egyszer-kétszer jót talál mondani — a hangegyeztető költő.⁴

Verseghy azonban azt is észreveszi, hogy így a régi magyar költőket is hibáztatnia kell, mert azok is »cadentiás« verseket írtak. Hogy elmélete megállhasson és a régiektől még se kelljen minden dicsőséget megtagadnia, ismét Horatiushoz fordul. A mint Horatius bevallja, hogy azelőtt csodálták Plautusnak rossz mértékre vett verseit (270—272.), de hozzáteszi, hogy az ő idejében finomodott az érzékük, már tudnak különbséget tenni a parasztos és finom beszéd között (272—273), a nyelv pallérozódásával már pontosan kell ujjukkal és fülükkel mérni a verset (274): úgy Verseghy is elismeri, hogy a régiek hangegyeztetők voltak, de menti avval, hogy nem volt nyelvük olyan művelt, hogy jobb útra térhettek volna. Most azonban, mint már előbb is mondotta az Egynehány előjegyzésekben, eleinte részben, majd teljesen el kell hagyniuk a hangegyeztetést (47—48. l.), mert az csak a tompább hallású embereket gyönyörködteti (30. l.). Ez az utóbbi mondás mintha azt mutatná, hogy ebben a pontban még az »Odi profanum vulgus« elvét is elfogadta a költőtől, pedig ez ugyancsak nem egyezett fölfogásával. legalább verseiben elég pórias szóval találkozunk.

A mi Horatiusnak Plautus, az neki Gyöngyösi: a régiségnek ünnepelt, de már ósdi költője. Több tisztelettel és méltányolással szól róla, mint Horatius a legtehetségesebb római vígjátékirőről, de a 29—31. lapokon szintúgy hibáztatja a rhythmisták bálványát, ha annyira nem is megy buzgóságában mint Rájnis, a ki már át is alakítja hexameterekké Gyöngyösi 12 szótagú rímes sorait.⁵ A régi költők hibáztatásában annál inkább megegyezik Kazinczyval,

¹ I. m. 347—353 sor.

² u. ott 14—16 sor.

³ Mi a Poézis? 34 lap.

⁴ *Ars poetica* 358. Mi a Poézis 20. és 34. lapon.

⁵ A' magyar Hekikonra vezérlő Kalaúz. Előljáró-beszéd.

Mindakettőjüknek Horatius volt a mestere. Beöthy szerint¹ a Carmen Saliarét és Andronicust Horatius sem kiméli; Kazinczytól is bőven kijut Tinódi ihlettelen, rest és siket versének, melyet Szikszó borától fülve dudola. Gyöngyösinek csak könnyűségét dicséri.

De az »inurbanitas« nemcsak a verselésben nyilatkozhatik, hanem a kifejezésekben is, abban a módban, a melyen a költők gondolataikat, érzelmeiket kifejezik, mondja Horatius következetesen elvéhez, azon követeléshez, melyet czélul tűzött ki a költemények elé az *Ars poetica* 99—102. soraiban: »Nem köll azzal megelégedni, hogy a' Költemények szépek. Édesgetőknek is kell nékiek lenni, hogy a' Hallgató' szívét szándékaik szerint megillessék.«² Verseghy elfogadja ezt a czélt, sőt elmékedésébe majdnem szóról szóra beleiktatja Horatius mondását, mikor A' Poézis' Eszközeiről ír »a' Poéta a' Költéssel tárgyának édesgető 's érzékeny erőt adgyon . . . mely a' Hallgatót hasonló hathatósággal, mint ötet, megillessé, meglepje, elragadgya.«³

A kényes ízlésű Horatius azután az elméletről gyakorlatra tér át s így folytatja: Még a faunusoknak sem szabad tisztátalanságokat és gorombaságokat dörögni. Az e fajta szólások csak a köznépek tetszenek s elfordulnak tőle a senatorok, lovagok és a gazdagok (244—250). Verseghy elfogadja mestere gyakorlati utasításait, eltanulja Horatiustól a megvető hangot is, de kiterjeszti egyszersmind a vétek körét és általánosít. Egy egész felekezet van szerinte »a' mostani Magyar Írók között, . . . mely a Poézisnek előmenetelét . . . fölöttébb akadályoztatja . . . azokból áll, kik az előadandó tárgyaknak választásában, hihető azért, mivel a' Poézis tzéllját nem ösmérik, olly sükertelenek, hogy többnyire tsak a' legalábbvaló történeteknek a' leptses elmeftuttatásoknak, a' legszárazabb állapotoknak és a legsajtalanabb tréfáknak, hiú, vizenyős, érzéketlen, és minden nemes tzél nélkül való előadásában foglalatoskodnak.« (46 l.).⁴

Ime egy példa, hogy Verseghy kése néha mélyebben kutat, mint mesteréé. A köznapiságot, az alacsonyyságot már nemcsak a kifejezésekben, hanem a tartalomban is észre veszi. Mestere csak azt követeli

Non satis est pulchra poemata esse; dulcia sunt⁵

Verseghy többet kíván: már a tárgyat úgy válaszszá meg a költő, hogy aesthetikai és morális érzésünk ne lázadjon föl ellene. De arra is figyelmezteti a poétákat, hogy a tartalom és forma között

¹ I. m. 26, 27 lap.

² Verseghy fordításában idézem e három sort, hogy annál jobban kitűnjék a nagy egyezés, másrészt, mert jellemző a fordítása.

³ I. m. 6. lap.

⁴ Az u. n. magyaros iskola tagjaira céloz. Van azonkívül egy másik, a Poézis emelkedésére káros felekezet: ez természetesen a hangegyeztetőké!

⁵ 99. sor.

szoros az összefüggés, a nyelvnek a gondolatokhoz kell alkalmazkodniok. Különösen az »Algyás Panaszok«-ra kell vigyázni, melyeknek hathatós erejét minden bizonynyal fogytig lerontaná az a *disharmonia*, mely a' fönheázó vagy piperés kifejezések és a mély hangú belső indulatok és szomorú érzések között találatna.¹ A gondolat megint Horatiusé, a ki a tragoediáról mondja ugyanezt »a' szomorú játék is sokszor polgári beszédekbe foglallya panaszait. Telephus és Peleus, számkivetve és a szegénységtől lenyomva lévén mind a' kettő, félre töszik a' pompás piperéket, és a' magosan dagadozó szavakat, ha panasszaik által a' Nézők' szíveit meg akarják érdeklenni« (95—98).²

De a költői előadással csinján kell bánni, mondja azután Verseghy: ³ a magában erőtelen tárgyat a költés édesgető erőre emelheti, viszont ha a tárgy bővelkedik édesgető erőben, az ilyen költői előadás hatását teljesen leronthatja.⁴ Azért azt ajánlja az íróknak, hogy hallgassanak Horatius szavára, iparkodjanak a ragyogó és költeményes beszédektől tartózkodni, törekedjenek »olly beszédet alkotni, mellyről kiki elhithetné magával, hogy hasonlót könnyű fáradtsággal szerezhetne.« (240—241.)

Még egy gondolata van Horatiusnak, mely termékenyítőleg hatott Verseghy képzeletére. A pisei levél 309, 312—316 sorai így hangzanak:

Scribendi recte saperest et principium et fons,
Qui didicit, patriae quid debeat et quid amicis,
Quo sit amore parens, quo frater amandus et hospes,
Quod sit conscripti, quod iudicis officium, quae
Partes in bellum missi ducis: ille profecto
Reddere personae scit convenientia cuique.

Az első sorban kifejezett elvre támaszkodva megtagadja Verseghy a költői nevet azoktól, a kik »előítéléteket és tévedéseket« tanítanak, mivel a helyes írásnak első kútfeje a helyes gondolkodás s ők épen ennek vannak híjjával. A tételt azonban nem Horatius szellemében fejt ki. A különböző egyének jellemeit Horatius szerint a költői hűség és valóságosság kedvéért kell a költőnek ismernie, tehát műve érdekében, hogy az igazságnak, mint az aesthetikai tetszés egyik fő követelésének, eleget tegyen. Verseghy, okos gondolatokkal és tévedésekkel vegyes tanításában, egészen más szempontból követeli, hogy az írók tanulmányozzák a kor és foglalkozás szerint különféle embereit a társadalomnak. A platon aestheticára emlékeztet az indoklása: A művészet célja a megindítás, az élvezők szívére, lelkére hatást kell gyakorolnia — eddig a termé-

¹ I. m. 9. lap.

² Verseghy fordítása szerint, I. m. 55 l.

³ I. m. 38 l.

⁴ Ez az állítás nemcsak mint aesthetikai elv nem állja meg helyét, de ellentétben van a föntebb követelt összhanggal.

keny gondolat, melyből az egész modern socialis alapon fölépült aesthetica kifejlődött — de ez a megindítás Verseghy szerint nem marad meg a pusztá megilletésnél, hanem — itt a nagy tévedés — praktikus következményeinek is kell lennie, cselekvésre, tetterre kell buzdítania az olvasót. »A' katonában« például »a' nemes hajlandóságokat, az indulatokat és kivált a' halhatatlan névre, és bajnoki dütsősségre való vágyakodást köll benne olly tűzbe hozni, melly őtet arra bírja, hogy az ellenséggel vitézi módra megütközzön.«¹ Ime Plato gondolata, hogy a költemények közül legmagasabb fokon a harczy dalok állanak!

Igy alakult át a római mester elméleti követelése magyar tanítványánál praktikus, ethicaí czélzattá.

A másik műve Verseghynek, a melyre Horatius tanító célú levelei és satirái hatottak, első sorban a pisei levél, az *Analytica*. E munkánál azonban nem beszélhetünk tulajdonképen Horatius hatásáról, mert az *Analytica* nem eredeti munka. Sulzer többször említett német aestheticáján és művészettanán alapszik, a melynek betűrendben közölt cikkelyei közül a poeticára tartozókat latinra fordította s ahol pszichologiai alapvetésre volt szükség, ott kiegészítette Baumgarten »Aestheticá«-jából vagy magyar tanítványának Szerdahelyinek művéből² vett fejtegetésekkel. A fordításon kívül nincs egyéb érdeme, mint hogy rendszeres poeticát alkotott Sulzer lexicális művéből, egységbe fűzte, a mi Sulzer négy kötetében különböző czímszók alatt szét volt szórva. Természetesen átvette Sulzerből a Horatiusra épített következtetéseket is, de evvel, épen mert nem közvetlenül hivatkozik és támaszkodik Horatiusra, jelenleg nem célunk foglalkozni.

Egymás mellé állítottuk a két író, hogy kitűnjék az a hatás, melyet a magyar költő mesterétől vett. Látjuk azt a szellemi közöséget, mely kettejük között megvolt, azokat az érintkező pontokat, melyben a két lélek találkozott. Mert, mint a korán elhunyt francia tudós, Guyau mondja,³ minden lángezü ember alkot egy socialis társaságot, mely őt túléli. Ennek a társaságnak tagjai a genie utánczói és új életre keltői, a kik beleélik magukat az ő eszméibe, érzéseibe, indulataiba, szellemébe. Abban a socialis társaságban, melyet Horatius szelleme fűzött össze, Rómától több mint ezer kilométernyi távolságban, Horatius halála után majd kétezer esztendővel, tiszteletre méltó hely illeti meg a mi írónkat is, Verseghy Ferenczet.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ I. m. 44 l.

² Teljes czíme: *Aesthetica, sive doctrina boni gustus, ex Philosophia pulcri deducta in scientias et artes amoeniores auctore Georgii Szerdahely Budae, Typis regiae Universitatis, 1778. 2 kötet.*

³ M. Guyau, *L'art au point de vue sociologique*, 4. kiadás, Felix Alcan, Paris. 30—45 lap.

ADATTÁR.

ADATOK PÁPAI PÁRIZ FERENCZ ÉLETÉHEZ.

(Második, befejező közlemény.)

17.

1715. jul. 13. Páriz levele gr. Teleki Sándorhoz.

Méltóságos gróf ur, nékem bizodalmas uram.

Kegyelmed levelét alázatosan vöttem, szintén akkor, mikor Besenyei uramat hivattam, hogy levelemet és fiam levelét, mely post sex mensium moram érkezett akkor, elküldje Kegyelmedhez. Az száz aranyat kezemben elhozták rész szerént aranyul, rész szerént ezüst pénzül az ur Josika Imre uram ő nagysága parancsolatjából, ez lévén ő nagyságának parancsolatja, hogy immediata nekem hozzák és én küldjem fel; de én immár, noha az Kegyelmed intézési én tőlem titokba vannak, azt nem disputalom, hanem Kegyelmed parancsolatjára mindjárt kézben adom, annál inkább, a mint Kegyelmed, méltóságos ur, írja, mivel ez az curator urak akaratja, melyet nekem is tudnom kellene. Fiam írja, hogy Kegyelmed Uram valami supplementumot praetendal az méltóságos akkori deputatiotul Beszterczérül adatott 100 aranyra, melyet én nem értek, nem tudom mi dolog.

Én tudom, hogy jámbor szolgálatomért az collegium nekem adós, azt is látom, hogy Kegyelmed Uram mind hozzám idegen, annál inkább az meg nem fizetésre, minthogy uri módja vagyon benne, ingeniosus, de mutat Isten arra is utat, ha egyik bevágódik is. Az kölcsön adott pénzem dolgának jó útjában akadtam, Istennek hálá, azt nem kérem, mivel Istent félem, ha akkor kitanolhattam volna, nem említettem volna. Méltóságos gubernator ő excellentiája mondja, hogy a mi curatorunk, ki, nem akarva mondani, ő excellentiájának azt mondotta, hogy az enyedi professorok olyan telhetetlenek mint a Romano Catholicusoknál az Jesuiták. Azt tudom, hogy nem tölti senki: sem professornak, sem praeceptornak, sem alumnusnak rend szerént való fizetése nincsen. Lakó házamnál egy szeget az pusztaságban Besenyei uram nem épít, soha arra időt nem vehet. Az tiszteletes collegáim mint telnek, magok tudják.

Fiam írja, hogy nagy rövidségre lett azt kívánt leveleknek fel

nem menése. Én irtam, küldésekre nem bizattam, ők is sok haszontalan járás miatt nem készíthetik magokat. Fiat Domini voluntas. Ajánlom, méltóságos ur magamat és egy közjóra készülő második fiamat Kegyelmed uri grátiájában, Kegyelmedet méltóságos házával együtt hogy sok időkre virágozzék, Isten erős óltalmában.

N. Enyed 13. Julii 1715.

Kegyelmednek, Méltóságos Ur

alázatos szolgája
Pápai Ferencz.

P. S. Az Kegyelmed parancsolatjára ez collegiumban bejött új ember, félt, hogy fel ne fordítson bennünket, mivel ez Stainville ő excellentiája Regimenének patere volt, az mostan itt quartélyozó vicecolonellussal ez helyben quartélyozott, minden nap misét celebralt, az gyermek is ismeri az városban, lehetetlen, ki nem tudódni: eddig latealt, de ha megtudják, egyáltalyában fegyverrel is kiveszik, nagy collisionkra és magának, ha igazán desertor monachus, melyet Isten tud, nagy veszedelmére. Jobb lőtt volna, a mint mondja, hogy ő Debreczenben igyekezett, utjában előbocsátani.

Külsőim: Illustrissimo domino Alexandro S. R. I. Comiti Teleki de Szék (cum plenius meritarum dignitatum titulis) domino, domino fautori ac patrono mihi colendissimo.

Teleki jegyzete a levél hátsó lapján. A Pater dolgában s egyebekről irt igen illetlen levél.

(Teleki levéltár 2337. sz. a)

18.

1715. jul. 26. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos Gróf ur, nekem nagy jó uram.

Minemű nagy veszedelemben forog tegnaptul fogva mind magunk, mind az ifjuság dolga az collegiumban, kelleték Kegyelmednek megjelentem, mivel T. collegáim ő kegyelmek még tegnap elmentek Szebenben az urhoz, hogy megbeszéljék és tanácsot kérjenek, mit csináljunk. Mi ez embernek itt létét megjelentettük volt már egy hete T. püspök uramnak, ő kegyelme pedig az urnak, az ur több uraknak és igen csudálták s nehezítették ide tétetését, holott itt az vicecolonellusnál fungálván az nyáron, itt minden esmerte, mind miles mind vársi, kikkel sokszor vendégeskedett; miolta itt vagyon is nem rejtette magát, igen bátran járt kamarákról kamarákra, udvarra, gyermekekkel esmerkedett etc. Szebenből azért sub rosa professor T. Zilahi uram által parancsoltatott, hogy valamint innen iktassuk el mindjárt, de ő teljességgel nem akart cedálni, adván okát, hogy Kegyelmed ígérte, hogy itt manuteneálja, semmit ne féljen, ő pedig Kegyelmed segítségével akart menni Debreczembe, de Kegyelmed ide parancsolta jöni, ő azt mondotta. Quid fit? Die 24. praesentis reggel, 8 órakor ide érkezik az vicecolonellushoz az mikházi barát, ki a mint mondja esperestnél is volt, ott kereste, onnan igazított Kegyelmedhez, ott is kereste és kérte elő, onnan, a mint mondja,

Kegyelmedtől igazíttatott ide, hogy azt mi collegiumunktól kérje elő, mivel bizonyosan itt vagyon. Ugy ment ő Kegyelmetől az generalis commendans ő excellentiájához, onnan micsoda instructioval, ide az vicecolonellushoz szeredán. Az az ember kitenkintvén az ablakon, minthogy felházban volt, honnan recta az vicecolonellus szállásra látott, meglátja az barátot és megesmeri, ki legyen és ottan consternalodik, elhívén bizonyosan, hogy őtet keresi. Azért ő fogja magát és az collegium kertin által a szőlők felé, már estve lévén elszökik. Az nap hallgattak az barátok, az tövissi superiort is ide hozván magával és az vármegye fő biráját Szalánczi uramat, hanem 25. praesentis tegnap hozzám küldi az vicecolonellus reggel az Furierjét, ezt izenvén, hogy nagy dolga vagyon velünk, azért mi professorok és három első deák oda menjünk, hogy aperiálja, ott vagyon az főbíró uram, az vármegye notariususa és az város hadnagya. Köblös uram. T. collegáim szintén kísértáltak volt a mezőre, izeném, hogy haza hívatom ő kegyelmeket és elmegyünk. Minthogy pedig ebben késedelem lött, az alatt ide jöttek hozzám mind az tövissi, mind az mikházi pater és mindjárt abrupte kívánják, hogy az apostata barátot hozassam ide elejekben, mert egyátalyában az collegiumban vagyon, mivel ma is látták. Mondám: én nem sitalhatom, ha szinte akarnám is, mivel ő kegyelmét az utszán járván, az ablakról megesmerte és innen kiszökött. Mondja, hogy ez nem lehet igaz, mert reggel is látták, Calvinista magyar mondotta neki, de ez nem mehetett volna el, mert az város körül tegnaptól fogva mind vigyázó custodia volt egész éjjel. Mindeddig csak azon litigalunk. Mi azt mondjuk, hogy elszökött és igazán mondjunk, életünket kötjük belé, ha itt találta; ők nem hiszik, hanem erősen instálnak s parancsolják, hogy sitaljuk; ha elszökött, tudnunk kell, hova lött, mivel curatorunk parancsolta, hogy jól reá vigyázzunk. Mindezekre felelünk, de nincsen haszna, minden órán ordre szerént militaris executióval és collegiumunk elvesztésével, az jószágnak is felpreädaltásával fenyeget az vicecolonellus. Ez után foetidusok leszünk előtök. Félek, hogy még t. collegáim valami válasszal érkeznek, addig feladnak rajtunk, éjjel nappal custodiat tart az collegium előtt és szüntelen fenyegetéssel mortifical. Ez tűz annál keser, vesebb, hogy magunkétól támadott reánk. T. collegáim úgy mentenek, hogy Szebenből az méltóságos generalis commendanshoz is elmenjenek a hol találják. Ajánlom ezzel Isten erős oltalmába, méltóságos ur, Kegyelmedet. Kegyelmednek, méltóságos ur.

N. Enyed d. 26. Julii. reggel, anno 1715.

alázatos igen szomoru szolgája
Pápai Ferencz. m. p.

Külczim: Méltóságos gróf urnak, Széki Teleki Sándor uramnak (cum pleno meritarum dignitatum titulo) nagy jó uramnak, fautoromnak ő kegyelmének alázatosan irám.

Más kézzel: Az Páterről szól.

(Teleki levéltár 2338. sz. a.)

19.

1716. jan. 17. Páriz levele gr. Teleki Sándorhoz.

Méltóságos gróf uram, bizodalmas jó uram, fautorom.

Kegyelmed nekem küldött levelére választ akkor nem teheték nehéz nyavalyám miá, melyről, méltóságos ur, Kegyelmedet alázatosan követem. Az én fiam sub dato 1. Septembris Londinumból az méltóságos regium gubernium adta 100 aranyról, az melyet nálam lenni tud, mert az elmúlt nyáron megirtam volt kétszer is, azt írja, hogy mivel ez tavaszon mihelt az tengeren való hajókázás bátorságos leszén, Angliából kijő, Isten azt adván, Hála felé: azért Imre fiamtól azon aranyokat eleibe elküldjem, melyet is kell cselekednem, mivel ugy tudom, az méltóságos gubernator az aránt, ő excellentiája számot kér tőlem. Az fiamat Imrét májusig, ha élek, Hollandiáig való viaticummal elkészitem, ha az Kegyelmed gratiaja is az aránt méltóságos ur, Bandival együtt accedal, mivel Ferencz fiam primario ő számokra munkálódott annyit az leidai beneficiumnak szerzésében. Kérem is igen alázatosan, méltóságos ur, Kegyelmedet, nem nézván az én méltatlanságomat, tekintsen uri graciosus favoraval ez második fiamra is, ki akar ecclesiai akar scholai szolgálatra, melyre Isten utat mutat jövőendőben, minden jónak itéleti szerént alkalmas leszén sokak felett, a mint eddig is szép hasznos jeleit adta. Ajánlom, méltóságos ur, Kegyelmedet és egész uri házát Isten erős oltalmában, Isten ez uj esztendőnek folyásában minden jó áldásokkal látogassa, méltóságos ur, Kegyelmedet és életét többekkel is virágzó állapotban szaporítsa.

N. Enyed 17. Januarii 1716.

Kegyelmednek, méltóságos ur,

alázatos szolgája
Pápai Ferencz.

(Külczim nélkül. Telekilevéltár 2339. sz. a.)

20.

1716. febr. 2. A nagy-enyedi tanulóifjuság panaszirata az erdélyi ref. egyházi tanácshoz Páriz és két tanártársa ellen.

Ide alább subscribált nemes reformatum Bethlen collegium curatorii előtt most recenter ez ide alább specificalando punctumok szerint töttenek panaszt a collegium részéről azon nemes collegium juratusi sub ea spe, hogy azokat a méltóságos supremum consistoriummal orvosoltassuk, oly cautio alatt penig, hogy ők is azért ne persequaltassanak a professoroktól ő kegyelmeiktől.

Elsőben azért panaszoznak Pápai uramra.¹

¹ E szöveggel párhuzamosan áll a panaszpontoknak más kéztől származó következő fogalmazása:

1-ma. A' fellyeb való esztendőkbén Marcus Averius Boxhornius nevű auctor politiáját minden fructificatio nélkül két ízben tanítá ő kegyelme, a' közelebb való két esztendőben peniglen öreg s erőtelensége miatt egynéhány

Quaerela 1-ma. Sok esztendőktől fogva az politica tanítással, ugy most is idem, quod alias, uno verbo azt mondhatják inkább ő kegyelme felől, hogy két esztendők elfolyása alatt, nem szolgált semmit mert az vénségtől s erőtlenségtől nem szolgálhatott, egy néhány órák felett egy egy esztendő alatt nem is tanítván ő kegyelme.

2-do. Keservesen panasznak, hogy nem sufferalhatják az ő kegyelme keménységeit s kemény szavait, mely szók az becsületben élő ifjaknak előtte az kicsapással aequiparaltatik, mely nehézségek privatus respectu-sokból származik, ugy mint az mostan benn lévő togatus fia minden napi delatiojából és ha ki in iudicio az Pápai uram votuma szerint nem

órák felett nem tanithata, sőt azok alatt semmit sem használt. Azért igen szomoruan vagyunk, hogy soha Phisicca demonstratiót spherán vagy magneszen nem láttunk, sőt a mi nagyobb 90 togatus deákok között alig vadnak nyolczan, kik ő kegyelmétől ezt is hallották volna: Quid est Phisica?

2. Bizonyára keservesen említettük méltóságos gr. ur Széki Teleki Sándor curátor urunknak ilyen véggel, hogy a méltóságos supremum consistorium által orvosoltassa e' második panaszunkban írt privatus respectustól származott ő kegyelme mostoha atyai keménységét, mivel ha az ő kegyelme togatus fia némelyekre ok nélkül megnehezített s-deferalt, ha in iudicio ő kegyelme votuma szerint nem prononciáltunk és az statuta szerint praetendaltuk az ifjuság igazgatását, ha curátor urainkat, nevezetesen méltóságos grof Széki Teleki Sándor urunkat szükségseink orvoslásáért látogattuk s-udvarlottuk és idvezült Enyedi Isván uram árváihoz bene addictusok közülünk voltak: az ilyen közül némelyikünk ő kegyelmétől mind külső mind belsőképen rutul becsületlenített s gyaláztatott, némelyikünk minden beneficiumtól priváltatott és a collégiumból minden törvény nélkül elimináltatott. Exemplum habemus.

3. E panaszunkban specificált ifjak mellett instáló jurátusunk nem csak kemény választ vött, sőt az instantiáért fenyegetést, hasonlóképen az ifjak is; egyik kik közül a törvénytelen fenyegetéstől megijedvén, studiumát félben hadta s-elszökött: ugy Gyujtó Ferencz nevű academiakra czélozó ifju a praeceptorianak esztendő előtt való elvételeért szégyenletiben a collegiumból elmene.

4. Gyakron az ő kegyelmének nem tettő vótizátiókért tempore iudicii elvettük a kemény pirogatást.

5. A' collegium statutuma így sonál: Cura aedificiorum et cubiculorum dispensatio penes officiales esto: mégis ez ellen rectorágában azt ő kegyelme maga kezén folytatta s-ez után is látjuk, mikor változások esnek, bosszuszágunkra folytatni akarja.

6. A' classica praeceptorior osztásában való általhágasért és privatus discipulus nem adásért eleitől fogva sok érdemes legények szomorkodtak s-ma is szomorkodnak sokan collegiumunkban, sőt szégyenletekben tudatlanul kényszerítettek s kényszerítettek elmenni magok gyaláztatjával és a jóra czélozó szándékot félben szakasztani.

7. A bibliothecának elvétele, a könyveknek a belső boltban való szorítása s-porban való heverése mind a collégiumnak, mind a reformata religiónak megsirathatatlan kárára vagyon és a méltóságos supremum ref. consistorium egynehányszori dispositiójával, curátorok ő nagysága s-ő kegyelmek admotiójával nem gondolván, maga nem kellő ususára tartja.

8. Ez említett példán kívül több jelekből is manifestissime észre vöttük a collegium jussának s-collegiumnak contentussával való nagy favorát ő kegyelmének Enyed városhoz ilyen dologban ex gratia: mint t. Pápai uram, mind Enyed városa erősen munkálódják ezt: a collegiumnak ne legyen külső tisztartója (így) és számtartója, hanem legyen enyedi (innen következett gyakorta sok dézmás szőlőknek s-földeknek megnevezettése, mint ilyenekre a közeleb esztendőkből lévő becsületes udvarbírák akadtak), melyet ha ő kegyelmek meg-

¹ Így, »admonitio« helyett.

votizál; ha ki az statuta szerint praetendálja az ifjuság igazgatását; az ki az curatorokat, hozván ugy az alkotmány, látogatja (féltvén őket panaszolástól), kivált pedig Teleki Sándort edgyikünket; (így!) az kik miatt az ifjuságot az curatorjok ellen való panaszra nem inducalhatja Pápai uram; az kik az néhai professor Enyedi uram felől jó emlékezettel vadnak, Enyedi uram árva házához s-fiaihoz bene addictusok: az ilyenek s-az ilyen okokból denigratusok.

3-tio. Lamentálnak, hogy recenter is megharagudván ő kegyelme némely ifjakra, kicsapatással infallibiliter s-kemény állatással fenyegetvén őket, instantiajokra az jurata domus felküldvén ő kegyelméhez,

nyernének, félő nekünk örökös fiaknak ezt re mondják idő mulva: Veteres mi-grate coloni. A' mely becsületes deák pedig az alamisnában adott bort bé akart hozni, (melyet bé is hozott), helyes és törvényes uton módon volt, mindazáltal keserves pironkodást szenvedett mind a két részről, mint e punctumban a leirt historiának tenora tartja, sőt fenyegettetett váraasi uraiméktől a bornak kivágattasával. Továbbá a kik a collegiumnak nagy ellenségei, mint említett bennünket akasztó fára itilő Károlyi Sámuel nevű assessor és a kik a collegiumban tanuló ifjaknak valami injuriát cselekesznek, azok kedves emberei ő kegyelmének.

9. Ezért lamentálja erősen a juvenus a theologica professiora eleitől fogva rendelt s-usuált legalkalmatosb 9 orakat, mert a mostani theologica professiora rendelt reggeli 6 orák téiben nem alkalmatosok cartara hogy valamit rápiálhasson, különben is azok a nemes orák gyakrabban vácálnak

10. Köblös János uram alumnust tarthatna a collegiumban, de privatus respectusért t. Pápai uram sok ministeriumra czélozó jó igyekezetű szegény legényeknek praejudiciumára a collegiumban alumnian tartja.

Nyilván vagon, hogy ő kegyélme itthon létében a tanításra rendelt óráit el nem mulatja, hanem azokon serényen tanít: de még a philosophiához szokatlan és ha nem admonialtatik (így!) hogy a külső dolgokon való kapást letévén, serényebben tanulásnak incumbáljon, perfecte mikor tanithatja, nem tudjuk; ha pedig admonealtatik, jó reménységünk vagon ő kegyelme felől.

Tanítása ő kegyelmének mind szorgalmatos, mind pedig gyümölcsös; de ha kikre t. Pápai uram megneheztel, azok t. Szigeti uramtól nem manuteneáltatnak, sőt Pápai uram kedvéért t. Szigeti uram is szomorgatni kész.

Ezen panaszinkkal folyamodunk igen alázatosan a méltóságos ref. consistorium eleiben és instalunk, édes atyáiképen orvosolni méltóztassék, mely Isten dicsősége mellett buzgó nagy indulatjáért nagyságtoknak s kegyelmeteknek, Istenünkhöz botani (így!) * könyörgésünket éjjel-nappal meg nem szününk.

Irtuk jó lelki ismerettel a N. enyedi collegiumban anno 1716 die 10 Martii. Nagyságtoknak s kegyelmeteknek mindenekben hűséges alázatos kész szolgálai:

Bibarczfalvi László, m. p.

collegium seniora.

Bodoki Mihály, m. p.

coll. contrascribája.

Johannes Csekelaki, m. p.

coll. observator.

Bodoki Samuel, m. p.

coll. óbserv.

Vásárhelyi Ferencz, m. p.

coll. observ.

(Teleki levéltár 2359. sz. a.)

* »Bocsátani« helyett.

kezeskedett az jurata domus és obligalta magát érettek, ilyen formában, hogy az statuta szerint való büntetést, ha judicialiter convicalodnának, suffe-ralják, csak minekelőtte az statuta szerint dolgok el nem igazodnék, csapattással eliminatiojuk ne légyen, de az juratusok ellenkező kemény választ obtineálván, az perlendő ifjak is tartván az törvénytelen erőszaktól, elszöktek s tanulásokat félben szakasztották; több ilyen forma példa is esett, sőt nagy kárával az ecclesiának, academiára szándékozó ifju is, úgy mint Gyujto nevű, kénytelenített sok szomorgatása miatt jó elméjét változtatni s a collegiumot elhadni.

4-to. Lamentálnak az officialisok s-juratusok, hogy in judicio et tempore votizationis is gyakorta ottan az ő kegyelmének nem tetcző votizatióért kemény pirongatással illetnek ő kegyelmétől.

5. Lamentálnak, hogy az statuta tenora ellen ő kegyelme az cubiculumoknak osztását, abban való dispensatitot kivette ex suis privatatibus az officialisoknak, a seniornak s-contrascribanak kezekből és az elmúlt őszig való rectorágában maga kezén folytatta Pápai uram.

6-to. Hasonlóképpen nem respectálván ő kegyelme mint pedagogiarcha az oly ifjakban, kik absque causis ő kegyelme előtt notatusok voltak, az tudományt és az érdemet, az classica praeceptoría osztásában injuriose általhágta s-ugrotta ő kegyelme; privatus discipulusokat is tanítani s-fogadni nem hagyott és ő kegyelme sem adott, mely nélkül igen sovány minden ifjunak a konyhája.

7-mo. Az külső bibliothecáját az collegiumnak erőszakkal tartja ő kegyelme maga nem kellő ususára; az méltóságos supremum ref. consistorium egynehányszori dispositiójával s-curatoroktól való admonitiojival való nem gondolással, az collegium könyveiben minden nap nevedő megbecsülhetetlen sok kárral. Az collegium könyvei összehányva nagy része a földön rakásban az belső kis boltban szorítatván ő kegyelmétől, mely külső theca, mig néh. Enyedi uramnál volt, akkor ő kegyelme obtinealt kemény dispositiot Enyedi uramra ex condignis rationibus super restitutione az leirt méltóságos consistoriumtól, ő kegyelme pedig mihelly (így!) helyében szállott Enyedi uramnak, ellenkezőképen mingyárt magának manutenealta ő kegyelme.

8-vo. Urgentissime kívánják az principisták képében kötelességek szerint megjelentését, hogy vették ő kegyelmében manifestissime sok jelekből észre az collegium jussának s-collegiumnak contentusával való nagy favorát Enyed városához, oly dolgokban is, melyekben collisioja volt az collegiumnak passionate az várossal eleitől fogva, úgy hogy féltik az collegiumot nagyobb jussában való megháborítástól is az városiaktól, ha az consistorium s-curatorok praecautioval nem élnek ezen punctumban. Exempli gratia: Az őszszel egy deák bort vívén be egy edényben egy külső helyről Enyedre, mely bornak bévitele helyes és törvényes volt az szerint az régi Enyedi városával contráhalt conventio szerint, melyet cir. 35 esztendőekkel a mely időt t. püspökünk ő kegyelme jobban emlét, ez előtt az collegium akkori curatorí, nagy kárával ugyan az collegiumnak, mely szerint is az bor bévitelt eddig az ifjuság pactizalt (így!) és azon fenn leirt bor bevitelért az mostani város hadnagya Köblös

János uram ő kegyelme midőn indignálódott volna azon deákokra s-annak kemény szókat adott volna, ment a deák panaszra s-manutentiora professor Pápai uramhoz, mint professorához s egyersmind collegium rectorához, holott is a deák nagy amimadversiot szenvedett ő kegyelmétől, az városnak méltó, collegium jussa ellen való praetensióját allégálván ő kegyelme. Ezen Pápai uram favorának okát s-jelét mondják ilyen dolgokból, hogy ő kegyelme igen megörökségesedett ember Enyeden és az mely enyedi assessor legnagyobb ellensége az collegiumnak (ki azt teli torokkal mondotta az elein nagy anxietassában az collegiumnak: Azt akarnám, ugymond, hogy vagy hatot az eleiben a diákoknak ma az akasztó-fán látnék) legjobb jobb barátja s-gyakoribb embere az.

9-no. Nem alávaló, sött notabilis kárának lenni mondják az ifjuságnak ezt. Hogy az theologia professiora eleitől fogva rendelt s-usualt legalkalmatosb orákat Pápai uram magának vött s-tulajdonított, holott ő kegyelme is csak tanítás nélkül tölti el gyakrabban orájit. Mely órának urgenter solicitálja az ifjuság restitutóját in statum pristinum.

10. Lamentálnak, hogy az pénzes alumniát is, derék jószágos s-jobbágyos ifjaknak osztotta ő kegyelme az ministeriumra czéló (igy) s tanuló, megszűnnét jött, vagy igen jó, szegényebb subjectumoknak decessusokkal csak privatus respectusból és hogy ez után praecautioval éljen az méltóságos supremum consistorium ilyen ellen: ardentér kívánják.

Másodczor panaszkodnak Szilágyi uramra.

Látják azt, hogy azon scientiának professiojához s-tanításához, melyet ő kegyelme tanít, igen szokatlan, s-nyelve latínitassa is ő kegyelmének vastag s-durva, különben, mikor ő kegyelme Enyeden helyben van, az oráit nem igen negligálja ő kegyelme professio nélkül, tanításának pedig fructussa ezután mint leszen s-mint szokik ő kegyelme is az tanításhoz: azt az Isten tudja.

Harmadczor így szólnak, de panasznak is Szigethi ura(mra).

Tanítása ő kegyelmének mind gyakori, mind tudos, s-mind fogatos, úgy hogy az ő kegyelme tanítása s-abból épülése az ifjaknak dicsiretesen foly, de gyakorta statuta ellen szomorgatattván az ifjuság Pápai uramtól, midőn ő kegyelmétől manutentiot várnának, igen adhae-real a Pápai uram akaratjának mindenekben.

Irtuk ezeket igaz jó lelki ismerettel Szebemben. Ao 1716. 2. Febr.

Opinioja az subscribált személyeknek.

Citáltassanak az méltóságos supremum reformatum consistoriumtól azon ifjak és per depositionem juramenti az felyebb leirt paragraphusok szerint examináltassanak.

21.

1716. febr. 5. Páriz levele gróf Teleki Sándorhoz.

Méltóságos gróf uram, nekem bizodalmas jó uram.

Szintén 4. praesentis érkezik fiam levele hozzám Kegyelmednek szólóval együtt Londinumból, melyet ez alkalmatosságon kapván, el is küldöttem Kegyelmednek. Jó módja akadott Londinumban az Szebenben levélküldésre, mert amaz szebeni régi pictornak Jeremiasnak édes fia Tobias nevű Londinumban lakik, ki igen excellit in pictoria és gyakorta küld levelet Szebenben lakó testvér öcsének Jeremiásnak, kivel Kegyelmed, méltóságos ur, ha úgy tetszik, beszélhet.

E mellett jelenté Nádudvari uram, hogy az én replicamat sem az 80 forint elemosynáról, sem a Bereczkiné 50 forint adósságáról nem hitték el az deputatus bírák ő kegyelmének, holott én a Bereczkiné dolgában soha nem elegyedtem, sem contractusa, sem pénze nálam nincsen, hanem Havaselyi uram forgatta, melyről minemű hiteles recognitiót adott Havaselyi uram mostan Károlyváratt, az méltóságos urnak accludaltam párban. Én nem tudom, micsoda gonosz lelkű ember volt, a ki az aránt az méltóságos urnak engemet ily sinistre deferalt; bánom hogy az méltóságos ur effélével fárasztatik. Ajánlom Isten erős oltalmában Kegyelmedet és uri házát egészen.

N. Enyed 5. Febr. 1716.

Kegyelmednek, méltóságos ur,

alázatos szolgálja

Pápai Ferencz m. p.

(Külczim nélkül. Teleki levéltár 2340. sz. a.)

22.

1716. márcz. 16. Bibarczfalvi László levele Párizról gr. Teleki Sándorhoz.

Az Ur Isten a' méltóságos gróf urat a' maga anyaszentegyházának örömére uri szép házával edgyütt sokáig éltesse s virágoztassa, szívem szerént kívánom.

Keservesen és igen szomorán irom a méltóságos gróf urnak t. Pápai uram ő kegyelme ellenünk collegium officialisi és azon observatori ellen való mostoha és ugyan kegyetlen indulatját, kik Tompaházán a Karácson előtt edgy kevésse kötelességünk szerént a méltóságos gróf urat, mint collegiumunknak curátorát megudvarlottuk vala, mivel az akkori udvarlásunkért t. Pápai uram ő kegyelme in domo publica ilyen szókkal fenyeget vala meg: *Tudjátok meg, elfogtak titeket a Teleki Sándor házatól.* Annakelőtte is ugyan, de kiváltképen a Tompaházán való udvarlásunk után, mind igyekezett ő kegyelme minékünk ártani, hirünkben, nevünkben besteleníteni, t. Szilágyi és Szigeti uraimékat ellenünk támasztani és a collegiumból vagy edgy vagy más uton, módon kivetni, de minthogy collegium törvénye ellen semmit nem cselekedtünk, ebbéli szándékában ő kegyelme mindeddig is meggátódott. Most peniglen collegiumunkból mester híni s vinni szokott ecclesiák vocatioi

jövén bé, azok között az ő thordai ecclesiának vocatioja, ezen vocatiot ő kegyelme most nem úgy, mint másszor szokás volt, catalogus szerint az iffjúságnak offeráltat, melyet sokak örömet ámplectáltak volna, sőt indignálodván a Tompaházán velem collegium seniorával való udvarlásért Kovásznai Péter nevű becsületes assessorunkra is, elsőbben így offeráltat: *Kovásznai Péter menjen el, mert meg kell lenni*, másnak offerálni ő kegyelme nem engedi. De azon specificált becsületes iffju így excusálá magát: T. Uram, én még edgy kevésbé collegiumban akarok lakni a végre, hogy a' szent írást jövendőben hasznosabban tudjam az ecclesiakban hasogatni. De ezen szép excusatioja ő kegyelmének semmit nem fogván, elsőbben t. Pápai uram ő kegyelme maga ilyen szókkal veti ki a collegiumból: Vagy Ó Thordára megyen mesternek, vagy a collegiumnak minden beneficuma, ugymint alumniaja, czipója, discipulusi és locusa nélkül elleszen és a' collegiumból elmegyen. Ennekutánna convocáltatván t. Szilágyi és Szigeti uramékat t. Pápai uram, ő kegyelmek is nem manuténálák mint édes atyák, hanem collegium törvénye, officialisi és assessori nélkül ilyen sententiát pronuciálának: Kovásznai Péter vagy elleszen a' collegium beneficuma nélkül, vagy Ó Thordára megyen. Ezen sententiát ő kegyelmek én általam Kovásznai uramnak megizenének (így) és ő kegyelme mindgyarast megijedvén a törvén nélkül való eliminatioért, énnékem igen instála, hogy professor uraiméknak szollának, ilyen gyalázatosan ne vettetnék ki a collegiumból törvény nélkül, mivel ilyen szomoru casus a collegiumban soha nem esett. Én ezek után behivatattván professor uraiméktól, kötelességem szerint Kovásznai uram mellett ilyen szókat szóllék: *Tiszteletes uraim, a' collegium beneficiumától valakit megfosztani, a' collegiumból eliminálni, törvény szerint officialis és assessor uraimék suffragiumából szokatt véghez menni, azért Kegyelmeteknek a' publica domusba feljöni és ő kegyelmekkel is pronunciatlatni, mivel én exequalni a' Kegyelmetek sententiáját ő kegyelmek sententiája nélkül nem merem ilyen okokra nézve: Ha engemet Kovásznai uram, contrascriba uram és assessor uraimék ad reddendam rationem a' méltóságos supremum consistorium eleiben evocalnak, rosszszul járok*. Ezen szavaimért keményen megindulván s-megfenyegtven t. Pápai uram, felindítván ellenem t. Szigeti uramat is, már ő kegyelmektől fenyegettetem és félek, hogy mint Kovásznai uramat, avagy még gyalázatosabban, midőn már szinte elkészültem volna az Isten anyaszentegyházában való szolgálatra és a' collegiumból sok szenvedéseim után tisztességesen nem sokára akarnék valedicalni, eliminálnak vagy megszomoritanak, kényszerítvén annak utánna a' szükségtől, mint egy becsületes Gyujtó Ferencz nevű iffju, énnékem is elmémet meg kell változtatnom és politiára applicálnom. Ez okáért igen alázatosan folyamodom a' méltóságos gróf urhoz és instálok, hogy fő curator ő nagyságok s ő kegyelmek eleiben vinni s orvosoltatni méltóztassék, mert ő kegyelmek most velünk ezt, de ennekutánna másokkal cselekeszik és ezen ő kegyelmek cselekedete az Isten gyászban ülő anyaszentegyházának nagy kárára vagyon. A Krizbai János és Dombi János cselekedeteknek kimeneteliről még a' méltóságos gróf urat nem tudósíthatom, mivel vége

nem szakadt, de minél hamarébb a méltóságos gróf urat tudósítom. Ezeknek utánna az ur Istennek szent oltalmába ajánlom a' méltóságos gróf urat uri szép házával edgyütt, maradván a' méltóságos ur mindenkori

In collegio N. Enyed, anno 1716. 16. Martii.

alázatos szolgája
Bibarczfalvi O. László.

Teleki jegyzete: Continet. Elfoglallak T. S. házától, Kovásznai etc.

(Teleki levéltár 2360. sz. a.)

23.

1716. márcz. 23. Bibarczfalvi László levele Párizról gróf Teleki Sándorhoz.

Áldást, békeséget a' mindenható Istentől a' méltóságos gróf urra, kedveseire, uri szép házára terjedni kívánok tiszta sziből (*így*).

Midőn a' nálunk lévő ládában én a' méltóságos gróf ur ment-ségére contrascriba urammal keresnék levelet, akadunk az 1698 esztendő-ben e' mi collegiumunkban tanuló ifjaknak szomoru panaszira, melyek mind edgy cseppig t. Pápai uram ellen irattattak volt, ezen akkori panaszszát az ifjuságnak én contrascriba urammal megmutaték (*így*) observátor uraiméknak; ő kegyelme bona et Christiana fide (a' mint azoknak a' panaszinknak, melyeket a' méltóságos gróf urnak Tompaházan szomorán előbeszéllettünk) ugy ezeknek is készek salva manente conscientia, ha valaha kívántatnék, subscribalni, mert bizony fide Christiana el merem mondani, observátor uraimék hasonlóképen (a' mint az 1698 esztendőben tanuló ifjaknak is szomoru panaszí mutatják), miolta ő kegyelme ennek a' collegiumnak professora, soha békesége nem volt, ma sincs, ezután is nem leszén, mig ő kegyelme professora leszén, sőt ha a' méltóságos supremum reformatum consistorium ebben valóban be nem tekint és meg nem orvosol, félek s félünk olyan nagy rosztul, melyet az egész reformatus status sok időkig meg gyászol. E felyebb említett időben tanuló ifjak t. Kolosvári és idvezült Enyedi István uraiméknak dátált panaszit parban a' méltóságos gróf urnak elküldöttem.¹

A miképen professor uraimék ha valaki kényszergetné ő kegyel-meket, levelet nem producalhatnának arról, hogy ő kegyelmeknek külön külön négy-négy negyvenes borok járjon, ugy mi is nem producalhatunk, mert abban a' levélben (mely szerént ő kegyelmek bort, mi bort, sert szoktunk venni) ha jól rá emlékezem, hány negyvenes járjon vagy ő kegyelmeknek vagy minékünk, specificé nincs feltéve, hanem in genera-libus: ő kegyelmeknek bor, nekünk ser, bor principistaknak annyi, mennyivel tisztességesen megérjük hónaponként. E' penig a' levél és e' mellett épen az egész collegium jószágáról való levelek az edgy alsó orbai jószágán kívül sok szép adosságokról valók is, vadnak t. Szilágyi Péter uram kezében.

¹ Lásd feljebb 304. lapon 2. sz. a.

Hogy a méltóságos gróf ur gravameninket nem csak meghallgatta, sőt atyaikepen orvosoltatni is akarja: az ur Istentől áldást a' méltóságos gróf urra, kedveseire, uri szép házára terjedni kívánunk. Mi azon gravameneket magunk gravameninak lenni agnoscaltunk, azért salva conscientia azoknak subscribaltunk.

A mi a' vasárnapi catechizatiót nézi, t. professor uraimék hárman vadnak; mikor azért t. Szilágyi és Szigeti uraimék itthon vadnak, ketten két vasárnap catechizálnak, de a' harmadik mindenkor üres. A' catechizatiót peniglen ő kegyelmek igen applicálják a' classistákhoz avagy gyengébbekhez, ez az oka, hogy a' dominus togátusok igen subtrahálják magokat. A' méltóságos gróf urat most világosan mindenekről nem tudósíthatom, de Isten alkalmatosságot és tágasságot nagyobbat adván, mindenekről tudósítom. Ezekkel a' méltóságos gróf urat uri szép házával edgyütt az ur Istennek oltalmában ajánlom, maradván

in collegio N. Enyed. anno 1716. 23. Martii

méltóságos gróf ur alázatos szolgálja

Bibarczfalvi László m. p.

Külczim: Illustrissimo domino, domino Alexandro sacri Romani imperii comiti Teleki de Szék, illustris collegii Enyediensis curatoris intimo domino, domino mihi fautori ac patrono humillime colendissimo, observandissimo.

Teleki jegyzete: Officialisok levele. 1. Pápai uram ellen. 2. Borokról. 3. Catechisatoról.

(Teleki levéltár 2361. sz. a.)

24.

(Kelet nélkül). Páriz iskolai fegyelmi szabálytervezete.

Projecta, salvo superiorum judicio.

Illik sok okokra nézve, hogy az theologiae professor perpetuus rector legyen az collegiumban, ki mint theológiát tanító, illik hogy minden héten járja el az kamarákat és nógassa (sicut olim) ad privatum exercitium pietatis az deákul való beszédnek familiariter való gyakorlására mind nagyot, mind kicsint; mivel az sok háborúság és officii negligentia miatt szintén el kezdik hagyni az Latinus sermot, sőt az nagygya és vénnye miatt az kisebb szégyenli szólni diákul, félvén hogy azok exsibilálják. Így az compotatorul-is és azzal járó sok gonoszrul elszoknának. Adgyon az theologiae professor dolgot nekik, minden Vasárnap reggel predikáltassa, mely jó praxis törvényünk ellen ab annis circiter 15 éppen cessalt. Azt az rossz szokást, mely nem régen csuszott bé, hogy ugyan lesik valakinek nevének, Jánosnak, Mihálynak kalendárium szerint való napját, arra reá rontanak, éget boron, mézes boron, nyers boron eltöltetik az időt, praeceptorokkal el mulatatták az classist és az szegény deákot is nagy költségben ejtik, sőt megmérték az officialisok izenni olyankor, hogy akkor publica lectionem ne celebrályon az professor. Ez is rossz, hogy az mesterségre menő diákot közönségesen, sok kiáltással, lövöldözéssel kísértetik, mely is nem régen inualescalt, és az classisokbul is praeceptorostul kiidézik az officialisok az tanulókat; azt is limitálhatni,

ki legyen arra az kikésérésbeli tisztességre érdemes, de az lövést teljes-séggel meg kell tiltani: könyvet nem vehet sok, de puskát 's egyéb fegyvert drágán veszen, melyre semmi szüksége nincsen.

Az conventiculumokat (melyek az kolosvári edictumokban is severe megtiltattak volt,) teljességgel meg kell tiltani, sub poena amissionis officii convocantis, úgy hogy soha ne legyen conventus scholasticus professor praesidentiaja nélkül, mert abból sokszor sok rossz következett.

Soha semmi casusban *ad arma* kiáltás, az scholai ifjúságnak kirohanása és privata vindicta ne legyen, hanem az rector keresse meg az injuriat, kérjen satisfactiot, ha nem obtinealhatja, abban keresse meg felőle az Curator urat.

Juratus observatort az rector ne engedjen csak az catalogus rendi szerént tenni, csak azt tudnillik, az ki következik, hanem az ki tudományával s életivel magát érdemessé tőtte, az alsób rendből is felvétessék, mert ez calcar leszen másoknak az jó igyekezetre, szégyelvén, hogy az őregeb az ifjabbnak postponáltatik.

Ez előtt az is rendesen meg volt, hogy az novitius deákokbul minden vasárnap tizenkettő felállott az éneklésre az templomban az város deákkal együtt az cántor mellett és úgy ment véghez az cultus és így szokott az novitius pro novitiatu ad obedientiam, azt is lehagyták culpa rectorum.

Minden 9 órakor estve az régi jó szokás és törvény szerént, hasonlóképen 3 órakor reggel az oeconomus járja el az Kamarákat és tudja meg, ki van jelen 's ki nem. Hasonlóképen az 70 neutralistak osztassanak in decurias és az decurio minden reggel adjon számot az contrascribának az ő alatta valókrul, hol hált vagy járt: sok gonosznak szakad így nyaka; az negligens decurio büntetessék vagy degradatioval vagy kiűzéssel.

Megvagyon ez is, hogy ha a deák megharagszik az jó intésért vagy disciplináért az professorra, azzal bünteti, hogy nem jár fel annak leczkéjére, az ilyen is nem méltó az schola kenyerére.

Az vasárnapi templombéli cultust ex mera socordia sok negligálja, azt is az theologiae professornak és rectornek orvosolni kell, mert otthon maradván csak hever és dohányoz sok. Az dohányzást pedig igen jól volna egészen megtiltani, sub poena amissionis panis, mert dohányzó egy is nincsen jó tanuló.

Igen nagy roszt ez is, hogy mindenféle ember kiváltképen sokadalomkor, de másszor is az collegiumban talál szállást szekerstül, lovastul, aszszony emberestül, ott esznek, isznak valami atyafiság színe alatt, melyből esett eddig is sok inconvenientia. Jó volna, hogy csak egy ajtó lenne itt elől, még annak az allya is lenne rostélyos, hogy az lóval ne menne bé senki, hátráb pedig nyitnák ki egyik kaput, melyet zár alatt tartván, csak akkor nyitnának meg, mikor collegium szekerei mennek bé, az kólcsa állana a számtartónál.

Az deákok fiscusa gyült az privatiokbul, melyet régen conserváltak az officialisok és meggyűjtöttek, hogy valamely szegény, kivált idegen, meszsziőről való deák, kölcsön ötven, hatvan pénzt találjon

megszorulván. Most a szőlőt miveltetik belőle és az utensek buzájából cum neutralistarum defectu.

Soha az utensek baja és a mellett az neutralisták megfogatkozása nem szűnik, valameddig azoknak, pro eorum numeri exigentia, külön nem sütnék czipót, melyre is reá érkeznek, bárcsak egy héten kétszer az sütő és arra viselne gondot vagy az contrascriba, vagy más egy arra rendeltetett deák, a ki erogálná is számokra, de az utens vagy esztendőre való buzát adná bé 6. Januarii kezdvén, vagy fél esztendőre, Szent János napig és akkor, ha ugy akarná esmét Januariusig.

Nagy abusus ez is, hogy ha valamely primarius deáknak vendége megyen, ottan reá küld az praebitorra és három vagy négy czipót kiret, melyért az neutralista koplal. Jó volna, hogy minden szombaton számot vetne az praebitor a számtartóval, mert sokszor, ob negligentiam sok az privatio és azt a czipót jó conserválni más hétre is és a szerént adni ki az héti buzát, csak így is az buzalopásra ne adódnék alkalmatosság.

Az perceptorok esztendeje ab Octobri ad Octobrem jó hogy legyen, hogy az bor fizetések rendesebben lehessen. Semmi fizetéseket se ne kérjék, se ne vegyék, hanem az paedagogiarcha által, ut servetur authoritas, annál inkább az collegium tiszteire ne járjanak 's ott ne izetlenkedjenek mint eddig, hanem tartsák meg ez jó rendet.

Az háborúság alatt ilyen dolgot is csuszttattanak bé az praeceptorok, hogy az classisokban publicálták, publicum examenek előtt két héttel, hogy kiki az praeceptor számára igirjen valamit, kitől mi lehet, ki forintot, ki kevesebbet és ugy emungálták az tanítványokat, lévén azon kívül is rendes salariumok: erről is jó volna az paedagogiarchának parancsolni, hogy azt meg ne engedje; ha az tehetősök, kivált a szászok discretióval lesznek, szabadok lehetnek vele, csak törvényt és coactiót ne csináljanak.

Mínthogy az collegium törvénye is azt tartya, talám jó volna, minden esztendőben 6. Januarii, vagy minden kettőben bár, az officialisoknak bucsuzni és ha ujjolag választanak, cum honore fungálni, ha nem pedig, a tisztet másnak cedálni, ne tanolna az hoszszas idővel sarkat emelni superiori ellen, hanem nagy szép moderatióval tanolna élni tisztiben.

Az korcsomállás benn az collegiumban senkinek meg ne engedtéssék, mert sokszor az ott lövöldöző, nyargaló részeg katonák miat, csaknem gyermek tapodás és sértés esett.

Kívül más kézzel: Projecta clarissimi domini Papai in Camera Charitatis conservanda.

(Eredetije egész ív papíron, Páriz sajátkezű írása. Teleki-levéltár 2343. sz. a.)

DR. DÉZSI LAJOS.

KALÁSZAT A PANNONHALMI KÉZIRATTÁRBÓL.

Baróti Szabó Dávid két költői levele Balogh Sándor¹ († 1810) győri kanonokhoz.

1.

Fő Tisztelendő Úr!

Az Iskoláknak régi vastag szennye köz'tt
Halomra gyűjtött fényes Érdemid, tovább
Jutalmazatlan nem maradhattak. Ferentz,
Fel-kentt királyunk, bő-kezű meg-tisztelőd,
A' győri káptalanba, mint valóságos tagot,
Mint arra-termett Férjfiat bé-rende. —
Nagy trombitáját fel-ragadván, fut, repül
Azonnal ország-szerte villám szárnyakon
Az harsogó Hír: Győri kanonok Balogh
Mind-egyre tárogattya. — Régi Társaid
Örvendnek, örvendeznek a' Tudományok-is;
És innepelnek két fejű Parnasszuson;
Mínthogy Te-benned meg-betsültettek 's tűzők
Éledni kezdett újra hűltt oltárokon. —
Barátom! (ah ne tiltsd-meg é nevet nekem)
Szót nem találok, mellyel a mit szívemen
Érzek, le-képzeltelhessem, annyit mondhatok:
Hogy senki jobban nem szeret. — Sokáig élly,
'S szedd a gyümölcsöt, mell Tenéked már meg-ért,
Vigyázz azonban, hogy magasabb poltzodon,
Több gondgyaid köz'tt el ne haggyad nemzeti
Nyelvünket: hidd el, a' magyar Múzsák veress-
Övű Papokat-is vígasággal tartanak.

U. i. Egyikre már fel-huhták. a' második tornyunkra most teszik a gerendákat. Szebbek fognak lenni a' vólttaknál. Báró Suhlhauser most — is folytattya hivatallyát. Várjuk a *Comissiot*. Tellyes reménységem van, hogy nyertes fog lenni. Holnapután el kezdgyük újra az Iskola pór nyelését. Az ősz napokat szokásom ellen nem Vírten, hanem Kassán töltém-el az időnn. Nem bíztam az időhöz. Még nem fűttetem. Igen tűrhető hidegünk volt mindeddig. A barmoknak alkalmas legeléje vagyon. Munkáimat kegyes szárnyaid alá ajánlom. Ha tölled ki nem telik már a' velek-való bajlódás, add-által valamely biztos férjfiunak.

Kassán Sz. Andr. hav. 3-dik napj. 1794-ikben.

Alázatos szolgád
Szabó Dávid, mp.

¹ Balogh Sándor, azelőtt jezsuita, a rend fölloszlatása után a győri főgymn. igazgatója, majd győri kanonok lett és bár Révai őt az általa tervezett tudós társaság tagjai közé felvette, mégis Paintnerhez intézett leveleiből tudjuk, hogy Baróthi Szabó Dáviddal való jó viszonya miatt nem igen szívelhette.

2.

Fő Tisztelendő Úr!

Kétszer merült az hód gyászos setéttségbe,
 Annyiszor öltözött telyes fényességbe,
 Hogy írtam vólt Györré hajdani Társomnak,
 Most nagy Úr, nem merém hívni barátomnak.
 Örvendeztem néki meg nyert méltóságánn,
 Sok érdemmel szerzett földi boldogságánn;
 'S mivel ígérte volt nagy jó-akarattját,
 Töllem nem érdemlett szível szolgálattját:
 Ajánlám gondgyába könyv-nyomtatványaimat,
 Kivált *költeményes* nevű *munkáimat*. —
 Nem felel örvendő csekély Jambusomra,
 Hallgat könyveimről tett ajánlásomra. —
 Mint az uszályos föld az harmat gyöngyeit,
 Naponként úgy várom egynehány rendeit.
 Midőn a posta-síp közel szól szobámhoz,
 Kiáltok: Baloghtól valamit hozzám hoz.
 Szóllított az Inast, fusson nyakra főre,
 A' Györről jött választ kérdezze előre.
 Üressen tér vissza! — Tsak el szomorodom,
 'S mi lehetne oka? mélyen gondolkodom.
 Talán ágyba szakadt, s' nem bírja kezeit?
 Ez tetézné még fel szívemnek sebeit.
 Talán nem is vette küldött irásomat?
 Több ízben is rajta értem inasomat;
 Meg tsalt az hitetlen; a' pénzt megtartotta,
 A' postán levelem kézbe nem nyújtotta
 Talán mindediglen gátolták dolgai?
 A' nagy Uraknak — is vannak sok gondgyai. —
 Aká:hogy 's mint légyen, bízom jóságában,
 Nem haggya vólt Társát ez' aggodásában.
 És hogy ne aggódnám, midőn ha árváim
 Élnek-e, vagy halnak, nem jönnek postáim?
 Sok munkámba került, míg újra születtek;
 Sok költségembe tölt, míg ki-repülhettek.
 Jobb lett vala ujjabb éltet nem vennie;
 Vagy setét honnyokból fényre nem kelniek:
 Kissebb lett vólna mind reménylett vígságom,
 Mind, mellyet szenvedek már, szomorúságom.

Kassán Bóld. Assz. hav. 8-dik napj. 1795-ikbenn.

Ki-lebelegém magamat, ugy-e? ha nem tetszett az hamar született Jambus, itt vagyok a' mái nap készült *Cadentia*. Ez talán tsak erőt fog venni az hallgatáson. A' munka el-küldését T. P. Hoványi vállalta volt magára Pestenn.

Szerentsés uj Esztendőt kívánván, magamat tovább is ajánlom ló halálábann.

Fő Tiszt. Úrnak

legkisebb szolgád
Szabó Dávid, mp.

Kőszegi Rájnis József levele Vergil »Georgicon«-ának fordításáról.

Reverendissime ac Magnifice Domine!

Quantum persensi solatium, dum Tibi Vir Magnifice Georgicon meum tradendi habui tante nunc me perturbat sollicitudo, anxietas, ac tristitia, quando post elapsum iam anni quadrantem nihil de huius Operis mei sorte audio. Aetas mea ingrauescit, morbi me debilitant, toto fere Mense Maio cum febris sum colluctatus, et in morbis periculo fui. Ego opus hoc meum nolo esse posthumum. Quapropter, si ob nescio quae impedimenta quamprimum non possit imprimi, opus istud repertere cogar, aliamque facere dispositionem, ut quantocyus typis mandetur; habes enim Amicum Sp. Dominum Konde Aulæ Regiæ Familiarem et Primatium bonorum Praefectum, qui mihi iam iterato promisit, quod si illi opus meum quodcumque tradidero, se illico curaturum, ut sine mora in lucem prodent. His sincere propositis, haud dubito, me de sorte operis mei quamprimum certior reddendum esse. Interea veteranae Amicitiae, ac benevolentiae me commendo.

Keszthelyini die 9 Junii 1812.

Sincerus Amicus

Josephus Rájnis Scholarcha mp.

Kívül a címzettnek következő czimeit írta Rájnis:

Reverendissimo, ac Magnifico D. Michaeli Paintner, Praeposito Infulato B. M. V. Annuntiatae de Rátóth Cathedralis E. Jauriensis Canonico, S. C. R. A. Maiestatis Consiliario, per Districtum Literarium Jauriensem Superiori Regis Scholarum, et Studiorum Directori (Tab.) Domino mihi gratiosissimo.

Jaurini.

*A feloszlatott jezsuita-rendről szóló latin költemény fordítása
Rájnis Józseftől.¹*

Az el-oszlott Társaságomnak.

Fogynak ama' boldog Szerzetnek Tagjai, mellynek

Én-is, akármilyen kicsiny része de része valék.

Ellene a' pokol hartzra ki kelt valamennyi gonoszszal,

A' ki egész földön, mint katonája, forog,

¹ A latin eredetit *Denis Mihály* a híres bibliografus, szintén volt jezsuita, utóbb cs. udvari könyvtárnok Bécsben, írta és *Döme Károly* pozsonyi kanonok is magyarra fordította és kiadta Pozsonyban 1812. — L. Szinnyi J. »M. Irók« II. k. 1050. l.

Kintsre törés. pénzért-hazudás, fene könyvek, irigység,
 Rémités, melyet sok gonosz elme koholt,
 Őszve csoportozván nagy zajjal rája ütöttek,
 'S minthogy semmi segéd nem vala, földre verék.
 Hát ez-e a bérünk, hogy az Ifjúságnak az Erkölt's,
 És Tudomány útján hív vezetője valánk?
 Hogy jeles embereket nevelénk, kik könyveket írtak,
 Melylyeket a hírnek szárnya magasra emel?
 Hogy nagy városokon, falukon, sőt füstbe borított
 Kunyhókban sokakat jóra taníta szavunk?
 Hogy gondunkkal arany-nyoszolyán és koldus ágyon
 Haldokló egyaránt élhete minden időn?
 'S annyi verítékünk, 's vérünk folyt számos helyekben,
 Merre ki kél a' Nap, merre enyészve forog?
 Sőt az egész földet, Jézust hirdetve, be jártuk,
 'S oly sokat el tűrtünk Szent Tudománnya miatt?
 Ezt ellenségünk fel sem veszi: kerget, el oszlat
 Minket, 's a' Rendet bontva zavarba taszít!
 Vádoltak, 's nem idéztettünk Törvénybe, hogy annak
 Rendi szerént folyván végbe mehetne pörünk.
 Haj! annyit tehetett el-vesztésünkre meg esküdt
 Sok gonosz ellenség! Oly vak az ember esze!
 Nemde azért, Európa! arany századra jutottál,
 És vesztünk néked boldog időket hozott?
 Meg tsaltál; nyisd a szemedet, 's valamerre tekénthetsz,
 Nézzd, minemű légyen mostani állapotod:
 Látod e, melly vadak a népek, mint üldözik egymást,
 És magokat vesztvén üzik az ember-ölést?
 Templomok és szent oltárok fertelmes helyekké
 Váltak; 's már némelly romladozásra siet;
 Nints lakos házakban, mivelő nints pusztá mezőken:
 Nehol alég vagyon egy számkivetettnek helye.
 Sok gonosz a' Törvényt s Istent le tapodja: szemérmes,
 Hiv, 's igaz embereket földön hijába keressz.
 A' heves Ifjúság elfonnyad időnek előtte,
 Mert zabolát marván, rúg, s bujaságnak ered.
 Nem vagyok oly boszszús: Nemazist le nem hívom az égből;
 Nem csak el-oszlásunk és gonoszoknak oka.
 Mindazonáltal ugyan mondják, hogy, Szerzeti Rendünk
 Fenn állván, nem tört volna ki annyi gonosz:
 Mert jeles ügy mellett vérünk folyt volna, vagy üznők
 Most-is, mint azelőtt a' fene lelki homályt.
 Ezt mások mondják; én úgy nem bízom erőnkben.
 Szent végzéseisért áldom az égnek Urát.
 Míg szabad, a temető helyeket bé járva kesergek,
 Hol valamelly Társunk hült Ereklýje vagyon:
 És, ha közikbe vezet koros éltém' vége, Reményem.

Engemet el kísér, 's tellyesedésre menend ;
Részre nem hajlandó Maradék eszmélleni fogja
E' Rend' érdemeit, 's így megadandja bötsét :
Régi idő nem szült illy Szerzetet : illyet ha váltig
Rajta lesz-is, nem fog szülni akármí idő.

Fordította Kőszegi Rájnis József.

Eddig tart Rájnis keze írása. Közvetlen Rájnis neve után Paintner Mihály oda jegyezte: »életének 68. eszt. a' Balaton mellett, 1809 eszt.«

Horvát István levele Szeder Fábíánhoz.¹

Édes Fábíánom !

Ne vedd gondatlanságnak, hogy illy későn veszed válaszat ; sok dolgaím úgy elfoglaltak, hogy időt írásra valóban nem nyerhettem. Hidd el e' rövid, de egyenes mentséget, és vedd jó szívvel most is, ha bár később, forró köszönetemet.

Nem küldhetél nekem kedvesebb ajándékot a' Palótz Magyarország esméreténél. Én tettem a' Palótzokról 1817-ben a' talán Előtted nem esméretlen kérdést tsekély, de mégsem megvető, jutalom ajánlással ; én állítom fő fontosságát a' Palótzság Esméretének. Képzelní sem tudod, mit fogok egyszer e' tiszteletre méltó Nép dicsőségére mondani. Te ebben nekem fáklját gyujtottál, 's igen szívesen veszem, hogy gyujtottál. Tsak arra kérek, hogy még bővebben esmértesd Földiedet. A' valóban tudós Férfiak betsülik munkádat, én pedig különösen vég nélkül tisztelem és hasznosnak tartom. Megérdemletted általa, hogy a' *Nagy Révai volt egykor Mestered.*

A' »*Látjátuk Feleym*« halottas Beszéd Boldva vize melléki Palótz

¹ *Szeder Fábíán* sz. Érsek-Ujvárott, Nyitra megyében 1784. jun. 24. A pannonhalmi benzés rendbe 1803. nov. 5. lépett. Nehány évi tanári működés után főgymn. igazgató lett Győrött, majd ugyanazon minőségben még öt helyen találjuk : Sopronban (1813—16), ismét Győrött (1817—19), Nagyszombatban (1819—21), Komáromban (1821—26) és Esztergomban (1826—30.). Már kora ifjúságától kezdve irodalommal szeretett foglalkozni és a Tud. Gyűjtemények, Hasznos Mulatságok, Aurora és Szépliteraturai Ajándék sűrűen hoztak tőle közleményeket. Mint nagyszombati igazgatót 1823-ban megválasztották a római arkádiai akadémia tagjává. Mint esztergomi főgymn. igazgató több ifjúsági könyvet írt és 1828-ban alapította az »*Uránia*« című szépirodalmi évkönyvet, melyet hat éven át szerkesztett. Hogy tisztán ideális céljainak élhessen, elhagyta a burokratikus igazgatói teendőket és Pannonhalmára vonult vissza, hol főapát-sági levéltárnok és központi könyvtárnok lett ; e minőségben egy évtizeden át működött, és mint ilyent választották meg 1831. febr. 17-én a m. tud. akadémia levelező tagjává, mely tisztségéről hat év mulva lemondott. Horváth Istvánnal egyidőben óhajtott volna a magyar irodalmi tanszékre jutni Budapestre, mint az alábbi levelekből látni fogjuk. Pannonhalmi kéziratárunk sok magyar nyelvészeti és irodalmi kéziratát őrizi, valamint gyűjteményeink régi lajstromai az ő szorgalmát dicsérik. Korának legjelesebb hazai íróival folytonosan érintkezésben állott. Csalódottan halt meg füssi magányában 1859 decz. 13-án. Legnagyobb költői műve »*Azrael halála*« (Pest, 1836.) A m. tud. Akadémia egy ízben a Marczibányi jutalmat is oda ítélte neki. Életirői többen elhallgatják, hogy a m. tud. akadémia tagja volt ; pedig ez ő neki magának és rendjének csak dicsőséget hozott ; ha utóbb, bármí okból, le is mondott róla.

Régiség, 's mivel ez legrégibb nyoma a' Magyar Nyelvnek, általa a' Palótzok még inkább figyelemre méltók. A' Palótz Nyeivből a' Magyar Historiában is sokat fel fedezhetni, a' mit különben tudnunk nem lehetne. A' Palótzság Története tisztos helyet foglal Stritter derék munkájában, 's eldönti a vetekedés alatt forgó régi kérdést, ha tudniillik Magyarok voltak-e a Kunok? Senki sem tagadja, hogy a Palótzok Kunok voltak; úgy de a Palótzok Magyarok, Dialectussal különböző Magyarok, hogy lehettek volna tehát nem Magyarok a' Kunok? Sokat, igen sokat tudnék még erről mondani, de most futtában nyulhattam tollamhoz. Köszönöm még egyszer igyekezetedet.

Óhajtvá óhajtom, hogy szóról-szóra beszélhessek e tárgyról veled. Míg ez megeshetik, addig is tsókollak, és szíves szeretettel maradok
Pesten, jul. 31. 1819.

hív Barátod
Horvát István, mp.

Idősb Jankovich Miklós levele Szeder Fábiánhoz.

Pest, d. 22. Marz. 1825.

Kiváltképpen tisztelt Tudós Úr!

Bátor ismételten legyek, Hazafiúi Buzgóság által méltán készítettem azon Köz örömünk jelentésére, hogy Tisztelendő Urnak azon kérdésre: Hány esete légyen a Magyar Neveknek, vagyon e Szenvedő ige és hány féle? — bé nyújtott felelete, a' Marczibányi Fundáció dolgában tegnapi napon Eő Excell. Gróf Cziráky Tárnok Mester Elő ülése alatt tartott gyűlésben 100 frt. ajándékra érdemeltetett; melynek általadására tsak maga Eő Herczege Nádor Ispányunk, mint az Intézet pártfogója, a határnapot ezentúl fogja megrendelni — úgy hisszük és gondoljuk, hogy mind azok kik a mult esztendőkre megjutalmazásra érdemeseknek ítéltettek, egyszerre a jövő Ország Gyűlése előtt lesznek megjutalmazandók.

Az egybengyült Tagoknak szembe tűnő Örömet és Vidámságot okozott, Tisztelendő Director Urnak Betses nevét a petsét alatt olvasni, mivel Ditső Példája által ezután nem tsak Professorokat, hanem több Oskolai Igazgatókat is Reméli a Tudományok és Hazafiúság Pályájára törekedni, és az alatta valóikat serkentetni. Vegye Tisztelendő Director Ur eztet jelentő Készségemet, Hazafiui Halladóságom valóságos jelét, közönséges Örömlöket pedig mint Ditső Pályafutásának Ösztönét tekintse, melyre midőn erőtt egészséget és alkalmatosságot a Magyarok Istenétől óhajtok, alázatos tisztelettel vagyok

Tisztelendő Director Urnak

Alázatos szolgálja
Idősb Jankovich Miklós, mp.

P. S. Gróf Cziráki Elő ülése alatt és Herczegejétől ki rendelt Deputátióba ezek valának jelen: Fehérvári József a Vármegye és Deputátió jegyzője. — Gróf Teleky József — B. Podmaniczky Sándor — Püspök Madarassy — Consiliarius Szent Királyi Cons. és Septemviralista Szilassy József — Barczy Pál Vicze Ispány — Én és Glosius Daniel Pest Várm.

Assessor — Consil: Bene Károly Dr. — Kovátsy és Forgó hasonlóképpen Doctorok — Marczibányi fam. részéről Marczibányi János; — Museum részéről: Horváth István.

Kisfaludy Károly levele Szeder Fábiánhoz.

Pesten, 12. August. 1822.

Tisztelendő Úr!

Nagy örömmel és köszönettel vevém Tisz. Úr levelét, csak azt sajnálom, hogy már 18 árkus ki vagyon nyomtatva »Aurorá«-ból, ennél fogva már valamennyi darabjait Tisz. Úrnak bé nem iktathatom; azonban a *Hortensiát* (melly igen szép 's igaz) és az Impromptut magamét ki hagyva felveszem; de már csak vége felé jutnak.

Egy *Triolet* már ezeken kívül küldetett, melyet a 4-dik árkusba be is szerkeztettem.

Az idén Aurorám reménylem a' czélnak inkább megfelel, minthogy több mulattató mint vérengző darabok jöttek belé; ezt azért tettem, mivel az Asszonyok panaszkodtak, hogy az első részben igen sokat ölnek, és az unalomig vitézkednek. Mindazáltal az idén is lesznek hősi költemények, többi között *Horváth Endre* egy igen szép kis Eposzsza (*Gritti Lajos*) tisztelt meg.

Különösen örvendek, hogy Tisz. Ur azon *egyetlen-egy igaz Magyar lelke Szerzetnek* tagja, csekély igyekezetemet figyelmére méltatja! és becses munkájával előmozdítani törekszik! szerencsétlenül ezentúl is több és hosszabb munkákkal, azok lehetnek Biographiák, vagy más köztárgyat illető dolgok. Részemről nem mulatok el semmit kegyes pártfogását megérdemelni.

Míg szerencsém akad személyesen tiszteletemet kijelenteni, maradok Tisztelendő Urnak

alázatos szolgálja
Kisfaludy Károly, mp.

Kazinczy Ferencz levelei Szeder Fábiánhoz.

1.

Szeder Fábiánnak Kazinczy Ferencz tiszteletét; szíves idevzlétét.

Gyűjteményed kezem irását kívánja, úgy értem a' mi szeretett *Guzmicsunktól*. Vedd azt tehát, 's vedd azon vallomással, hogy dolgozásaidat eddig is mindig gyönyörrel olvastam, a' legutolsót, az ángolykertekről, részvétellel is. Sokan azt bábozásból kedvelik, 's hiúságból, hogy birják a' mit kevesen bírnak 's csak a' nagyok birhatnak; nem a' Szép szeretetéből, nem a' Mesterség értéséből; 's így tanításaid használhatnak. De holminek értésére ész kell, 's az nem jutta mindennek — *Élj szerencsésen, lelkes híve ügyünknek, 's Révainak barátja, 's így az nekem is.* Engedd hinnem, hogy szeretsz. — Széphalom, Octób. 27 d. 1825. Melly nap belépek életem 67-dik évébe.

Ujhely, Octób. 26 d.

Felbontom leveletem, hogy nagy Atyám nagy atyjának irásával kedveskedhessem. Ezt ma a' Zemplény Vgye Levéltárának egyik borítékjáról szakasztottam-le, kár nélkül és így vétek nélkül. A *Rákóczy* ház' híve volt, 's háromszor fogattatott el a' Németek által; utolszor pénzzel és hite' megváltoztatásával mentette meg fejét. Sok követségeit viselte mint Zemplénynek a' Dietára és egyéb helyekre, mind a' fejedelmi háznak Bécsbe, 's ennek haláláig híve maradt. Leopold a' Catholicussá lettet Assessorává tevé a Királyi Táblának, 's Protonotáriussá, de ezen utolsóbb hivatalában megelőzte a' halál.

2.

Tisztelendő Szeder Fábián Director Urnak Kazinczy Ferencz szíves tiszteletét.

Perem még sem vétetett fel; a' Királyi Tábla mindég a' Crimináliákat ítélgeti, minthogy a' három esztendeig tartott Dieta alatt az ide appellált illy nemű perek nagy halomra gyűltek. De végre eljő a' sor a' Civilisekre is, 's úgy hiszem, hogy egy két hét alatt végét látom istentelen nyomorgatásimnak. Egyedül ez a gond vont el eddig is, hogy *Pannonhalmát* 's *Esztergomot*,¹ hol mind Tisztel. Director Urat találok, kit Értekezései, Zsebkönyve, erántam bizonyított becses hajlandósága, 's a' kerek szeretete miatt rég óta tisztelem, mind az emelkedő Basilicát csodálhatom, és azt a' halhatatlan férfit, ki ezen királyi mű által a hazának örök fényt, a' Mesterségeknek köztünk életet és emelkedést ad, meg nem láttam. Repülnék azon jó asszony és jó anya karjaiba, kit a' Gondviselés az én annyi csapásokkal verdesett de igen szép életemnek áldásul adott; repülnék megölelni megint otthon hagyott hat gyermekimet (a' hetedik velem van): de azok megbocsátanak, ha egy héttel később látnak. Mikor lehetek Esztergomban, nem tudom, de leszek, 's örvendek, hogy az Úr társaságában láthatom meg az én *Guzmicsomat*. Éljen addig is szerencsén Tiszt. Director Úr, és szeressen.

Pest, Junius 2 d. 1828.

3.

Tisztelendő Director Úr, nagy érdemű barátom!

Richter pesti festő, a Leopold utcán, szomszédjában a' Notre-Dámáknak, ha tudniillik így neveztetnek azon apácák. kik leánygyermekeket nevelnek (ezeknek templomjok és a Richter háza közt csak egy keskeny úca mégyen le a' Dunára) engem feste, 's képemet en profil hírem nélkül köre metszette. A' munka durvácska, de a' rajzolat igen jó, 's képem minden barátim ítéletek szerint el vagy on találva. Kérem az Urat Director Urat, vétessen-meg belőle hármat, egyikét magának, másikat *Guzmicsnak*, harmadikát Prof. *Rumy* barátomnak, ki, a' mint

¹ »Kazinczy Útja Pannonhalmára, Esztergomba« megjelent 1831. April 30. Pesten, nyomtatta Landerer.

látom leveléből, már Esztergomban van, 's vegyék azt mindhárman úgy, mintha ajándékban vennék tőlem. Azért bátorodom ezzel alkalmatlan-kodni, mert kevésbe kerül a' három kép, és mert úgy hiszem, hogy az Ur Director Ur ezzel *Guzmics* és *Rumy* barátimnak örömmel fog örömet nyújtani.

Ha Pestre jó az Úr Director Ur, és képe talán még festve nincs, üljön Richternek és ne másnak. *Czuczor* barátunkat is ő festette. Sőt utasítsa ehhez és ne máshoz mindazokat, a' kik magokat festetni akarják.

Tewrewk barátom Nov. 10 d. érkezik-meg hozzám *Manschgó* festő úti-tarsával. Patakon sokakat festete, a' két Herczeg *Breczenheimot*, 's 'a Pataki Collégium sok Professorait, de nem *Kövyt*, ki magát erre megkéretni teljességgel nem engedte. Ujhelyben csak a *Prédikátort*, nálam feleségemet olajban en miniatüre, lyányomat aquarelben, *Mikóházán* az *Abaúji* tisz teletes *Dietai* követet *Vice-Ispán Comáromy* Urat tuschban feketén, az asszonyt aquarellben. Onnan Nov. 14. ment le Kassára 's a mint leveléből értem ott sokakat festete. Holnap várom, 's véle megyek *Miskolc*nak, *Egernek*, *Pestre*. *Egerben* már volt, mert az *Érseket* még eggyyszer akarja festetni, nincs megelégedve az *Érsek* rézmetszeteivel és azzal a mit *Manschgó* dolgozott vala az ő *Gyűjteményére*. Én nov. elsőjén vettem levelét az *Érseknek*, mellyben jelenti, hogy *Olasz Országban* hat eszten-deig gyűjtött képeinek egy *Galleriát* készített, 's tavasszal akarja megnyitni; akarja, hogy lássam. Ott nagy örömem lesz mert nekem a' kép az, a' mi a' borszeretőnek a' bor; de valóban inkább fogom csudálni ezt a' csuda nagyságú férfit mint *Gyűjteményét*.

Alázatosan kérem az Urat Director Urat, méltóztassék ide zárt leveletem *Prof. Rumy* Urnak általadni, és azt a' szerencsétlen barátomat érettem is szeretni, 's valamiben lehet segíteni. Huszonegy eszt. mióta ismerem — fortem crede, bonumque. — Maradok szíves tisztelettel

Tisztel. Director Úrnak Széphalom, novemb. 22 d. 1828.

alázatos szolgája

Kazinczy Ferencz mp.

Szalay László levelei Szeder Fábiánhoz.¹

1.

Pesten Május 16-án 1829.

Fő Tisztelendő 's Tudós Úr!

Ismeretlen de bizalommal intézem tisztelettel teljes soraimat Főtisztelendőségedhez, 's óhajtom, hogy azok csekély személyemmel együtt Előtte kedvesek legyenek.

Tek. *Ponori Thewrewk József* Úr szinte egész télen beteg és olykor több hétig igen terhes beteg lévén, reám biza, hogy némelly dolgok felől Főtisztelendőségedet, kit szívesen tisztel, nevében tudósítsam.

Ő verseit ez évben ki akarja adni, de csak *Urániának* megjelenése után, ezért ajánlja, hogy annak számára 60—70 új darabot is fog

¹ Szalay László későbbi jeles történetírónk mint keze írása és stylusa is mutatja, még csak 16 éves fiú volt és már jogot hallgatott a pesti egyetemen

adhatni. Ő ha erejét visszakapja, Bécsbe fog utazni 's mind menet mind jövet Esztergamon által. Midőn Fő Tisztelendőségeddel bővebben szólland.

Mostan *Ballának* édessegeit velem leiratván küldi, nem különben *Szemerének* két darabjait; *Sipos Pál* (Erdélyi) és *Kazinczy Ferencz* egy Epigrammáját. Végre magam is ide rekesztem egy darabom' reménylven, hogy az Fő Tisztelendőség kegyét megnyerendi, 's én is nem sokára újra küldhetek némelyeket. A' ki alázatos tisztelettel maradtam Fő Tisztelendőség

alázatos szolgálja
Szalay László mp.

U. i. Tek. *Kazinczy Ferencz* még itt van, de a' mint érthettem rövid idő alatt haza fog menni. E miatt bátorodom Fő Tisztelendőségedet figyelmetessé tenni, hogy tőle, kinek versei magával vannak, az *Urania* számára dolgozasokat kérni méltóztassék. Azt hogy *Thewrenk* tőle egy darabot küldött, nem említvén.

2.

Pest, május 29-én 1829.

Fő Tisztelendő Úr!

Tekintetes Balla Károly Úr nekem tisztelve szeretett barátom, hallván hogy Tek. Ponori *Thewrenk* József *Édességek* című verseit az *Urania* számára elküldé, megkért, hogy mivel ő beteges állapotja miatt maga tek. Fő Tisztelendő Úrnak nem írhat, tudósítsam főtisztelendőségedet, hogy nevét az *Édességek* alatt, kitörülni, és helyébe vagy semmi, vagy akármilyen más ál — csak Balla nevet nem, tenni méltóztassék. Ugyancsak Tek. Balla Károly Úr nekem az *Urania* számára egy Regét által adott, melyre ha szükség leszen méltóztassék engem első Postával tudósítani, hogy arról bizonyossá téssem, egyébként ezen Regét valamelyik Folyóíráunk Redakciójának általadandom. Maradok teljes tisztelettel

Fő Tisztelendőség

alázatos szolgálja
Szalay László mp.

Adressem ez: An Ladislaus Szalay abzugeben in der Handgasse Schmidungarischen Hause Nro 15 2-ten Stock Pest.

Kívül a borítékon: Pest. Reverendissimo ac Clarissimo Domino Fabiano Szeder in Gymnasio Strigoniensi Directori a Strigonii.

Urania dolgában.

3.

Pesten, június 1-én 1829.

Fő Tisztelendő 's Tudós Úr!

Becses sorait, melyeket május 27-én hozzám utasítani tetszett ma vevém át *Kovács Pál* Úr¹ kezeiből, 's sürgetős lévén az alkalmatosság ezennel válaszolok.

¹ Kovács Pál az ismert Győri vigjátékíró és a magyar színügy buzgó pártfogója Győrött.

Kazinczy éppen ma reggel hagyá ide Pestet, 's így hát 'a dolgot csak levelek által fogjuk vihetni, 's ezt T. *Thewrenk* Ur, úgy vélem szíves örömet megteendi.

Május 29-én Fő Tisztelendőségedhez utasított levelemben, melyet alkalmasint már kezéhez is veve, szó vagyon Ballának *Parlag* című regéjéről melyet ezen alkalommal el is küldök, reményilem hogy Fő Tisztelendőséged tetszését megnyerendi, saját műveimet, melyek némelyikén még simítanom kell, alkalmasint P. *Thewrenk* Úr által kezéhez juttatom.

El nem hallgathatom azon örömemet, midőn becses levele által tanúja levék azon nemeslelkűségének, mellyel Fő Tisztelendőség a' haza' tudósai eránt viseltetik, azonban kénytelen vagyok vallást tenni, hogy én, Törvényhallgató levén az Egyetemenél, sem az ott osztogatott czimeket sem pedig az ezeknél sokkal nagyobb értékű barátságajánlást, melly utóbbit mindazonáltal minden módon megérdemelni igyekezendem, szegény-píronság nélkül el nem fogadhatom. Maradok Főtisztelendőséged alázatos

szolgája

Szalay László m. k.

4.

Pesten, junius 21-én 1829.

Fő Tisztelendő 's Tudós Úr!

Junius 18-án vevém Fő Tisztelendőséged levelét 's ez e napot olly boldoggá tévé millyent az én szűk korlátok közé szorított élttem csak keveset fog nyújthatni.

Nekem a' végezés határtalan lángolású szívet adott, melly minden nagyinak, szépnek 's jónak elejébe dobogjon 's ezekhez ellenállhatatlanul vonatassék. De én hév keblek helyett gyakran viperákra akadtam, 's ezek szívemben e legszentebb érzést el-elfojtják. Azonban midőn most Fő Tisztelendőséged nekem érdemetlen ifjúnak illy nemes szívvel előmbé jőve lehetetlen vala, hogy az elfojtott láng újra fel ne lobbanjon. Én, ha semmi egyebet nem, becsülni és szeretni az arra érdemeseket tökéletesen tudom, 's szerencsésnek tartandom magamat, ha ezt tettekkkel fogom bémagyarázni. Maradok kegyes emlékezetébe ajánlva Fő Tisztelendőséged

alázatos szolgája

Szalay László mp.

5.

Pesten, julius' 26-án 1829.

Fő Tisztelendő 's Tudós Úr!

Igéretem szerint köteles volnék most Fő Tisztelendőségednek *Uránia* szánt darabjaimat elküldeni azonban több kedvetlen környüállások tevék, hogy magamat a' magyar Belletriáról visszavonván azokat semmisíteném — *Uránia*nak nem nagy kárára.

Gaal József és *Kerecsényi Lajos* barátaim e napokban adák kezeimbe itt közlött verseiket azon utasítással, hogy őket Fő Tisztelendőségednek *Uránia* számára elküldjem, 's én ezt itt megteszem minden

változás nélkül épen úgy valamint szerzőjiktől tollamba adattak. Tessék kérem tudósítani, ha felvevést érdemlettek-e?

Az én már májusban küldött: »*Egy könnyezőhöz*« című darabom alatt méltóztassék a' Szalay László alóírást kitörülni 's helyébe: *Gyula* nevet írni, azon esetre t. i. ha felvevést talál, — miattam bátran vetheti félre Fő Tisztelendőséged.

Ha Gaal József barátom darabjai Fő Tisztelendőségedet kielégítik tessék ezt nekem megjelenteni nálam egy Balladája, egy Eposból több töredékek tőle készen hevernek. Minden esetre kérem Fő Tisztelendőségedet méltóztassék minél előbb levelem vételéről tudósítani, 's magamat becses emlékezetébe ajánlván maradok fő Tisztelendőséged

alázatos szolgálja
Szalay László mp.

Adressem ez: An Ladislaus Szalay abzugeben in der Handgasse Schmidungarischem Hause Nro 15. 2-ten Stock a Pest.

Fejér György levele Szeder Fábiánhoz.

Nagyon Tisztelendő és Tudós Ur!

Kedves Uram Öcsém!

Lóvá tette Uram Öcsémet I. T. *Horváth István Úr*; *hogy ő nem kívánnya a' Magyar nyelv' Tanítói hivatalát, 's hogy arra legérdemesebbnek 's legtehetősebbnek tartja*, evvel biztatá Ő; most azt F. M. Gróf Cziráky által keresve keresi. Illyen lehet az ember — a' magyar is! — Ezt annyi-val inkább sajnálom mivel csupa kívánsága oka lehetett Esztergomból és Directori hivatalából Sz. Mártonba hivattatásának. Sajnálom, hogy búcsút se vehettem elmenetelével.

De ez nekem szerencsémre — igyekezetimnek elősegítésére szolgál úgy tetszik. A mióta a' jó derék *Anselm*¹ Szt. Márton hegyéről elment, semmi — vagy csupán egyetlen egy Diplomatikai segedelmet nyerhettem levéltárokból. A' Méltóságos meg holt Apátumnak akaratoságára nézve mindent szűkítettek tőlem. Ezt én, ki a' N. T. Benedictinusok Rendének szíves tisztelője vagyok, igen fájaltam; s fájdalmamat ki is vallottam. Hogy magokat is mint a' Cistercitákat megtisztelhessem, küldjenek régi irományokat annál bátrabban kérem mivel ez eránt megbízott N. és Fő Tisztelendő Fő Apáturok és a' N. T. *Maurus Secretarius*.² T. Czeh János Tanács Úrnak buvárkodásánál fogva leginkább annyi kalászt szedgettem össze, hogy az Árpád férfiúi nemzetségéből még egy kötet, a' XV-dik is prés alá jő. Annak folytatásában — sok nagy Uraknak sürgetésére, a' Róbert Károly idején 1301—1242-dikig dolgozom. 'S ki szemeltem a' sokból 500-at; leirtam közel három százat. Ha az Isten erőben és életben tartana, kész volnék Sigmond idejéig terjedni; tovább

¹ Engelhardt Anselm azelőtt pozsonyi akadémiai igazgató, utóbb pannonhalmi perjel volt.

² Dr. Czinár Mór, akkor főapáti titkár, utóbb Szeder utódja mint könyv- és levéltárnok, tudvalevőleg az akadémia megbízásából írta Fejér Codex Diplomaticusához az Indexet.

semmi esetre se; mert napról-napra jobban érzem előregedésem' sullyát. Ezekhez képest, tehát eléggel segíthetők ha akartok. *Himmelreich*¹ katalógusa szerént sok ezidőbeli irományokkal bővelkedtek; ha nem segítettök rossz néven ne vegyétek, ha ismét megcsippedlek benneteket. Mert bizonyára sok hézagot, mellyek a' régiek hagytak magok után szükség bétöltenetek.

A' N. T. Tudós *Isidort*² szívemből tisztetem 's ölelem; vajha megvalósodnék a' mit a' csacska hír rebesgetett eránta. N. T. *Sárkán Urra*³ haragszom, hogy nem concurrált. Egy sem volt a Concursuson vele fogható.

N. T. Priorotokat és Supriorotokat, ha még esmérnek, alázatosan tisztetem, s' szíves ölelésével maradok

N. T. Uram Öcsém

Pest, nov. 16-án 1830.

Változhatatlan híve

Fejér Gy. mp.

Prépost.

Gróf Teleki József levele Szeder Fábiánhoz.

Tisztelendő Professor Ur!

A' magyar tudós társaság tiszteletbeli és rendes tagjainak mai napon tartott nagy gyűlésében a' Tisztelendő Professor Úr is a' magyar nyelv és literatura elősegítésére nézve, e' körül szerzett érdemei tekintetéből, a rendszabásokhoz képest rejtett vokskok többsége által levelező taggá választatván, ezt, minekelőtte még az eziránt kiadandó oklevél megmegyen, ezennel is a' midőn híreül szíves örömet tenném, teljes tekintettel és hajlandósággal vagyok

A' Tisztelendő Professor Urnak

Pesten, februarius 17 d. 1831

lekötelezett szolgálja

G. Teleki József mp.

Tiszt. Prof. Szeder Fábián Urnak.

Döbrentei Gábor levelei Szeder Fábiánhoz.

1.

Budán, januárus 27 d. 1831.

Kedves Barátom Uram!

Az óra, éjjel tizenegy felé. Igazítottam ma már vagy tíz féle dolgot, a' N. Casino Választottsága ülésében, Gr. *Széchenyi Istvánnál*, *Károlynál* a magyar tudós társaság alaprajza nyomtatása körül, Gr. *Telekinél* a' következő ülésekre nézve, Wiganddal a' Conv. Lexicon iránt, Beimellel

¹ Himmelreich főapát volt és a pannonhalmi levéltárhoz kéziratot Indexet készített.

² Guzmics.

³ Sárkány Miklós dr., utóbb a bakonybéli apátság méltóságában dr. Guzmics Izidornak utódja.

az előfizetők dolgában, 's a' t. de lefektem előtt, még kegyedhez édes lelkem e' levél kedves *Endrénk Árpádja*¹ ügyében, mert hónap megint Pestre kell jókor mennem. Ne féljen *Izidor*² barátunk a Dunától, meggyőző a' hideg zajjait, tegnap előtt esttől fogva úgy beállott, hogy ma száz meg száz ember ment már keresztül rajta gyalog. Csak azt igazítsa el az elementumokkal, hogy az idő kemény maradjon, úgy februárius 12-dikén a' Duna jegén danolva mehet Pestre, tőlem ebédtil.

Endrének Árpádjára Beimeltől ma ezen ide tett névjegyzéket kaptam. Azok nevét kiket eddig én gyűjtöttem íme az övénel jobb rendbe fogom ide írni ábécé rendben, egymint:

Döbrentei Gábornál Budán.

Gr. Andrássy György, Kraszna Horkai, Cs. kir. Aranykulcosos.

Aszalai József Szendrői, m. kir. Helytartói Titoknok, több ns. Várm. Táblabírája.

Besze Ferencz, a' m. kir. Udvarkamaránál Titoknok.

Berzeviczy Emil, Berzeviczi, a m. kir. Udvarkamaráná Concipista.

Becsky Antal, Tusnad Szántói, a' m. kir. Helytartó tanácsnál Conceptualis Practicans.

Ifj. Gróf Eszterházy Mihály, Galantai, Cs. kir. Aranykulcosos, Sardiniai Mórítz és Lázár Rend Vitéze.

Földváry Antal, Bernátfalvi, több ns. Várm. Táblabírája.

Ifj. Gr. Gyulai Lajos, Maros Németi.

Hévvizi Erzsébet, Makkos Hetvei Stettner Máté m. kir. Udv. Kamara Tanácsosa hitvese.

Gr. Károlyi György, Nagykárolyi.

Gr. Keglevich László, Bazinyi.

Huszár Elek Cs kir. százados.

Marczibányi Márton, Puchói, több Ns. Várm. Táblabírája.

Mérey László, kaposmérői, több Ns. Várm.

Nemzeti Casino magyar könyvtára Pesten.

Rudics József, Almási, több Ns. Várm. Táblabírája, Cs. kir. Arany Kulcosos vitéz.

Gr. Széchenyi István, Sárvári felső Vidéki, Cs. kir. Arany kulcosos, több Rende Vitéze.

Szücs Jozéfa, Bogszegi László Ferencz hitvese.

Gr. Teleki József, Cs. kir. Aranykulcosos, kir. Táblai bíró, ki Szabolcs Várm. Fő Ispánja s a' magyar tudós társaság Előülője.

Gr. Teleki Ádám, Cs. kir. Aranykulcosos, Svadronos Kapitány a' Nádor Ispáni Huszár ezredben.

Gr. Waldstein János, a' m. kir. Udv. kamaránál Concipista.

B. Wesselényi Miklós, Hadadi.

B. Vay Miklós Ns. Borsod Várm. Administratora.

Gr. Vay Ábrahám Ns. Bereg várm. Administratora.

¹ Horváth Endre »Árpád« című éposza. — Pest, 1831, melynek végén a 489. lapon az alább felsorolt előfizetők neveit kinyomatta.

² Guzmics.

Mindössze, magammal együtt 26. De haragszom, mert felkötém a' harangot, hogy igen jó rendben írom, azonban elvétém, Beimel elvétése reám is ragadván, így van, trahimur per exempla. A' mi még egy kettő titulusánál kimaradt, majd helyre hozom, mert Endrének azt írta, hogy kegyed az előfizetők nevei nyomtatására az ügyeletet reám bízta a' hol azonban Helmeczi exemplumát nem fogom követni, hogy ezt nyomtattatnám ki: Döbrentei ügyelése alatt. Az én 26-om közt azonban 13 még nem fizetett, hanem majd letétem velek a' 3 f. mikor nekik a példányt általodom. A' nálam levő pénzt pedig Endrének majd kezébe nyomom, mikor ide jó, jó lesz apró költségre Pesten.

Azt izenem Árpád erőslelkű költőjének, hogy ma Beimeltől megint három ívet kaptam 's így nálam maig 23 van. Nagy gyönyörrel olvasám a' 4-dik könyvig, a' többi is dicsőségét is inkább-inkább fogja nevelni. Ölelem Endrét. Levele szerint cselekszem 's várom hozzám február 12. d. ebédre. Izidornak is ezt írák 's kértem tudósítson ez iránt. Endrét is kérem. Eddig mindenki kapta Gr. Teleky József meghívó levelét. Az igazgató tagok a jövő héten, február 1-seje vagy 2-dikán ülnek öszve, a' mint ma Gr. Teleky nekem előre a' jegyző könyv vitelére nézve monddta. Csak azt szeretném ha már kegyed is jőne, de meglessz az, részemről bizonyosan.

Köszönöm a B. cikkelyeket. Azonban mi történék? Wigand az első kötetet az A'-val végzi, hogy a' közönség hamarabb láthassa. Így lesz időm Balassához egy-két periodust tennem, hanem kegyedtől még kérném, neve alátételének megengedését. A leírásokat épen nem hosszallom, sőt a nevezetesebb cikkelyeket jó bővebben kifejteni. Ennélfogva akár-mellyikhez akarna kegyed még valamit tenni, bátran. Munkájiknak csinos kritikáját szeretném még mindenikben. Különben, ugyan jók.

Beimmel azzal biztatja magát, hogy öt nap alatt Árpáddal készen lesz, de csak magát.

Minap Endrének Zsidónéjára versre durrantam, de nem folytathattam. Csak gyógyítsa-meg, habár Macbeth boszorkányai szerivel is, akkor asztán a Zsidóné híres asszony lesz.

Jó éjtszakát édes lelkem. Szeretem kegyed emlékezetét, azzal megyek az animula blandula meghálásra. De csak holnap reggelig, mert akkor fel akarok támadni, hogy kegyeddel még enyelegve barátkozhassam, mert én nem kevésbé vagyok kegyed tisztelő és szerető barátja

A' Fő Apátúrt alázatosan tisztetem.

Döbrentei Gábor mp.

2.

Budán, Martz. 2 d. 1831.

Kedves Barátom Uram!

Becsülve van érdeme, a' mint látám a' kívánt felénél sokkal több volt érte 's én e' levelet igen szíves részvétellel borítékozom bé, és még szívesebben tenném majd mint Rendes Tagnak.¹

¹ Kisérő levél azon hivatalos jelentéshez, mely Szeder Fábiánnak levelező tagul megválasztatását hírül adja.

A' *Conservations Lexicon*ba menő czikkelyekről majd később írok. Annál örömebb osztom meg kegyeddel, mivel *Izidor* mondtakint ön maga is kedvet kapott 's nekem dolgaim szaporodának. De a zajbajnak megint csillapodni kell Wigand körül, mert a *Herculesek* megint bomlanak.

Jussak eszébe kegyednek a' tavasz fakadtakor, mert akkor leg-etheribben tiszta érzés gerjed még a' barátság iránt is.

Tisztelettel kegyed

alázatos szolgabaratja
Döbrentei Gábor, mk.

3.

Nagytiszteletű Prof. Úr.

Kedves Barátom!

Óhajtasom lévén, hogy kegyed valamely munkát a kijegyzettekől fordítana, még óhajtottab szándékomból, mind vártam ki mit választ, ki mitől áll el. Ime az elfoglalások így vagynak:

Fordítója még csak e' munkáknak nem találkozott, az angolokat kivéve:

A' természet tudományából.

Amott, *Elemente der Physik*.

Schmalz, *Diagnostische Tabellen*.

Horn, *Geburtshülfe*.

Ezekből csak Amott illetheti kegyedet s vallyon elfogadná-e?

Egyébiránt legjobb volna valami eredetihez fogni. Szabadon csakugyan meg *Quintilianus* de az nem vezetne célhoz.

Endrének, Izidornak minden Jót. Izidornak vettem levelét, felelek majd. Kegyed küldené életéhez tartozó dátumait,

becsülő barátja
Döbrentei Gábor, mk.

Budán, Május 11 d. 1831.

Gróf Teleki József Elölülönk, május 9-dikén indult fel Bécsbe Referendariusnak. Gr. Széchenyi is el megy Junius végivel. Akkor elő-ülősködik: Somssich Pongráz és B. Mednyanszky Alajos.

Isten kegyeddel.

Kívül czímzés: A' magyar tudós társaság Titoknokától Nagytiszteletű Szeder Fabján Sz. Benedek szerzetbeli Prof. Úrnak, a' magyar tudós társaság levelező tagjának. Győr. Pannonhegye.

4.

Buda, Szeptemb. 22 d. 1831.

Nagytiszteletű Professor Úr becsült Barátom!

Köszönettel fogadám a' társaság nevében saját magyar könyvei czímének beküldését. A' rendes tagok egyedül az osztályaikhoz tartozó magyar munkák czímei feljegyzésére voltak kérve, kegyednél igen jó tudom, mi van meg, hogy az Elölülő Úr értesítése után, ahhoz képest

ossza majd a műszavak kiszedését, melyhez a' könyvczímstort majd meg fogom küldeni.

Hogy mint van édes Barátom e' Cholerás világban? Innen a zápor már elhaladt.

Uraniáját kezdetétől mostanig a' mult napokban vettem meg a' Nemzeti Casiró könyvtárába. Mind által néztem akkor. Találkozni kelene valakinek, a' ki e' kötetek érdemeiről szóllana. Aurorát majd más-kép fogják kürtölni, mint eddig is szokták. Kegyed pedig önérdemébe szerényen csak megvonja magát. Ezért van annyira elmellékelve, a' mint látám a halhatatlan út nevetséget szült leírásában. De a' világon kifejlődik minden földi, mint a' mi magyar hírszomjasaink fonadékosságai is, és látták — utálatos meztelenségeket.

Isten kegyeddel, általam igen becsült ember, szeretett barátom.

Ugy — midőn hivatalosan tetszik írni a' társaság dolgában, soha se kell a levelet francirozni. Én oda törekszem vinni e' dolgot, hogy illy esetekben a' posta pénzt mindig a társaság fizesse. Az Előülő Úr azt is mondá, írjanak fel a tagok minden postaköltséget 's adják be a nagygyűléskor.

Kegyednek alázatos szolgálja, barátja

Döbrentei Gábor, mk.

5.

Magyar tudós társaság dolga.

A' Januarius 2 d. tartott héti ülés azért küldeti e könyvet általam hivatalosan Nagytiszteletű Professor Urnak, hogy abból a' »*Tudománytár*« számára kivonatot készíteni 's azt majd hozzám béküldeni ne sajnállaná.

Budán, Januáriu 6 d. 1832.

Döbrentei Gábor, mk.

6.

Köszönöm az életíráshoz tartozó adatokat. A' társaságnak szánt könyveket a' következő ülésben adom bé. Okom vala a' multban bé nem adnom, mert Cz. kéziratja dolga akkor dőlt el, melyet *Guzmics* el fog beszélni. Ne higyjék gondolám, hogy Kegyednek az ellen törekedni szándéka van kötelességem. Kegyed meg ne neheztelljen, hogy megint bajt küldök. Hadd lássék szorgalmatos dolgozása.

7.

Kedves barátom Uram.

Vettem *Simon* Florent Grammatikája és a' *feneloni* eposz kéziratját. Az ülésnek által is adtam.

¹ Győr-Pázmánd szőlőhegyben van egy kert, mely *Horvát Endréé* volt s itt még ma is mutogatnak egy *Kazinczy* és *Döbrentei*-fát, melybe ezen jele-seink bele vésték nevüket.

Sajnálom, hogy Nov. elején *Endrénél* létemkor az eső tartóztatott találkozásunktól.¹

Jó telelést Kegyednek nemeslelkű barátom. Tisztelettel
Decemb. 18 d. 1832.

Döbrentei, sk.

8.

Tisztelendő Szeder Fábián Professor urnak.

Kedves Barátom.

Itt megyen a Kegyed levelében Október 21-dikén kívánt 3 példány a' *Régi M. Nyelvm emlékek*-ből, Eggenberger számolatával. A' vászonba kötött 10 pengő krral ugyan drágább, de a' rabattal bíró Eggenberger mind azt, mind a' póstaküldeményi xratat a' gyorskocsiról a' 21 frtba számolta 's így Kegyed semmit sem tartozik többé ide fizetni.

Legyen engedelmem egy-két megjegyzésemhez :

1. Ezen első kötet többféle uj 's megállható világítást ad elé; többféleképpen pedig kérdéseket támaszt, 's ha el nem dönti is a' historiai valót, megmozgatott mindent 's így elébbre vihetővé tette az ügyet, legalább mások által.

2. Ha a' *Temetési beszéd* előtti XLII. 's XLVI-d lapon lévőkre kegyedtől felvilágosításokat nyernem szerencsém leszen, nagy köszönettel fogadom a' LXXII. d. lapon álló befejezésem értelmében. Azt hiszem példányát adtam annak, miképen kell, illik tudományos tárgyról szólva, mások nézeteit csenddel, tisztelve elmondani 's ujakat gorombaság s hetykeség nélkül eléállítani; 's e' tónust mutatom akkor, midőn literatúránk mezején borzasztó baltázások folynak!

3. A' LXXIII-d.—CIV-d. lapig álló »*Toldalék*« O. A. azaz Ocskay Antal bácsi püspök, 's m. kir. helytartó tanácsos úr munkája.

4. A' mi észrevétele, felvilágosítása lenne kegyednek, vagy más szerzetes társának, készséggel teszem a' II. d. v. III. d. kötetbe, melyek közül egyikben fentartám magamnak különösebben szólanom, azon nagy szolgálatáról, melyet a' »*Palócz nyelv*« megismertetésével, a' magyar nyelv régi elágazásaira nézve tett. Leginkább a' »*Debreczeni Codex*« kiadásakor leszen szükség arról beszélni.

Isten kegyeddel. A' Mlgos fő Apát Urat Pannonhalmán tisztetem.

Kegyednek szivesen barátja
Döbrentei Gábor, mk.

Buda, Október 26 d. 1838.

Nota.

3 Exemplaria Döbrentey régi magyar nyelv emlékek. 1-ső dar: . . .
pengő pénz f. 21.

Ki van fizetve.

Pesten, d. 25. Octob. 1838.

Eggenberger József és fia.

Dr. Schedel (Toldy) Ferencz levele Szeder Fábíánhoz.

Pesten, Mártius' 28. 1836.

Magyar Tudós Társaság.

Nagytiszteletű Professor Úr!

Azon hivatalos kéréssel küldöm itt egy névtelennek »*Endrődi Karitás*« című szomorújátékát kegyedhez, méltóztassék azt szigorúan megvizsgálni, 's felőle adandó véleményét velem, a' vétel napjától számítva, egy hónap mulva közleni.

Egyébiránt magamat a' Nagytiszteletű Professor Úr becses jóvoltiba ajánlván, őszinte tisztelettel vagyok

kegyednek

alázatos szolgája

Dr. Schedel Ferencz, mp.

titoknok.

Kívül czimzés: A' m. tudós társaság titoknokától.

Nagytiszteletű

Szeder Fábíán Urnak, Sz. Benedek rendbeli áld. papnak, római Arcasnak, pannonhalmi professornak s' a' magyar tudós tarsaság lev. tagjának.

*Hivatalból.**Pannonhalmán*

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

KAZINCZY FERENCZNÉ, GRÓF TÖRÖK SOPHIE FOLYAMODÁSA KÖLCSÖNÉRT CSALÁDI PERBEN.¹

Nagyméltóságú Patriárcha, Érsek, Főispán, Kegyelmes Uram! Szeretve férjemet, szeretve férjemtől, s nem óhajtva soha, hogy a nagy világban ragyogjak én, *hét* testben lélekben ép gyermek anyja, egyyike voltam volna a legboldogabb asszonyi teremtéseknek, ha testvérbátyám, gróf Török József, a maga ellenem és testvéröcsém D'Ellevauxné ellen húsz esztendő olta hidegen és planum szerint űzött kegyetlenségei által szerencsétlenné nem tett volna. Azon reményen épített, hogy *a pert addig vonja, a mig férjemet előli az öregség és gond és akkor velem és árváimmal úgy végez, a hogy akar.* Ne higye Exellentziád, kegyelmes Uram, hogy a mit itt elvontam, velem a fájdalom és gyanu mondatja; ezek a vétkes embernek tulajdon szavai. Érzem én, hogy mind az Exellentziád iránt tartozó tisztelet, mind az asszonyi szerénység azt kívánják, hogy fájdalomnak ne engedjek indulatos kifakadást, de minekutána Exellentziádat kiáltom fel védelmemre, kötelességem a dolgot úgy adni elő, hogy azokat Exellentziád ismérhesse. Hamisat nem

¹ A folyamodás, melynek egész fogalmazása Kazinczy Ferenczre vall, az utóbbinak kezeirásával erős szürke diósgyőri papírra vetve, eredetiben *Mikola László* ügyvédnél található (Monor, Pestvm.)

mondok, ha azzal magamat, férjemet, gyermekeimet megtarthatnám is, s azt, a' kit segédemre kiáltok, megcsalni nem fogom.

Sem én, sem férjem nem vádoltathatunk vesztegetéssel; az egész táj tudja, hogy sem én nem megyek ki házamból sehová, itt érezvén magamat legboldogabbnak, férjem társaságában és sok gyermekeim nagy csoportjában; sem férjem nem megyen ki soha, hanem ha dolgai azt elmulthatatlanul kívánják. De hét gyermeknek hét darab kenyér kell és hét darab ruha, s a terhes esztendőnk nekünk is terhet hoztak. A bátyám azzal vádolá férjemet, hogy könyvekre költ és képekre és ír és nem gazdálkodik; engem, hogy mintha én is szent volnék,¹ mindenemet elosztom a szegényekre. Hogy férjem a két maga nagy szenvedelmét gyermekei kárával nem elégíti ki, sőt, hogy több esztendőnk oltá már kenyvet és képet sem vesz, azt én bizonyíthatom 's nem látom, miért nem írjon ő akkor, mikor mások elheverik a napot; én pedig teszek jót, a hol tehetek, de nem azzal a gondatlansággal, hogy mások miatt gyermekeim maradjanak éhen; tudom én, hogy az életnek annyi nyomorúságai vannak, hogy azokon a gazdagok sem segíthetnek mindig; s csak azt teszem, a mi meg nem haladja erőmet. Ha ez vesztegetés volna, Istennek adok kölcsön, mely gazdag kamatot és áldást hoz.

Nem ez rontá meg férjemet, hanem az, hogy testvérbátyám az enyémet vonta meg tőlünk. Látánk, hogy csak marhatartás segíhet ki a bajból, s hogy azt kezdhessük, kölcsönre vala szükség. A bátyám a' maga gyalázatját el akarván fedezni, azt hirdette mindenkinek, hogy a' pert soha meg nem nyerjük, 's így nekünk kölcsönözni senki sem akara. Megtevénk a' lépést, 's szerencsétlenül, de ha kezemhez vehetem a' magamét a' sanyarú élet és gondos gazdálkodás kevés eszt. alatt helyre állít.

Kegyelmes Uram! April 26d. Exequens Birám harmadszor jő ki Kázmérba, hogy bátyám kezéből kivegye az én részemét és az öcsémét d'Ellevauxnéét. De akkor kettőnknek együtt 26000 papiros forintot kell fizetnünk. E nélkül Biránk nem tesz semmit, vagy a bátyám opponál és ismét tíz esztendőnkig fog folyni ellene perünk. D'Ellevauxnének nincsen sem magáról, sem szüleiéről semmi ötlet terhelő adóssága, rátája pedig többet ér, mint 26000 frt. A pert eddig férjem vitte, ez a hív testvérem látja nyomorúságomat és a kettőnk által letenni parancsolt summát maga akarja letenni. A Méltós. Káptalanhoz folyamodik tehát ezen 26000 frt. w. w. kölcsönért, olyformán, hogy osztályrészét a' Méltóságos Káptalannak az Executiókor resignálja és azt csak arenda titulussal annyi summában, a' mennyit a' 26000 frt. interesse tézsen, birja 's hogy Exellentziád meghatva azok által, a miket ide mellékelt Előterjesztésünk és egyéb írásaink panasznak, kérését a Méltós. Káptalannak ajánlani 's nagy tekintete által boldogítani méltóztassék, az nékem is alázasos könyörgésem.

Kegyelmes Uram, az mindenek felett szükség, hogy Exellentziád lássa, mely istentelenségeket követ el testvérbátyám mi rajtunk két leány-

¹ Nyilván gúnyos czélzás Kazinczyra, a »Szent öreg«-re.

testvérein; hogy lássa, mint nevezgette ez sirjában fekvő atyját az acquisitort, az őtet is boldogítót *dilapidátornak*, valamig őtet a ház *fiját* az ház *veje* nem emlékeztette gyermeki tisztjeire; hogy lássa, mint nem rettegett ez még *perjuriumot* is követni-el a törvény előtt; mert csak úgy fog szánakodásra indulni sorsomon, mely valóban irtóztató. Könyörgök Excellenciád előtt alázatosan, méltóztassék Előterjesztésemet végig olvasni és tenni, a mit mennyei szive sugallani fog. Ez a' rossz gyermek és rossz testvér előtte életemet 's férjem életét, s elrablotta gyermekeim örömét 's őket szerencsétlenné tenni most is törekszik. Excellenciádtól várom megtartatásomat. Kegyelmeibe ajánlva alázatos tisztelettel maradok Excellenciádnak Széphalom, mártzius 28 d. 1830 Alázatos szolgálója Gróf Török Sophie, Kazinczy Ferenczné, sk.

Közli: LATKÓCZY MIHÁLY.

SZILÁGYI ISTVÁN LEVELE ARANY JÁNOSRÓL.

A vágvölgyi Budetin várának mondáját földolgozó költemények összehasonlítása közben 1891-ben Arany János *Katalin*-ja kötötte le leginkább figyelmemet. A rávonatkozó kérdések között különösen kettő érdekelt: a költői elbeszélés forrásának kérdése és az, — mire a *Katalin* hangulatának, szerkezetének, előadásának, verselésének hasonlósága a Byron *Parisiná*-jáéval figyelmeztetett — vajjon nem előképe-e ez utóbbi költemény az Arany *Katalin*-jának? Legjobbnak véltem e kérdésekben ahhoz fordulni fölvilágosításért, kivel Arany János az 1848 előtti s közvetlenül 1848 utáni időkben irodalmi kérdésekre nézve a legszorosabb összeköttetésben állott, az 1891-ben még élő, de azóta elhunyt derék Szilágyi Istvánhoz, a máramaros-szigeti ref. kollégium jólelkű direktorához.

Szilágyi István 1891. márczius 27-ikén az itt következő levélben felelt meg hozzá intézett kérdéseimre. Adatai egy részét, melyek tárgyamhoz tartoztak, dolgozatomban annak idején fölhasználtam, a többi is hadd álljon itt a levél során, Arany fejlődéséhez érdekes adalékul! Szilágyi István levelét azóta megőrizvén, most — immár Szilágyi István halála után — e közléssel egyidejűleg, mint Arany Jánosról szóló becses ereklyét, iskolámnak, a budapesti I. ker. áll. főgymnasiumnak ajándékoztam, az iskolai irodalomtörténeti múzeum számára:

Tekintetes Tanár Ur!

Ha egyéb nem is, de már maga az, hogy 50 év előtti dolgokra kellett visszagondolnom emlékezetemben, megmagyarázhatja azt a késedelmet, melylyel válaszat szíves megkeresésére csak most küldöm-küldhetem.

Emlékeztem arra, hogy 1847. évi lerándulásom alkalmával Szalon-tára tettem papírra némi jegyzeteket, melyek Aranyra vonatkoznak. Segítségül akartam venni ezeket: de minden kutatásaim daczára is (az utolsó tűzvész alkalmával, mely bennünket ért, irataim elhányódtak) csak most akadtam rájuk.

E jegyzetek átnézése visszaidézte az akkori dolgok emlékezetét: s azok segítségével írom e néhány adatot. Nem sokat fognak ugyan segíteni:

de némit mégis tesznek arra, hogy a kérdéses tárgy körüli kétsége a tek. tanár urnak, ha nem egészen is, eloszlattassék.

Az első kérdés ez: *Honnan vette magának a tárgyat Arany J. a Katalinhoz?*

A különböző combinatiók közül a *Gyulaié* a való. A Mednyánszky könyve *eredetiben*, a *Muzarion* nem voltak kaphatók Szalontán, s ha jól emlékezem, az Arany könyvtárában sem voltak meg. A Nyitske-Szebényi fordítás az, mely nekem is megvolt; s már maga az, hogy *Széchy Máriára* is ez, nem pedig Gyöngyösy vonta első sorban az A. figyelmét: bizonyosság Gyulai mellett. Egyébiránt méltóztassék *Arany László* urat megkérni, közölné édes atyja könyveinek lajstromát (tudom, hogy *van* ilyen): ott alkalmasint meg lehetne találni az adatot a kérdés eldöntésére.

A másik kérdés *Parisina*-t illeti. 1846 ban volt, hogy én a Böttiger fordítását megszereztem s olvasván megszerettem a beszélek között különösen P-t. Közlöttem Aranyval s kértem fordítaná le, ha egyébiránt nem is, már csak azért is, hogy »a költői beszély« alakjával, szerkezetével stb. fiatalabb íróink megismerkedjenek. *A fordítás nem készült el soha*: de a mű maga studiuma tárgyává lett A.-nak, s eltérve úgy *Toldi* mint *Széchy M.* tárgyalási formájától, megpróbálta, mert megtetszett neki, ezt a formát is a *magasabb nemben. Parisina lett az ő előképe Katalinban.*

Jegyzeteim 1847-ből jobbára azokra a könyvekre vonatkoznak, a melyeket mint *régi irodalmunk* termékeit a *históriás* nemben, óhajtott magának megküldetni. *Heltai* Cancionaléja, *Tinódi*, Turi György viadalja vannak nálam feljegyezve, a melyeket kért; ezeken kívül *Homer*, *Tyrtæus*, *Bion*, *Moschus*, *Theokritus*; mind ezeket küldtem is, megpótolva *Philoktetessel* és *Aristophanes* egy vígjátékával stb.

Fogadja e keveset is t. tanár ur azzal a jó indulattal, a melylyel én vele szolgáltam. Bár tehettem volna többet is.

Sziget, 1891. márczius 27.

tisztelő hive
Szilágyi István.

Közlő: GYULAI ÁGOST.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Dr. Bartha József. A Toldi-monda. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1899. Ára 70 kr.

E tanulmány írója nem most szól először a Toldi-monda kérdéséhez. 1896-ban megjelent értekezése: »Ilosvai és Arany Toldija« szintén e tárgy körül forgott s míg abban a szűkebb körre szorítókozó cím mellett is talált arra módot, hogy a monda kérdését érintse: addig itt a minden ide tartozható részletet magába foglaló cím alatt lehetőleg mindent igyekezik összegyűjteni, a mi a monda tárgyalására nézve eddig történt. Ha a tanulmánya végén olvasható összegezést tekintjük, azt látjuk, hogy ma is ragaszkodik elébbeni értekezésében fejtegetett nézetéhez s attól Heinrich Gusztáv bírálata (*Egy. Phil. Közl. XXI. 372. l.*) sem térítette el. Ezen az alapon tárgyalja (III.) a »monda alakulását és fejlődését« — mondhatni, igen könnyedén.

Ezt az alakulás kérdését Heinrich a maga vélekedése értelmében tette fel, hogy »egy kissé körületekintsünk, legalább Európában, hol monda, dal és népköltészet mindenütt bőven termett, természetesen a dolog lényegét tekintve, ép oly körülmények közt és ép oly módon, mint minálunk.« — Szerzőnk azt mondja, hogy a Toldi-monda minden ízében magyar termék, a melynek megalakulását és fejlődését is végig kísértük egészen a legújabb időkig stb. — Ennek nem bebizonyítása közben, mert ez nem történik, — hanem az erről folyó tárgyalás alatt, nem találkozunk azokkal a »tudományos alappal bíró képzetekkel,« a melyeket Heinrich követel. A magyar nép ama dalait és mondáit nem ismerjük, a melyekbe Toldi csodás ereje és vitézsége Ilosvai előtt be voltának foglalva, a miket pedig a szóhagyomány nemzedékről-nemzedékre származtatott, azok részint Ilosvai énekéből, részint más vonatkozású mesékből származnak. Ezek az utóbbiak is rostába vethetők, csakhogy a mi kevés ilyen van, az azonnal ki is hull abból.

Jogosult, sőt helyesnek is mondható az a felfogás, hogy a Toldi-monda minden ízében magyar termék, de ha ezt bizonyítani is akarjuk, nem szabad annyival beérnünk, a mennyit szerzőnk tanulmánya III. részében találunk. Akármily töredékes is az az anyag, a mit Ilosvainak köszönünk, megérdemli, hogy minden oldalról megvizsgáljuk s magyar

voltát külsejéből, belsejéből, egybevetés, hasonlítás, szálára szedés útján a kor és népi észjárás ismeretének segítségével állapítsuk meg. Nehéz munka, sok minden keli hozzá, — a valósággal létező történeti alap mellett is minél kevesebb a praeconcepta ideából.

Lehet, hogy nincs igaza Heinrichnak, mikor idegen tájak felé mutat: de ha az ő kívánságára a monda alakulását kutatjuk, ne felejtjük el, hogy az ő vászna, mint a circusokban szokott történni, ki van feszítve s azon Toldi, Greguss és ő maga mythologiai, Gamelyn és Kurzibold stb. jelmezben már átrepültek. Ám tépjük le azt a vásznat, csak ne nádparipán vágassunk el alatta mint a clown-ok szoktak.

A történeti és mondai rész a Toldi-mondában sem lesz úgy két-felé szedhető és rakható, hogy közte el sétálhassunk. Igaz, hogy innen és onnan verődött össze, de nem úgy, hogy kedvünkért még egyszer különválják. Olyan alakulás ez is, mint a magas hegylánczok gerinczén azok a ködképződések, melyek a hegy két oldalán ellenkező irányból délről és északról jövő szeleknek a csúcson történő találkozásából állnak elő. A történet északi s a népi képzelet déli szeleének találkozása is csudás alakokat hoz létre, mint például a német mondavilág Nebelwolf-jait. Ezek vizsgálása közben könnyen megtörténik a kutatóval, a mi Toldi Miklóssal történt, mikor az aranyval írott fene oroszlanra hamar felugordék, hogy csöndülést a piacon terem s egy imegben ott künn pironkodik: de ez az emberi dolog azért ne tartson vissza a vizsgálódástól, csak ne tegyünk úgy mint Toldi, a ki kezde ott ugrálni nagy magamutatással.

Dr. Bartha nem azok közé tartozik, a kiket ettől kellene féltetni. Érdeme az, hogy minden eddig előkerült adatot, eredményt lehető teljességgel összegyűjtött, figyelme mindenre kiterjedt; a mi még eddig fel-
említve nem volt, illető helyére illesztette; a történeti és mondai rész egyeztetését megkísérelte s végül *Toldi a magyar költészetben* cím alatt elősorolja azoknak az íróknak a műveit, a kik a Toldi-mondából merítettek költői alkotásra ihletet. — A kik utána jönnek, művét haszonnal forgathatják.

A tanulmány a Szent-István-Társulat Tud. és Irod. osztályának 1898. november 23-án tartott ülésében olvastatott fel s a Sz.-I.-Társulat kiadása külön is, meg a Kath. Szemlében is.

c.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* A haldokló gladiator. Ism. dr. Lázár Béla. Nemzet 191. sz.
Ábrányi Kornél, id. Degré Alajosról. Orsz.—Világ 18. sz.
Anonyma. Torkos László. Nemz. Nőnevelés 198—202. l.
Balla Miklós. Versek. Ism. R. Művész világ 6. sz. — G—s. Hét 21. sz.
Barla Jenő. Szegedi Gergely és énekeskönyve 1569-ből. Prot. Szemle 373—382. l.
Bársony Gyula. Keresztek. Ism. R—sz. B. Magy. Kritika 14. sz.
Bartha József dr. A Toldi-monda. Kath. Szemle 429—462. l.
Becker Hugó. Madách Imre életrajza. Magy. Szemle 21. s kv. sz.
Bessenyei Györgynek egy ismeretlen levele. Vasár. Ujs. 19. sz.
Bessenyei György. Magyarország 127 sz.
Both Ferencz. Telegdi Miklós élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány. (Szegedi kegy. r. fögym. 1898/9. értes. 29—112. l.)
Brájfer Lajos. A vidéken. Ism. P. Kolozsv. Lapok 9. sz.
Csaplár Benedek. A Horányi Elek tervezte »Hazaifui Magyar Társaság«. Kalazantinum IV. évf. 9. sz.
Décsi Lajos. Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Ism. Dr. Friedrich Theodor. P. Lloyd 143. reg. sz. — Doktor Apácai. Polit. Heti-szemle 16 sz. — Sz. F. Prot. Szemle 290—293. l. — Bud. Hírl. 201. sz.
Dura Máté. Rajongás. Ism. Csőregh Gyula. Közvélemény 9. sz. — Vasár. Ujs. 22. sz.
Éjszaki Károly. (Képpel). Kolozsv. Lapok 12 sz.
Endrődi Sándor költeményei. Ism. Palmer Kálmán. P. Napló 155. sz.
Erdős Renée. Leányálmok. Ism. Vasár. Ujs. 25. sz.
F. Z. Szász Gerő. (Képpel). Kolozsv. Lapok. 14. sz.
Faludy Ferencz élete. Magy. Állam, 156., 157. sz.
Farkasházy Zsigmond. E. Kovács, a király. Magy. Hírl. 213. sz.
Fáy András két kiadatlan verse. Közli Benkó Imre. Nagykőrösi Hírl. 7. sz.
Gárdonyi Géza. A kékszemű Dávidkáné. Ism. Doktor Apácai. Polit. Heti-szemle 22 sz. — Uj idők 14 sz. — Magy. Szemle 30. sz.
Gencsi István. Szülőföldemen. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz. — Magy. Szemle 29. sz.
Gyarmathy Zsigáné. (Képpel). Kolozsv. Lapok 16. sz.
H. A. dr. Magyar irodalom. Brassói Lapok 175. sz.
Havas István. A Zrinyiászról. Bud. Hírl. 188. sz.
Herczeg Ferencz. Egy leány története. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti-szemle 17. sz. — Lázár Béla. Magy. Kritika 15. sz. — T. R. P. Napló 123 sz. — T. M. Kolozsv. Lapok 14. sz. — O. E. Hét 17. sz.
Herczeg Ferencz. Gyurka és Sándor. Ism. Egyetértés 152. sz.
Herman Ottóné. Ember volt. . . . Ism. Osvát Ernő. Bud. Hírl. 125. sz. — Pap Mariska. U. o. 128 sz.

- Hollósi István.* Én. Ism. Magy. Kritika 18. sz.
Horváth Cyrill. A magyar irodalom története. I. Ism. Egyetértés 152. sz.
 — Magy. Hírl. 173. sz.
Hrabovszky Lajos. Kisértetek. Ism. Nagyvárad Napló 76. sz.
Ibrányi Miklós. Egy asszony szeretője. Ism. Magy. Szemle 31. sz.
Illéssy János. Sámbock János történetéről. Századok 524—532. l.
Jakab Ödön. Élet. Ism. Lázár Béla. Nemzet 124. sz.
Jankovics Marczell. Versek. Ism. Vasár. Ujs. 26. sz.
Janovics Jenő. Gécz Istvánról. Kolozsv. Lapok 5. sz.
Jaskovics Ferencz. Kölcsey humanismusa. Kölcsey és Eötvös. Szatmári Kölcsey-kör 1895/8. Evkönyve 113—119. l.
Jezerniczki Jozefa. Sarolt. Költői beszély. Ism. t—f. Nyugotmagy. Híradó 75. sz.
Jobbágy Miklósné. A kenyér. Ism. A. Gy. Magy. Génusz 24. sz.
Jókay Mór. költeményei. Ism. Gáspár Imre. Magy. Szemle 24—26. sz.
Juhász László. Pengeti sírván. Ism. Farkas Emil. Magy. Kritika 16. sz.
Junius. Bessenyei György. Kolozsv. Lapok 20. sz.
Jurkovich Emil. Egy színlap 1669-ből. Századok 533—536. l.
Kabos Ede. A csengeri kalapok. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 16. sz.
Kállay Sándor. Ősztől—őszig. Ism. Pierre. Kolozsv. Lapok 4. sz.
Karasz Ödön. Versek. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Lam-pérth Géza. Magy. Kritika 13. sz. — Magy. Szemle 32. sz.
Kardos Albert. Egy irodalmi reformátor. Magy. Hírl. 127. sz.
Kemechey Jenő. Bessenyei György. Bud. Hírl. 129. sz.
Kemechey Jenő. Mara rózsái. Ism. T. R. P. Nápóló 207. sz. — ő. Bud. Hírl. 211. sz.
Keményfi. A Julia tragédiája. Kolozsv. Lapok 18. sz. (Szendrey Juliáról.)
Kern Aurél. Reviczky-dalok. Ism. m—g. Hét 17. sz.
Kiss József összes költeményei. (Olcso kiadás). Ism. Versényi György. Kolozsv. Lapok 2. sz.
Kohányi Róbert. Beszélyek, rajzok. Ism. Mészáros Jenő. Magy. Kritika 15. sz.
Koroda Pál. Bűvös éj. Ism. Zempléni Árpád. Közvélemény 11. sz.
Kozma Andor. Vig elbeszélések. Ism. Novák Sándor. Magy. Kritika 16. sz.
Krausz Jakab, dr. Nyelvújításunk történetéhez. Bdp. III. polg. fiúisk. értes. 5—33. l.
Kristóf György. Egy új Kisfaludistáról. (Karczolat). Közérdek 13. sz. (Szaboleska M.-ról.)
Krudy Gyula. Ifjúság. Ism. Zs. Kolozsv. Lapok 17. sz.
Lázár Béla. Bessenyei György. Nemzet 127. sz.
Lenkei Henrik. Kain halála. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Palágyi Lajos. Magy. Kritika 17. sz.
Leskó József. Szaicz Leó. Ism. Bartha József. Magy. Kritika 13. sz. — P. Nápóló 181. sz.
Lévay József újabb költeményei. Ism. Zombori Andor. Kolozsv. Lapok 1. sz.
Luby Sándor. Vergődés. Ism. J. Magy. Állam 176. sz.
Lukinich Imre. Horváth Cyrill »Tirus«-a. Kalazantinum IV. évf. 5. 6. sz.
Lukinich Imre. Egy históriás ének töredék a XVI. századból. Kalazantinum IV. évf. 7. 8. sz.
Lukinich Imre. Horváth Cyrill emlékezete. U. o. 8. sz.
Makai Emil újabb költeményei. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Roboz Andor. Magy. Kritika 14. sz. — nyi. Kolozsv. Lapok 22. sz.
Méry Károly. Tolongásban. Ism. Vasár. Ujs. 30. sz.
Mezarthim. Uxor mea. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Uj idők 18. sz. — G—s. Hét 21. sz.
Mikolth. Lidérczfény. Ism. Vasár. Ujs. 24. sz. — Krüzselyi Erzsike. Máramaros 29. sz.
Milkó Izidor. Uri emberek. Ism. T. R. Uj idők 20. sz.

- Molnár Ferencz.* A csókok éjszakája. Ism. Ábrányi Emil. Budapest. Napló 140. sz.
- Murai Károly.* Vig történetek. Ism. i. Polit. Hetiszemle 21. sz. — Uj idők 16. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika 16. sz.
- M. Nagy István.* Czeglédi István polemikus író. Ism. Sz. Prot. Szemle 364. l. — Erd. Múz. 390. l.
- Nagy Bölöny József.* (Képpel). Kolozsv. Lapok 8. sz.
- Neményi Imre.* Apáczai Csere János, mint paedagogus. Magy. Kritika 15. sz. (Válasz Strompnak.) — Lásd Stromp alatt.
- Orosz Lajos.* Kölcsey és a magyar nyelv. Szatmári Kölcsey-kör 1895/8. Évkönyve 93—105. l.
- Pál Károly.* Bárány Kemény Zsigmond, mint regényíró. Félégyházi hírl. 25. sz.
- Palotai Hugó.* Versek. Ism. Dr. Lázár Béla. Nemzet 164. sz. — Farkas Emil. Magy. Kritika 16. sz. — G—s. Hét 71. sz.
- Patay Sándor.* Egy kritikus dalai. Ism. Magy. Kritika 18. sz.
- Pekár Gyula.* A jukkerleány. Ism. Osvát Ernő. Bud. Hírl. 178. sz. — Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 18. sz.
- Perényi József dr.* Tompa Mihály egy költeményének története. Zalai közl. 26. sz. (Végpanasz, küzdésről.)
- Petelei István.* Vidéki emberek. Ism. i. Kolozsv. Lapok 11. sz.

Petőfi.

- Alapi G. Károly.* Petőfi szerepe a magyar szabadságharcban. Komáromi Hírl. 32. sz.
- Apponyi Albert.* Petőfi halálának ötvenedik évfordulójára. Nemzet 205. sz.
- B. F. Petőfi.* Vasár. Ujs. 31. sz.
- B. S. Petőfi* története. Magy. Hírl. 208. sz.
- Baróti Lajos.* Az utolsó út. Uj idők 31. sz.
- Bársony István.* Petőfi szerelme. Magy. Hírl. 208. sz.
- Bartha Miklós.* Petőfi sírjánál. Magyarország 210. sz.
- Bródy Sándor.* Strófák Petőfiről. Magy. Hírl. 208. sz.
- Erdősi Dezső.* Petőfiről. Szentés és vid. 61. sz. — Orsova és vid. 26. sz.
- B. Farkas Sándor.* Petőfi Sándor. Mezőtúr és vid. 39. sz.
- A fehéregyházi csata és Petőfi halála. Vasár. Ujs. 31. sz.
- Ferenczi Zoltán.* Petőfi. Kolozsv. Lapok 18. sz.
- Gáspár Imre.* Petőfi Sándor. Magy. Szemle 31. sz.
- Görgei Arthur Petőfiről. Bud. Napló 202. sz.
- H—i L. Alexander* Petőfi. P. Lloyd 184. reg. sz.
- Hol van Petőfi sírja? Magy. Hírl. 208. sz.
- Horváth Janka.* A Petőfi-ünnep szinteréről. Magy. Hírl. 193. sz.
- Horváth Janka.* A költő emléke. Magy. Hírl. 206. sz. (Petőfiről.)
- Huszár Vilmos.* Petőfi-illusztrációk. Művészvilág 3. sz.
- Igric.* »Petőfit« a népnek. P. Napló 209. sz.
- Imrik János.* A szabadságharc hőse dálnoka. Keszthelyi Hírl. 31. sz.
- Jadkh.* Petőfi Zoltán. Hét 14. sz.
- Jókai Mór.* Petőfi ünnepe. Magy. Hírl. 208. sz.
- K. E. A.* Petőfi Mező-Túron. Mezőtúr és vid. 39. sz.
- Katrics Kálmán.* Petőfi. Máramaros 31. sz.
- Kemechey Jenő.* A gyermek Petőfi. Uj idők 31. sz.
- Keményfi János.* Petőfi. Magy. Szemle 32. sz.
- Keve.* Petőfi honvédsége. Uj idők 17. sz.
- Keve.* Petőfi élete. Uj idők 31. sz.
- Kohut Adolf dr.* Petőfi im Urtheile Deutschlands. P. Lloyd 183. reg. sz.
- Külföldi műbírálok Petőfiről. Vasár. Ujs. 31. sz.
- Lauka Gusztáv.* Petőfiné-Szendrei Júlia. Magy. Állam 116. sz.
- Lauka Gusztáv.* Petőfi ünnepély Nagybecskereken. Torontál 160. sz.
- Lengyel József.* Petőfi halála. Aradi Közl. 179. sz.
- Lovász Márton.* Petőfi. Magyarország 208. sz.

- Madarász József.* Petőfi Sándorról. (Visszaemlékezések.) Nemzet 205. sz.
Maurer Mihály. Petőfi Sándor halálának 50-ik évfordulóján. Zólyomvárm.
Hírl. 32. sz.
Móra István. Petőfiék Félégházán. Magyarország 208. sz.
Nosz Gusztáv. Petőfi Sándor. Szepesi Lapok 31. sz.
Péterfi Tamás. Petőfi regék. Ism. Krüzselyi Erzsike. Máramaros 29. sz.
Petőfi. (Vezérczikk). Bud. Hírl. 209. sz.
Petőfi apósa. Uj idők. 31. sz.
Petőfi barátai. Uj idők 31. sz.
Petőfi és Bem. Magy. Nép 30. sz.
Petőfi családja. Bud. Hírl. 209. sz.
Petőfi életéből. (Apróságok). Bud. Napló 208. sz.
Petőfi emlékére, 1899. márczius 15-én. Bdp. IV. ker. fels. leány isk. értes.
11—17. l.
Petőfi a külföldön. Uj idők 31. sz.
Petőfi Székesfejérvárott. Fejérmegy. Napló 82. sz.
A Petőfi szobor. Bud. Hírl. 209. sz.
Petőfiné bizonyítványa. Magy. Hírl. 208. sz.
Petőfi Zoltán. Magyarország 208. sz.
Pierre. Petőfi Zoltán. Kolozsv. Lapok 18. sz.
Sebők Zsigmond. Petőfi honvédsége. Bud. Hírl. 209. sz.
Singer, Siegmund. Petőfi. N. Fr. Presse 1254. sz.
Szamosi János Petőfi költészete. Kolozsv. Lapok 14. sz.
Szász Gerő. Petőfi apothéozisa. Kolozsv. Lapok 14. sz.
Szávay Gyula. Petőfi napja. Torontál 173. sz.
Szemtanuk Petőfi haláláról. Magy. Hírl. 208. sz.
Szendrey Julia. Uj idők 31. sz.
Tábori Kornél. Petőfi két verse Mezőtúron. Uj idők 31. sz.
V. Petőfi a világirodalomban. Vasár. Ujs. 31. sz.
V. L. Petőfi Mezőberényben. Magyarország 208. sz.
Vékony Antal. Petőfi (1823—1849). Máramos 31. sz.
Pósa Lajos. Száll az ének. Ism. Magy. Hírl. 166. sz. — S. K. Magyar-
ország 177. sz. — Vasár. Ujs. 27. sz.
Rákosi Viktor. Korhadt fakeresztek. Ism. T. R. P. Napló 123. sz. —
Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle 23. sz. — Somogyi Gyula. Magy. Kritika.
14. sz. — Lázár Béla. Nemzet 191. sz. — Zombori A. Kolozsv. Lapok 12. sz. —
O. E. Hét 24. sz.
Révész Béla. Emberek harcza. Ism. Lázár Béla. Nemzet 124. sz. —
Mészáros Jenő. Magyar Kritika 15. sz.
Rózsa Miklós. Nászút hármában. Ism. Erényi Nándor. Felsőmagyarorsz.
Hírl. 18. sz.
Sajó Sándor. Fiatal szívvel. Ism. Lampérth Géza. Magy. Kritika 13. sz.
Sándor Venczel. Fáy András fősvénye, mint eredeti komikus jellem.
Kalazantinum IV. évf. 1. sz.
Stromp László. »Apáczai Csere János, mint paedagogus.« (Egy kis ellen-
bírálat.) Magy. Kritika 14. sz. Lásd Neményi I. alatt.
Szabados Ede. Kölcsey mint kritikus. Szatmári Kölcsey-kör 1895/8. Év-
könyve 65—79. l.
Szabóné Nogáll Janka. Bűnök. Ism. Dr. Császár Elemér. Polit. Heti-
szemle 26. sz.
Szabolcska Mihály. Hangulatok. Ism. z. Bud. Szemle 98. köt. 463—469.
1. — K-i Kolozsv. Lapok 13. sz.
Szász Zoltán. Bessenyei György. Egyetértés 127. sz.
Szászvárosi V. Jenő. Dalaim. Ism. Magy. Kritika 18. sz.
Szathmáry Zoltán. Dolorosa. Ism. Kolozsv. Lapok 19. sz.
Székely István dr. Kazinczy három levele Erdélyből. Erd. Múz. 378—
389. l.
Szendrey Imre. Csokonai Lillája. Nagy-Kunság 28. s. kv. sz.

- Szomaházy István.* Páratlan szerdák. *Ism. T. R. P. Napló* 123. sz. —
Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle 15. sz. — *Lázár Béla.* *Nemzet* 124. sz.
Szomaházy István. A hatezer éves férflu. *Ism. or. Kolozsv. Lapok* 15. sz.
Szűry Dénes. Drámai impressziók. *Ism. Dr. Császár Elemér.* Polit. Heti-
szemle 14. sz. — *Harmat Géza.* *Magy. Kritika* 13. sz.
Temérdek visszaemlékezése *Petőfi Sándorra.* *Közli Jeszenszky Danó.* *Hasz-
nos Tanácsadó* 1. sz.
Török István. Kemény Zsigmond, a lázadó diák. *Kolozsv. Lapok* 15. sz.
Ürmössy Lajos. A hirlapok régente. *Székely Nemzet* 33. sz.
Ürmössy Lajos. A hirlapirodalom Erdélyben. U. o. 25. sz.
Varjas Endre. Irodalomtörténetünk. *Kalazantinum* IV. évf. 3. sz.
Varjas Endre. Vallásos költészet. *Kalazantinum* IV. évf. 8. sz.
Varjú Elemér. Utoljára »a legelső ismert magyar nyelvű vers«-ről. *Magy.
Kritika* 13. sz.
Varsányi Gyula. Vallomások. *Ism. Farkas Emil.* *Magy. Kritika* 13. sz. —
g. Magy. Szemle 29. sz. — *K—fi.* *Kolozsv. Lapok* 16. sz. — *Farkas Emil.*
Orsz.-Világ 17. sz.
Vidor Mór. Pillanat. *Ism. Vasár. Ujs.* 29. sz.
Vincze József dr. *Reviczky* költészete. *Kalazantinum* IV. évf. 6—9. sz.
Werner Gyula. Kendi Imre házassága. *Ism. Morvay Győző.* *Magy. Kritika*
17. sz.
Werner Gyula. Olga. *Ism. Doktor Apácai.* Polit. Hetiszemle 25. sz. —
Lázár Béla. *Nemzet* 191. sz.
Y. Y. Arany János szülőföldjén. *Székesfehérv. és vid.* 78. sz.
Zempléni Árpád. *Bartók Lajos.* Közvélemény 12. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

